

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**Саморегуляція як важливий механізм
забезпечення успіху в навчальній діяльності
учнів молодшого шкільного віку**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 613 групи

Ткачук Антоніна Миколаївна

Науковий керівник:

докт. психол. наук, проф.

Іванчук Марія Георгіївна

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 6 від 22 листопада 2022р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Аналіз проблеми забезпечення успіху в навчальній діяльності молодших школярів у наукових дослідженнях	9
1.2. Саморегуляція як специфічний вид психічної активності у навчальній діяльності.....	19
1.3. Особливості саморегуляції, морально-вольових якостей у забезпеченні успіху в навчальній діяльності молодших школярів	29
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЯК ВАЖЛИВОГО РЕСУРСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	40
2.1 Аналіз основних методів й методики дослідження розвитку саморегуляції й базових її морально-вольових якостей молодших школярів.....	40
2.2. Організація дослідження розвитку саморегуляції й базових її морально-вольових якостей та їх впливу на успіхи у навчальній діяльності учнів молодших школярів	44
Висновки до другого розділу	63
РОЗДІЛ 3. РОЗВИВАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗМІСТ, ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ Й РЕЗУЛЬТАТИ.....	65
3.1. Характеристика змісту розвивально-корекційної програми розвитку саморегуляції молодших школярів у навчальній діяльності.....	65

3.2.Технологія реалізації програми саморегуляції й базових її морально-вольових якостей молодших школярів у навчальній діяльності.....	71
Висновки до третього розділу.....	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

У системі сучасної освіти, як і в суспільстві в цілому - надскладна ситуація. Поряд з постійним збільшенням потоку інформації, яка необхідна для сприйняття й засвоєння, людство України переживає стрес і тривогу від загарбницької війни російського агресора. Це особливий виклик як для дітей, сімей та вчителів, зокрема. Тому завдання школи сьогодні з інтегрувати фокус уваги успіху дитини у навчанні з підтримкою і нормалізацією психічного стану. Відповідно важливим є розвиток і вдосконалення індивідуальної системи саморегуляції здобувачів різних рівнів освіти з урахуванням їх індивідуальних особливостей і потенційних можливостей в цьому процесі задля успіху в навчальній діяльності, самореалізації поставлених завдань.

Відомий вчений-дидакт, практик, автор значної кількості педагогічних праць, присвячених проблемам учіння і навічання, О. Савченко наголошувала: «Як сонце потрібне всьому живому, так і досягненню успіху в учінні потрібні стимулююче середовище і цілеспрямований вплив через систему педагогічних механізмів, прийомів» (Савченко, 2014, с.92).

Спрямованість уваги педагогів на процес досягнення успіху, уже з молодшого шкільного віку, значно підвищує шанси учнів мати позитивні результати у їхніх починаннях у навчально-виховній діяльності, реалізувати свої прагнення - стати успішною особистістю. Почуття успіху змінює ставлення дитини до навчання, до навчального предмета, спонукає нові інтереси, бажання, прагнення, відкриває перспективу нової діяльності і нового просування вперед, що є вимогою сьогодні до навчання, яка декларується Концепцією Нової української школи.

Школа, й усе, що з нею пов'язане, для дітей шкільного віку, зокрема молодшого шкільного, є природним «полігоном» радощів і розчарувань, успіхів і невдач. Саме вона, передусім, визначає, в якому напрямі відбудеться розвиток особистості: позитивному, чи, навпаки, обтяженому постійними зривами і невдачами. Якщо дитині вдається досягти успіху в школі, у неї є

всі шанси на успіх і у подальшому житті, зазначає У. Глассер (U. Glasser) .

Утвердження в освітньому процесі педагогіки особистості спонукає до сприйняття кожного учня як індивідуальності, виокремлення сильних і слабких сторін його характеру, сприяючи позитивному розвитку сутнісних рис; шанобливого ставлення до дитини, орієнтації на концептуальний підхід - заохочувати до учіння не шляхом насилля, а довірою, толерантним ставленням, стимулюванням до успіху і вірою в успіх. Лише успіх людини, тим більше дитини, формує у неї достатню віру в себе, що є важливим у подальшій траєкторії її життєдіяльності.

Аналіз наукового теоретичного доробку вчених (І.Бех, М. Боришевський, С. Гончаренко, В. Кузь, С.Максименко, О. Савченко та ін.), дисертаційних досліджень (Л. Гавришак, К. Дрозденко, Г. Коберник, О. Копилової, О. Скрипченко, В. Ямницького та ін.) досвіду вчителів-практиків, новаторів педагогічної діяльності (Є.Ільїна, С.Лисенкової, С.Русової та ін.) дає можливість зробити висновок щодо посилення ними особливої уваги створенню умов, пошуку механізмів, які сприяють досягненню дітьми успіхів у навчанні, відчуття радості за підтримку, а особливо у тривожний час - час воєнного стану. У дослідженнях учених (Р.Павелків, В. Крутецький та ін.), доведено, що успіх в оволодінні тим чи іншим видом діяльності у певні мірі залежить від сформованості й розвитку саморегуляції, морально-вольової сфери, як цілісної системи психічних засобів, за допомогою яких людина здатна керувати своєю цілеспрямованою активністю у тому чи іншому виді діяльності, зокрема й у навчальній.

У цьому зв'язку актуальності набуває проблема саморегуляції у забезпеченні успіху в навчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку, оскільки саме в школі мають формуватися базові уміння й навички, контролювати й оцінювати результати, орієнтуватися в ситуації, саморегулювати свої стани, дії, вчинки, приймати при необхідності рішення, які необхідні для життєдіяльності.

Саморегуляція - це новоутворення молодшого шкільного віку, і в цьому

віці її формування висувається в центр психічного розвитку дитини. Пов'язано це, по-перше, з фізіологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку (саме в цьому віці завершується розвиток лобових часток кори мозку, які беруть участь в організації довільної регуляції діяльності), по-друге, з соціальною ситуацією розвитку дитини (зі вступом до школи змінюється внутрішня позиція, змінюються вимоги до дитини з боку дорослих та ін.). Здатність до саморегуляції, як свідчать дослідження вчених, відіграє важливу роль у навчанні і вихованні, в організації складних форм довільної діяльності. Саморегуляція - це прояв культури міжособистісних взаємин у різних видах діяльності, вміння бачити кінцеву мету діяльності, а також вміння самостійно знаходити способи, шляхи досягнення поставленої цілі, помірковано ставитися до інших людей сприймати їхні недоліки, але підтримувати у складних ситуаціях та об'єктивно оцінювати себе, свої дії, вчинки. Основними показниками результату саморегуляції є цілеспрямованість, організованість, наполегливість, уміння керувати собою, своїми діями, станами тощо.

Заслуговують на увагу дослідження учених, спрямовані на вивчення проблеми саморегуляції, як фактору впливу на становлення особистості у молодшому шкільному віці, виховання культури поведінки дітей різних вікових категорій (М. Боришевський, І. Дубровіна, М.Полонська, Л.Ткачук та ін.). Однак, проблема розвитку саморегуляції в навчальній діяльності молодших школярів залишається бути актуальною.

Отож, актуальність і педагогічна значущість проблеми, зумовлюють необхідність подальшого наукового пошуку шляхів їх розв'язання у контексті теми магістерського дослідження – **«Саморегуляція як важливий механізм забезпечення успіху в навчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку»**.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу й проведеного дослідження обґрунтувати й довести важливість саморегуляції й базових її, морально-вольових якостей у забезпеченні успіху в навчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження та уточнити зміст ключових понять.
2. Розкрити потенційні можливості саморегуляції у забезпеченні успіху у навчальній діяльності молодших школярів.
3. Виявити рівні та особливості впливу морально-вольових якостей у досягненні успіху молодших школярів у навчальній діяльності.
4. Окреслити психолого-педагогічні шляхи (програму) оптимізації саморегуляції у досягненні успіху молодших школярів у навчальній діяльності

Об'єкт дослідження – саморегуляція у навчальній діяльності молодших школярів.

Предмет дослідження – особливості саморегуляції, її базових морально-вольових якостей у забезпеченні успіху в навчальній діяльності молодших школярів.

Для виконання поставлених завдань використано такі методи дослідження: *теоретичні* – аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури для уточнення сутності дефініцій: «навчальна діяльність», «саморегуляція», «успіх», «морально-вольові якості»; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і емпіричних даних для розроблення основних підходів до організації навчальної діяльності молодших школярів, обґрунтування важливості саморегуляції у забезпеченні успіху; *емпіричні* – діагностування (педагогічні спостереження, анкетування, бесіди з дітьми, ігри, вправи), педагогічне дослідження, (констатувальний етап), щодо встановлення кореляційних зв'язків між досягненням успіху та вміннями саморегулювати свої емоційно-вольові стани, поведінку, діяльність, доведення важливості саморегуляції у досягненні успіхів у навчальній діяльності молодших школярів; *статистичні* – математичного обчислення результатів дослідження.

Теоретичне та практичне значення магістерського дослідження полягає у розширенні уявлень про саморегуляцію як важливий механізм успіху у навчанні; результати проведеного дослідження, розроблена розвивально-корекційна програма розвитку саморегуляції у навчанні можуть бути використані в освітньому процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів (при читанні курсів: педагогіка (*дидактика, теорія й методика виховання*), *педагогічна майстерність, педагогічна психологія*) у закладах вищої школи, в роботі методичних об'єднань учителів початкових класів з проблеми забезпечення умов досягнення успіху молодших школярів у навчальній та виховній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження магістерської роботи доповідалися на студентській науковій конференції (м.Чернівці, 2022), на методичному об'єднанні учителів початкових класів ЗЗСО «Мигівський опорний ліцей», Вижницького району, Чернівецької області.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, з відповідними до них підрозділами, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.

1.1. Аналіз проблеми забезпечення успіху в навчальній діяльності молодших школярів у наукових дослідженнях

Для досягнення визначеної мети нашого магістерського дослідження та реалізації визначених завдань, вважали за доцільне здійснити насамперед наукову розвідку щодо сутності, уточнення змісту ключових понять дослідження, зокрема: «саморегуляція», «успіх», «морально-вольові якості», що сприятиме у подальшому вільно ними оперувати, усвідомлюючи наповненість змісту. Разом з тим, суттєвою передумовою розкриття взаємозв'язку саморегуляції, морально-вольових якостей і успіху молодших школярів у навчальній діяльності є розгляд особливостей навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку.

Узагальнені результати наших розвідок, аналіз теоретичного наукового доробку вчених педагогіки, психології, у контексті досліджуваної проблеми, стверджують, що провідною діяльністю молодшого школяра є навчальна діяльність, яка опосередковує систему його стосунків з навколишнім світом. Дослідники-науковці у своїх працях характеризують навчальну діяльність, її особливість, як ціннісно-орієнтаційну, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками, психологічно насичену працю, яка передбачає високий ступінь інтелектуально-емоційної віддачі та вимагає розвиненої здатності до саморегуляції (І.Бех, О.Запорожець, С.Максименко, Т.Лисянська та ін.).

Навчальна діяльність учня не відбувається стихійно, а потребує його значних особистісних зусиль для її цілеспрямованості, допомоги дорослих, насамперед, від учителя. Відповідно завдання учителя, дбаючи про ефективність навчальної діяльності учнів, можливості досягнення ними успіху, ознайомити школярів з основними компонентами навчальної діяльності, стимулювати самостійне їх виконання; продемонструвати

послідовність виконання навчальних дій тощо. Адже кожен школяр, прагне до самореалізації себе у навчальній діяльності, досягти успіху в нелегкій для нього праці – навчанні незалежно від своїх здатностей. Навчальна діяльність передбачає перебудову, під дією педагогічного впливу, ставлення дитини, до навколишньої дійсності. Показником найвищого досягнення поставленої цілі (мети), безумовно є успіх.

Отож, успіх – це досягнення чогось значного, омріяного, це результат продуктивної діяльності. Ще до вступу до школи, кожна дитина, так чи інакше відчула радість успіху і смуток невдачі, проте тільки у школі вони набувають офіційного характеру, реєструються і протоколюються. Пережитий саме в цей час успіх чи невдача можуть суттєво вплинути на подальшу долю маленької людини. Це зумовлює необхідність у педагогічній діяльності вчителя прагнення домагатися, щоб усі учні відчули, і не один раз, почуття справжнього успіху, який позитивно впливатиме на подальші життєдайні кроки, бо кожній людині, тим паче дитині потрібне піднесення у пошуках «Я», результативної діяльності впродовж життєдіяльності.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «успіх» трактується у двох аспектах: « Успіх - це позитивний наслідок роботи, справи (з цієї точки зору синонімічними будуть поняття: досягнення, удача, позитивний результат) і як громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень, позитивних якостей, особливостей» тощо (Великий тлумачний словник, 2002, с.1304).

Для кращого, логічнішого розуміння проблеми нашої наукової (магістерської) роботи подаємо результати здійсненого нами короткого історичного екскурсу у площині основних положень, ключових понять дослідження.

Так, ідею успіху у вихованні, віднаходимо в опосередковано проголошеному принципі природо відповідності вченими філософами Давньої Греції (Сократ (469-399 до н.е.), Платон (427-347 до н.е.), Арістотель (384-322 до н.е.), Епікур (341-270 до н.е.)), мислителів Древнього Риму

(Цицерон (106-43 до н.е.), Лукрецій Кар (99-55 до н.е.), Сенека (4 до н.е.-65 н.е.). Прогресивну думку, у цьому є контексті віднаходимо у дослідженнях М.Квінтіліана, В. да Фельтре, Т.Мора, Ф.Рабле, Т.Кампанелли. Вчені зазначають, що всі діти від природи кмітливі й потребують уважності й спостережливості, врахування їхніх індивідуальних особливостей виступають захисниками, природної обдарованості і права дитини, мають право на власний свій успіх і всебічний і гармонійний розвиток. А успіх розглядають як позитивний наслідок тієї чи іншої діяльності, виконаної роботи, подолання чи розв'язання проблем і протиріч у тому чи іншому виді діяльності, взаєминах, досягнення очікуваних результатів, кінцевої мети тощо.

Визначаючи поняття “успіх”, вчені-філософи (І.Зязюн, В.Михайліченко, Л.Сохань, В.Шухмін та ін.), поєднують його із такими філософськими категоріями, як “оптимізм”, “щастя”, “свобода” тощо. Дослідник В. Михайліченко визначення дефініції подає у такому трактуванні: «Успіх - це такий розвиток сили і здібностей, за допомогою якого людина досягає бажаної мети в своєму житті, організовуючи відповідним чином свої зусилля, а також знання і здібності» (Михайліченко, 2011, с.20). А дослідник Г. Тульчинський, виокремлює основні аспекти досліджуваного поняття і розглядає «успіх» як: «широке соціальне визнання результатів діяльності особистості, її справ і вчинків» (Тульчинський, 2011,с.5). Отож, за трактуванням учених, успіх – це соціальне визнання і схвалення як механізмів підкріплення і закріплення зусиль самої особистості у процесі її самореалізації так і розкриття її творчого потенціалу. Аналізуючи спрямованість діяльності, її результати, умовно виокремлюємо і спрямованість успіху: на деяке соціальне визнання, популярність, на подолання труднощів та самовладання й самокерування тощо.

У соціологічній науці успіх розглядається вченим О. Романовським як: «Комплекс уявлень, сформованих на ґрунті суспільних вимог (норм, цінностей, стандартів), очікувань, на визнанні актуальних і потенційних індивідуальних досягнень, які оцінюються як високі, престижні, взірцеві у

суспільстві» (Романовським, 2011, с56).

Узагальнюючи результатами наукової розвідки зазначаємо, що у психології є різні підходи до трактування сутності поняття означеного феномену, зокрема: як позитивний результат діяльності, праці, (І.Бех, М. Боришевський, Л.Ткачук); як прояв інтелектуальної активності і самостійності (В.Ямницький), запобігання неуспішності (У.Глассер, Л.Ткачук) тощо.

Про особливу чутливість молодших школярів до впливу довкілля, їх позитивну емоційну реакцію на успіх зазначає О. Савченко (Савченко 2014, с.7); виняткову вагу особистісно-діяльнісного підходу у досягненні успіху дітей в навчальній діяльності вчені І.Бех, (Бех,1995,с.62). А дослідник О.Коберник успіх асоціює з творчим досягненням, очікуваннями особистості, коли людина очікує його, надіється на нього (Коберник , 2010, с.12). Успіх як психологічне явище пов'язано із соціальною природою людини, з виявом її сутнісного начала, визначається специфічною структурою інтегральних і функціональних якостей особистості та її дій. Закономірності переживання особистих успіхів значним чином залежать від особливостей функціонування внутрішнього світу особистості.

Аргументовані доведення про значення успіху в навчальній діяльності віднаходимо у педагогічній спадщині учителя світового рівня В. Сухомлинського: « Успіх у навчанні – річ відносна: в одного показником успіху є «п'ятірки», для іншого й «трійка» велике досягнення» (Сухомлинський, 2015,с.16). Вчений-педагог зазначав, що значна роль у досягненні успіху належить учителю, проте і не применшував значення у досягненні успіху самої особистості дитини - її активність, ініціативність, творчість, а також уміння само регулювати свої навчальні дії тощо (Сухомлинський, 2015, с.7).

Основний принцип виховання і навчання, окреслені великим педагогом - пізнання дитини, знання і розуміння її, віра, любов і повага до неї, чуйне ставлення підтримка почуття її гідності, турбота про фізичний, психічний і

духовний розвиток вихованця, все це сприяє успіху у навчанні. Нововведенням В. Сухомлинського стала знаменита «Школа радості», до якої і запрошував своїх вихованців і вів їх не в клас, а до саду: «Наша школа буде під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі» (Сухомлинський, 2015, с.30). Тут відбувався “живий” контакт дітей з природою, з навколишнім середовищем, які допомагали відчутти їм радість, оптимізм, повноту життя, маленький, але успіх від першої розумової праці. Великий педагог вводив дітей у шкільний світ, щоб пізнання нового не перетворювалося на нудне навчання, щоб перед ними відкривалися все нові й нові радощі: «Ми домагаємось того, щоб кожна, започаткована учнем молодшого шкільного віку (особливо учнем першого класу), робота обов’язково завершилася успіхом», який має бути значимим у досягненні результату (Сухомлинський, 2015, с.135). Педагог прагнув дарувати радість дітям, щоб джерелом радості, повноти почуттів і переживань для кожної дитини було спілкування з однокласниками, обмін духовними цінностями, взаємодопомога, а в цьому йому допомагала чудова природа, чарівна казка, натхненна творчість, лірична пісня, “куточок мрій”, посильна праця, турбота і догляд за тваринами, рослинами. Учений вважав, що першою заповіддю виховання є надання дітям радості праці, успіху в навчанні, збудження в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності. Він радів, що старанно, зосереджено працюють пустуни і шибеники, якщо вчителеві вдалося «запрягти» їх у посильну розумову працю, яка обіцяє і приносить успіх, бо саме у напруженій праці розкривається їх діяльна душа і вони стають невідомими, а вся їхня увага зосереджена на тому, щоб якнайкраще виконати роботу. В цих своїх успіхах вони черпають нову енергію» (Сухомлинський, 2015, с.43). Основним керуючим гаслом у діяльності власне самого педагога та колективу з яким він працював були слова В.Сухомлинського: «Є успіх і є й бажання вчитись, а успіх є життєдайним повітрям для слабенького вогника прагнення до знань, єдиним джерелом

внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів» (Сухомлинський, 2015,73).

Свідченням інтересу до проблеми успіху у діяльності стала поява значної кількості публікацій, у яких визначаються закономірності, формулюються правила досягнення успіху. Науковий доробок вчених щодо розкриття феномену «успіх» відображає теоретичні й практичні результати, його роль, значення у формуванні дитячої особистості, сутність, мотивацію досягнення успіху та створення ситуацій успіху. В історико-педагогічній літературі відстежуємо ідею віри в досягнення успіху вихованцями за умов дотримання принципів: природо відповідності, розкриття задатків дітей, розвитку оптимістичного світосприйняття, толерантних доброзичливих взаємин у взаємодії учасників освітнього процесу (учитель – учень, учні–учитель). Успіх, з одного боку, є результатом діяльності особистості, з іншого, стимулом, своєрідним механізмом до нової діяльності. Результатом успіху, як правило, є становлення успішної особистості.

Успіх визначає успішність якості навчання. У педагогіці успішність - це результат цілеспрямованого освітнього процесу, який характеризується ступенем повноти, глибини, усвідомлення й міцності набутих компетентностей у відповідності з поставленими завданнями. Успіх у навчальній діяльності має той школяр, який беручись за ту чи іншу справу, орієнтується на її ефективність і досягає його своїми продуктивними починаннями. Про успіхи говорять й тоді, коли відмічають позитивні зміни у структурі особистості: сформованість морально-вольових якостей, уміння регулювати свої дії вчинки, стани тощо.

Ще в часи Я. Коменського та, власне і самим педагогом-дидактом, автором «Великої дидактики» започаткована ідея успіху, а творчий пошук педагогів у цьому напрямі продовжується й нині. Великий педагог ставив задачу створити педагогіку, яка і давала гарантію успіху. Він висловлював впевненість у можливості навчити та виховати кожну дитину. Важливим

стало відкриття методу, у дидактиці Я. Коменського, за якого учителі менше б учили, а учні ж більше б учились, у школах було б менше шуму, а більше радостей від успіху (Коменський 1982, с.42). Відповідно завдання учителів забезпечити умови для цього успіху, які б породжували відчуття комфорту, радості, успіху. І все це, як зазначає Я. Коменський, для ефективної навчальної діяльності, яка організовується на розроблених педагогом правилах (доводити свідомо розпочату справу до кінця, визначати план своєї роботи, вміти оцінити , що добре, а що погано) , за дотримання яких учні неодмінно досягатимуть успіху. Цю ідею і сьогодні закладено крізь призму завдань Нової української школи.

Учений-педагог, Ж.-Ж. Руссо вважав, що відчуття дитиною радості за досягнення успіху можливе за умови дотримання принципу природо відповідності, застереженні її від шкідливих впливів. А задля цього треба добре знати природу дитини, закономірності її розвитку, бути спостережливим у взаємодії, що і описує в своєму романі «Еміль, або Про виховання», який є практичним керівництвом з виховання дітей, сприяння досягнення ними успіху (Руссо 1988,с. 232).

Ідею досягнення успіху людиною, її здатності до самопізнання проповідував виразник ідей гуманізму і просвітництва у XVIII столітті український просвітитель Г.Сковорода. У своїй притчі «Благородний Еродій» мислитель зауважує на завдання педагога – спостерігати, пізнавати і вдосконалювати успадковані можливості своїх вихованців, бо: «Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Він перший в історії української педагогічної думки стає на засади природного виховання. Не заважай лише природі й, коли хочеш, знищуй перепони, ніби очищаючи їй шлях: воістину, все вона чисто і справно зробить» (Сковорода, с.104). Добрі настанови, викорінення поганих звичок є запорукою успіху у вихованні дітей. А ще радить великий філософ-педагог використовувати і такі методи як приклад, бесіда, роз'яснення, переконання, порада та ін.

Здатність до успіху закладена у природних здібностей людини, які потребують постійного вдосконалення вважав Й. Песталоцці. А німецький гуманіст А.Дістервег вважав важливим у досягненні успіху для дитини пробудження її задатків, природовідповідного виховання. Без збудження, - стверджував А.Дістервег, - не може бути й розвитку, а теорія виховання і є теорією збудження (Дістервег, 1956,с.117). Окрім принципу природо відповідності у вихованні наголошував і на необхідності дотримуватися також принципів культури відповідності й самодіяльності, під якою розумів прояв ініціативності і активності самих учнів: «Розум наповнити нічим не можна. Він повинен самодіяльно все охопити, засвоїти і переробити. А для цього необхідно збуджувати пізнавальні нахили вихованців, їх розумову активність» (Дістервег , с.119). У своїх працях А. Дістервег значної уваги надає особистості вчителя, професійним якостям які мають бути характерними для нього, бо саме культура і методи роботи вчителя суттєво впливають на успіхи дітей в навчанні, що і розкриває у змісті тридцяти трьох правил для вчителя.

Відомий педагог-психолог, К.Ушинський наголошував на змісті і меті виховання їх відповідності дитини соціальним потребам, підготовкою до праці і життя, для успіху дитини. Важливим у вихованні є формування таких якостей, як почуття обов'язку і відповідальності перед народом, перед державою, сім'єю і самим собою. Він наголошував: «Справжній вихователь будує учіння так, що і запеклий ледар робить крок уперед » (Ушинський 1958, с.526). Тому вихователь має дбати про таку діяльність, виконання якої було б приємним дитині, вселяло упевненість в успіх, підбадьорювало дитину, і вона починає робити кроки важчі, потім ще важчі й, нарешті, піде упевнено. Тут все залежить від успіху перших спроб і поступовості наступних. Як і Ж.Ж.Руссо, К.Ушинський висловлює думку про те, що: «Вихователь не повинен ніколи хвалити дитину, порівнюючи її з іншими, а тільки у порівнянні з її власною недосконалістю або, ще краще, у порівнянні з нормою тієї досконалості, яка досягається» (Ушинський ,1958 с.321).

Для досягнення успіху важливо бути уважним і спостережливим, враховувати як результат, так і шляхи та методи його досягнення наголошував великий педагог-психолог. У досягненні успіху за вченням педагога, відіграє роль позитивний настрій, бадьорість, жвавість учнів, які складають педагогічну основу всякої успішної роботи. «Все те, що створює нудну атмосферу, похмурість, безнадію, - все це є негативними чинниками у досягненні успіху» (Ушинський, 1958, с.225).

Учений, педагог Януш Корчак наголошував, що діти, досягаючи нових успіхів і досягнень, гартують свою волю і формують характер, переживають радість подолання перешкод і отриманих перемог, відчують гіркоту поразок тощо. Він зазначав, що найбільш висока радість це подолання труднощів, досягнення мети, відкритої таємниці, радість триумфу і щастя самостійності, опанування і володіння (Корчак, 1979, с.39). «Успіх дитини залежить не лише від того, як її цінують дорослі, але такою самою, а може й більшою мірою - від думки ровесників, у яких інші, а проте тверді принципи оцінки вартості й надання прав членам свого колективу» (Корчак, 1979, с.66).

Критикуючи тогочасні школи, в яких діти отримували «лиш хвостики, обрізки, а не раз попросту тільки лушпину знань» великий український письменник, І.Франко, підкреслював, що гарантом успіху виступають вдало визначені зміст і методи навчання та виховання.

Відомий світовий педагог С. Русова характерною рисою нової школи на той час вона вважала «школу повної активної праці дітей, школа діяльну, що, як вулик, уся наповнюється успіхами праці»(Русова,1997). Завдання Нової школи, стверджує вчена, не лише передача знань учням, а й виховання цілісної особистості, радість від власної творчості й успіху.

Питання успіху не стає осторонь і діяльності Марії Монтесорі. Свобода і самостійність, в умовах якої може вільно розвиватися дитини виступають головними принципами її системи. На заняттях за методикою відомого педагога пропонується вільний вибір дидактичних матеріалів, видів і засобів діяльності, який би відповідав внутрішнім потребам дітей. Працювати дитина

повинна самотійно, а вчителю відводила роль спостерігача і помічника. Ця ідея була вкладена у зміст звернення учня до вчителя допомогти йому зробити це самому (Монтессорі, 2004). Саме ці слова-звернення до вчителя: «Допоможи мені це зробити самому» сьогодні є основою партнерської педагогічної діяльності у Новій українській школі (<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>, 2022).

Питання забезпечення успіху в навчанні й вихованні молодших школярів неодноразово розкриває педагог-новатор: Ш. Амонашвілі та ін. (Амонашвілі, 1999). Саме на засадах гуманістично-особистісного підходу в навчанні й вихованні дитини стояв і відомий грузинський педагог (учений і практик) Ш.Амонашвілі, який закликав учителів пробуджувати мислення школяра, давати можливість кожному зробити своє маленьке відкриття, проявляючи свою творчість і фантазію. Завдання вчителя - не дати згаснути дитячому запалу, бажанню пошуку. Крок до успіху є отримання оригінального результату, що відкриває нові перспективи, дає можливість відчуття радості пізнання, а це потребує створення відповідних умов, бо будь-яке відкриття не може виникнути з нічого, при цьому вчитель не тільки повинен помітити це «відкриття», але і підтримати дитину, поставити перед нею нові, більш складні завдання. Педагог-новатор зазначав: «Кожен шкільний день, кожен урок має бути усвідомлений педагогом як подарунок дітям. Кожне спілкування дитини зі своїм учителем має сповнювати радістю та оптимізмом» (Амонашвілі, 1999). І чим більш всебічно, гармонійно і повно розвинуті в дитини її потенційні можливості, тим змістовнішою, успішнішою буде її діяльність у майбутньому, коли вона стане дорослою. За Ш.Амонашвілі у досягненні успіху велике значення мають і взаємини, що складаються між дитиною і вчителем, між учнем і учнем, вміння саморегулювати свої дії, вчинки. Тому атмосфера співпраці має бути доброзичливою, наповнена чуйністю і турботливістю переживанням успіху і зміцненням гідності кожної дитини.

Аналіз досвіду практиків, учителів-новаторів свідчить, що хоча їхні

системи роботи не тотожні, проте об'єднує їх прагнення дати учням можливість відчувати радість успіху, задовольнити потребу в самоствердженні, а також наголошення на важливості створення умов, які сприяють досягненню дітьми успіхів у навчанні. Успіх у навчанні - першочергова умова становлення особистості людини. Це внутрішній комфорт, радісний настрій, коли справа лагодиться. За визначенням дослідника Мельникова « Успіх – це стимул до пізнання, до оволодіння новими видами навчальної діяльності, до створення сприятливого мікроклімату в колективі учнів тощо, доводять у своїх дослідженнях» (Мельников, 2013, с.45).

Ретроспективний аналіз наукового доробку свідчить, що проблема успіху є актуальною для філософів, соціологів, психологів, педагогів, педагогів-практиків. Це зумовлене, передусім, її практичною спрямованістю, потенційними можливостями у відкритті перед індивідами перспектив їх зростання, у створенні позитивного емоційного настрою для утвердження в людини оптимістичного світовідчуття. Ученими зазначено, що успіх виникає не лише в тому випадку, коли є інтерес до діяльності, а й наявність умінь школярів самоорганізувати себе до навчання та само регулювати свої навчальні дії, успішність засвоєння знань навчального матеріалу, а для цього має бути старанність, наполегливість, ініціативність, рішучість та енергійність та інші вольові якості. Розкриття цих аспектів і передбачено в наступних підрозділах нашої магістерської роботи.

1.2. Саморегуляція як специфічний вид психічної активності у навчальній діяльності

Сьогодні, в емоційно напружених умовах сучасного суспільства, саморегуляція є важливим психічним явищем, яке торкається усіх сфер життєдіяльності людини та власне її як особистості. Уміння людини регулювати емоції, контролювати їх прояв необхідне як для збереження її як фізичного, так і психічного здоров'я - завдання не просте. Саморегуляція (від лат. *regulare* приводити до порядку, налагоджувати) - це регулювання,

керування власними емоціями, думками, переживаннями і поведінкою. Це здатність людини самостійно ініціювати цілеспрямовану активність, що внаслідок призводить до високого рівня результативної діяльності. У психології «саморегуляцію» визначають як процес регулювання окремих видів людської активності або діяльності, який виникає на певному етапі розвитку самосвідомості й пов'язаний із самопізнанням, усвідомленням своїх прагнень, дій, емоцій тощо.

У контексті соціально-когнітивної теорії особистості сутність й зміст саморегуляції розкриває вчений М.Гриньова. За дослідженнями вченої, саморегуляція є когнітивною характеристикою людини, яка забезпечує здатність оцінювати і корегувати власну поведінку на основі внутрішніх стандартів, тобто усталених вимог, норм (Гриньова, 2012).

Поняття «саморегуляція» як зазначають дослідники (Є.Балашов, Березовська Л.), широко застосовується в різних наукових сферах. З позиції теорії діяльності вчені виділяють два рівні саморегуляції: операційний, який передбачає зв'язок з організацією дій, спрямованих на його оптимізацію через використання різних засобів; мотиваційний, спрямований на свідоме управління своєю мотиваційно-потребнісною сферою..

Саморегуляція є розкриттям резервних можливостей людини, розвитку потенціалу особистості, як фактор загальних здібностей, універсальна внутрішня умова здійснення діяльності (Балашов, 2017).

За дослідженнями українського психолога вченого М. Боришевського, саморегуляція – це певна здатність особистості свідомо планувати та діяти адекватно до обраної нею програми, принципів, норм та правил. Відповідно останні виступають своєрідними еталонами, взірцями у процесі особистісної саморегуляції (Боришевський, 1999). Вченим визначено основні принципи саморегуляції діяльності, серед яких вирізняємо принцип усвідомленості, принцип активності, системності, структура, механізми впливу на продуктивність діяльності та особистісний розвиток.

Під саморегуляцією особистості І. Галін розуміє, насамперед, регуляцію

особистістю своєї поведінки «у відповідності з ціннісно-нормативною системою її соціуму» (Галін 2015). Саморегуляцію як механізм, спрямований на керування різними станами людини розглядають С.Занюк, а як процес взаємоузгодження завдань діяльності зі станом суб'єкта – Н.Круглова.

Попри існуюче розмаїття підходів та поглядів учених спільним є те, що саморегуляція постає перед нами як інтегральний, організований в певну систему процес детермінації, побудови, підтримки і регулювання зовнішнього й внутрішнього впливу (самовпливу), спрямованого на досягнення обраних суб'єктом цілей.

Саморегуляція є важливою умовою успішної діяльності людини, а її результативність значно залежить від бажання, прагнення і готовності до самовдосконалення, особистісного зростання. Це здатність людини до самостійного ініціювання цілеспрямованої активності, показником якої є висока результативність діяльності. А з проявом цієї активності розкриваються внутрішні резерви людини, формуються такі якості та здібності, які набувають характеру усвідомлюваної цілеспрямованості, а також забезпечують навіть у найважчих умовах можливість їх актуалізації та забезпечують успішність діяльності (контексті проблеми нашого магістерського дослідження навчальної діяльності, досягнення прийнятої учня мети тощо). Саморегуляція - це сукупність навичок, які виражають здатність людини, дитини до рефлексивного сприйняття змісту завдання і оволодіння засобами виконання поставлених завдань, аналізу змісту прочитаного, що призводить до необхідності прояву самостійності для розв'язання поставленого завдання чи проблеми. Саморегуляція – це важливе вміння людини прогнозувати мету діяльності, бачити кінцевий результат, самостійно знаходити оптимальні шляхи її здійснення і досягнення успіху. А її результатом, який надзвичайно важливий для досягнення успіху є виховання організованості, цілеспрямованості, уміння володіти собою.

У структурі саморегуляції, вчені виокремлюють компоненти, які є значимими для всіх видів діяльності, зокрема: мета, умови її результативності,

оцінка результатів, дії для корекції (О.Конопкін, О.Осницький та ін.). Компоненти саморегуляції є оптимально-послідовними віхами, що призводять до отримання кінцевого результату. За М. Боришевським кожен компонент виконує домінуючу функцію. Так, зміст її аксіологічної функції полягає в контролюванні й оцінюванні особистістю власної поведінки щодо її відповідності моральним принципам людських взаємин, з погляду реалізації у вчинках провідної ідеї – людина як вища цінність, що становить основний зміст життєдіяльності особистості, яка досягла високого рівня моральної досконалості. Функція планування та прогнозу передбачає моменти щодо реалізації потреб, мотивів, інтересів. Функція «самосуб'єктивного впливу», тобто впливу індивіда на власні психічні процеси й стани з метою їх оптимізації, відповідає за витримку та емпатію. Корегувальна функція полягає в перебудові власної поведінки з метою подолання дисонансу між наявними й передбачувальними наслідками певних поведінкових актів та реальною моральною ситуацією. Функція забезпечення процесів самотворення (творення індивідом себе як особистості), самовиховання, у чому саморегуляції належить вирішальна змістовно-інструментальна роль.

У психологічній науці, відомим психологом М. Боришевським виокремлено: психічну, емоційну, вольову, поведінкову, смислову, ціннісну вольову види саморегуляції (Боришевський, 2012). На активізацію чи стабілізацію емоційних процесів саморегуляція спрямована у системі розумових та вольових дій. Це дає можливість людині ефективніше управляти своїм емоційним станом та адекватно поводитися в умовах стресогенної ситуації відповідно до прийнятих в суспільстві морально-етичних норм.

Вченою М.Гриньовою, у контексті досліджень проблем саморегуляції в навчанні, виділено етапи саморегуляції, зокрема: мотиваційний, операційно-пізнавальний, рефлексивно-оціночний, що є актуальним для нашого подальшого дослідження.

Мотиваційний компонент саморегуляції, пов'язаний з різноманітними за змістом і складом мотивами, які спрямовують навчання дитини на всіх етапах її розгортання - від мотиваційних чинників до отримання кінцевого результату і поставленої мети. Операційний - відповідальний за поєднання виконуваної діяльності з мотивами і цінностями особистості. Регульовально-оціночний - забезпечує здатність особистості в діяльності до контролю і самоконтролю, корекції і самокорекції, самооцінки і рефлексії. контроль і корекцію діяльності, визначає.

Особливості саморегуляції учнів різних вікових категорій вивчали такі відомі психологи та педагоги як: С.Занюк, А.Осницький, І.Плахотнікова, І.Іваннікова та ін.

Важливість розвитку саморегуляції набуває особливої гостроти в молодшому шкільному віці. Невміння управляти собою проявляється в дезадаптивній поведінці, зниженні успішності в навчанні, погіршенні психосоматичного здоров'я дітей тощо. У той же час, на думку багатьох дослідників, формування саморегуляції найбільш й ефективно відбувається в молодшому шкільному віці й тісно пов'язане з уявленнями дітей про себе, свої можливості, які складаються під впливом взаємодії з дорослими і однолітками. Саме молодший шкільний вік є сензитивним у розвитку усвідомленої регуляції поведінки, має глибокі потенційні можливості для становлення усвідомленої саморегуляції, оскільки найважливішими психічними новоутвореннями цього періоду є довільність поведінки, здатність до внутрішнього планування власних дій, рефлексія, тобто властивості, необхідні для самовиховання. Дослідження С.Занюк показали, що чим вище рівень усвідомленої саморегуляції, тим вище можливості дитини в оволодінні новими видами діяльності і тим ширше коло дій, які дитина може опанувати (за наявності спеціальних здібностей і відповідної мотивації) (Занюк, 2004).

Саморегуляція за дослідженнями вченого О. Конопкіна представляє собою сукупність складових, які починають інтенсивно формуватися уже в молодшому шкільному віці: цілі, усвідомленість дій, відповідальність у

справах і вчинках, активність й ініціативність, відносна незалежність від впливу оточуючих (автономність), або ступінь податливості виховним впливам (Конопкіна, 1995). Проявити ініціативу, для прикладу, замало для успішного здійснення та досягнення поставленого завдання. Вона має підкріплюватися такими якостями як рішучість, активність, енергійність, домінування тощо. Тому розвиваючи ініціативу школярів, необхідно знайомити їх з навколишнім життям, з діяльністю видатних людей, самим бути взірцем. Учні, наслідуючи, поступово будуть розвивати ініціативність у самих себе.

Саморегуляція навчальної діяльності – це специфічна регуляція, що здійснюється як суб'єктом діяльності і є одним із визначальних чинників успішної діяльності. Щодо структури саморегуляції навчальної діяльності, то її складниками є: планування, визначення мети (цілі) та послідовності досягнення проміжних навчальних цілей; моделювання з урахуванням важливих умов навчальної діяльності, які потрібні для її виконання; програмування й визначення послідовності виконання дій; оцінка результатів та їх співвідношення з критеріями; контроль за результатами та корекція навчальних дій на основі індивідуально прийнятих еталонів успішності (Ю. Мсиславський, 1988).

Аналізуючи структуру саморегуляції в навчальній діяльності вчений О. Осницький виділяє такі її етапи: усвідомлення і сприймання мети навчальної діяльності і вимог вчителя; осмислення послідовності дій, аналіз та оцінювання умови досягнення мети, складання моделі навчальної діяльності. На основі складеної моделі розробляється програма дій, визначаються засоби і способи її здійснення, виконуються дії довільного самоконтролю; зіставляється самооцінка та оцінку вчителя, робиться висновок про необхідність корекції; виконується роботу над помилками, визначаються нові цілі діяльності. Саморегуляцію у навчанні розглядають як процес оволодіння засобами виконання навчальних операцій, через включення у цей процес таких механізмів мислення, які призводять до самостійного розв'язання того чи іншого завдання. Для усвідомлення учнем своїх завдань, як суб'єкта

навчальної діяльності, і є призначення саморегуляції у навчанні, сутність і зміст якої полягає у приведенні у відповідність можливостей учня з вимогами навчальної діяльності. Саморегуляція сприяє кращій організації навчальної роботи учня, виробленню вмінь і навичок самостійно виконувати завдання, що є основою формування вміння самостійно вчитися.

Дослідженню саморегуляції в навчальній діяльності молодших школярів, як провідній у цьому віці, присвячені праці О. Чебикіна . Учений, педагог-психологи у своїх наукових працях, присвячених навчальній діяльності молодших школярів, як провідній у цьому віці, доводить, що емоційна саморегуляція є новоутворенням молодшого шкільного віку. Саме в цьому віковому періоді розвивається довільність процесу регуляції власним емоційним станом та поведінкою. Проблему довільності регуляції у дітей молодшого шкільного віку досліджувала О Пенькова. Зміст саморегуляції за її концепцією полягає у здатності підпорядковувати власне свої бажання свідомо поставленим цілям та мотивам, здатності контролювати перебіг власних емоцій та поведінку у процесі досягнення, поставлених цілей (Пенькова, 2016). Дослідниками також виокремлено чинники, які впливають на розвиток довільності емоційної регуляції молодших школярів, зокрема: психофізіологічні (індивідуально-особистісні характеристики учня); психолого-педагогічні (ситуація шкільної взаємодії учня); соціально-психологічні (сімейна ситуація розвитку дитини); соціальні (вплив телепередач та комп'ютерних ігор на емоційні стани молодшого школяра) .

Істотне значення для саморегуляції навчальної діяльності має вироблення в учнів навичок організації своєї роботи, сформованість організаційних умінь і навичок. Саме вони виступають системою індивідуальних способів навчальної діяльності, обумовлених особливостями рефлексивного аналізу (Савченко, 2014).

За своєю природою моральна регуляція являє собою насамперед саморегуляцію, коли людина не тільки знає моральні вимоги, моральні норми та намагається їх формально дотримуватися, а добре усвідомлює, приймає,

відчуває об'єктивну необхідність виконання моральних вимог, вбачає в них особистісний сенс, приймає їх як свої власні переконання. Отже, суттєвою особливістю моральної регуляції поведінки людини є єдність об'єктивного значення й особистісного сенсу моральної вимоги, а в ідеалі – узагалі їх збіг. У такому разі особа дотримується моральних норм тому, що вона переконана в необхідності, доцільності їх виконання, об'єктивній та суб'єктивній значущості кожної з них. Як наслідок, це є запорукою того, що в різних життєвих ситуаціях поведінка та діяльність особистості узгоджується з моральними нормами.

У процесі саморегуляції розвиваються психічні процеси увага, воля, самосвідомість, які мають безпосередній вплив на забезпечення успіхів у навчальній діяльності, а також мають з цим процесом, саморегуляцією тісний зв'язок. Для прикладу, якщо аналізувати зв'язок між саморегуляцією, і пам'яттю, то пам'ять зберігає невід'ємний компонент акту саморегуляції - еталон, зразок, без якого неможлива перевірка отриманих результатів. Будь-який акт саморегуляції є виявом уваги суб'єкта, який спрямований на встановлення ступеня відповідності між певними діями, їхнім результатом та еталоном. Для успішного виконання навчального завдання оволодіння важливими мисленнєвими прийомами є аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, порівняння. Саме ці прийоми мислення та встановлення причино-наслідкових зв'язків відіграють важливу роль у формуванні саморегуляції. З уявленнями дитини про себе і свої можливості тісно пов'язаний розвиток самосвідомості. Індивідуальний досвід школярів щодо саморегуляції, як і в цілому щодо організації навчання зростає, що є природнім і закономірним. Учні впевненіше аналізують результати своєї діяльності, зіставляють свої можливості з досягненнями, а також на відповідність встановленим критеріям, вимогам навчальної діяльності.

Саморегуляція є важливим чинником у забезпеченні успіху молодших школярів у навчальній діяльності. У процесі навчальної діяльності в у дітей молодшого шкільного віку формується два головних психологічних

новоутворення - довільність психічних процесів і внутрішній план дій. Довільність мислення, уваги, запам'ятовування і відтворення сприяє здатності діяти організовано у відповідності з поставленими задачами, відбувається регуляція власної поведінки, психічних процесів завдяки яким дитина може використовувати матеріал вибірково, встановлювати змістові зв'язки тощо. Довільність внутрішнього плану дій сприяє самоорганізації власної діяльності. Кожен учень своєрідний в своєму індивідуальному розвитку, і від вчителя вимагається багато знань, умінь, педагогічної інтуїції, щоб розібратися в особливостях дитячої психіки. Завдання вчителя вселити в учневі впевненість в тому, що він може і буде знати й розуміти те, чому навчають. А для цього необхідно організувати роботу дітей на уроці так, щоб вони відчували свої досягнення, переживали свої успіхи, нехай вони перші і не значні, але це сприяло їхньому руху вперед. І тут важливе значення має набуття вмінь йти вперед, керувати своїми волевими якостями наполегливості, працьовитості, відповідальності. Маленькому школяреві потрібно допомагати усвідомити, що вчитись означає вміти виконувати як прості так і ускладнені завдання. Учень має усвідомити - це вже вмію, а тепер навчуся розв'язувати складніші завдання; це ще не виходить, але я постараюсь і обов'язково вийде. Навчання має бути значущим, стійким, бо торкається почуттів учня, його дій. За таких умов навчання, школярі стають відповідальними, незалежними, творчими, з позитивними результатами – успіхами у праці.

Саморегуляція у процесі навчання – це набуття умінь здійснювати операції у навчальній діяльності таким чином, щоб будь-яка зміна умов чи завдання, зустріч із труднощами, призводять до самостійного пошуку розв'язування проблеми чи завдання. Саморегуляція – це вища ступінь діяльності, коли вміння виконувати навчальні операції перетворюється на навички, які здійснюється послідовно і автоматично.

Універсальним і найважливішим механізмом процесу саморегуляції Р. Павелків вважає рефлексію. Вчений зазначає, що саморегуляція є складною

формою регуляції поведінки, саме тому і вимагає рефлексії. По-друге, відзначає важливість рефлексії на обох рівнях саморегуляції особистості – мотиваційному та операційно-технічному, аргументуючи це тим, що це дає людині можливість прийняти певною мірою зовнішню позицію відносно себе та своїх дій, а також детермінує їх свідому регуляцію (Павелків, 2018,2002). Сучасні українські психологи стверджують, що рефлексія виступає змістовно-функціональною характеристикою процесу саморегуляції поведінки людини. За вченнями І. Беха рефлексія є основою самосвідомості, що виражається єдністю самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегуляцією власної поведінки. Ступінь оволодіння людиною регуляторними способами визначає довільність її поведінки, та водночас є необхідними умовами формування образу «Я». М. Боришевський, визначає рефлексію як здатність людини відображати себе та оточуючих, свої актуальні й потенційні можливості, ступінь усвідомлення змісту та характеру взаємодії з іншими людьми, підкреслюючи цим самим її значення для саморегуляції.

Отож, розвиток саморегуляції це одна із центральних ліній розвитку дітей. Саморегуляція включає складні процеси, які дозволяють дітям відповідно реагувати на довкілля, навчитися оцінювати, що вони бачать, чують, відчують на дотик, смак і запах, і порівнювати з тим, що вони вже знають, навчитися використовувати саморегуляцію, щоб визначити, яку реакцію вибрати, з допомогою певної системи. Різноманітність видів діяльності, які освоює молодший школяр, поєднує одне - у них формується найважливіше особистісне новоутворення цього віку, довільне регулювання поведінки та діяльності, здатність до самоконтролю. Саме тому так важливо навчити дитину вже у перед шкільному та молодшому шкільному віці і керувати своїми почуттями та емоціями, навчальними діями та вчинками, регулювати їх самому. Розвиток саморегуляції, сформованість її базових, морально-вольових якостей сприяє успіху навчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку, що і стало подальшим завданням нашого дослідження.

1.3. Особливості саморегуляції морально-вольових якостей у забезпеченні успіху в навчальній діяльності молодших школярів .

Реформування системи освіти в Україні, визначене Концепцією Нової української школи, передбачає глибокі зміни в освітньому процесі, зокрема реалізацію компетентнісного, особистісно-орієнтованого підходів, урахування потреб, інтересів і запитів школяра, орієнтацію на гармонійний розвиток його потенційних можливостей. Першою й основною сходиною у системі шкільної освіти, яка стає фундаментом навчання, виховання і розвитку школяра є початкова школа. Саме їй і відводиться важливе місце в реалізації визначених завдань реформуванням, які прогнозують здобуття дитиною перших навчальних успіхів.

Успіхи життєдіяльності у сучасному швидко змінному суспільстві значною мірою зумовлюється сформованістю морально-вольових якостей особистості, що забезпечують узгодженість її поведінки й діяльності з основними моральними нормами, а також спроможність наполегливо досягати поставлених цілей, долаючи труднощі й перешкоди на цьому шляху. Мораль, як відзначається у науковій літературі є складною системою і виконує в суспільстві такі важливі функції як: регулятивно-конструктивну, ціннісно-орієнтаційну, виховну, пізнавальну, мотиваційну, комунікативну, прогностичну. При цьому, в сучасному суспільстві провідною вважається регулятивно-конструктивна функція, яка проявляється, з одного боку, у стабілізації суспільства, спрямуванні його розвитку, а з другого – у спрямуванні дій, поведінки його окремих членів. Засвоєння норм моралі як способу регуляції відносин між людьми передбачає сформованість здатності самостійно визначати лінію своєї поведінки. Моральна регуляція являє собою насамперед саморегуляцію, коли людина не тільки знає моральні вимоги, моральні норми та намагається їх формально дотримуватися, а добре усвідомлює, приймає, відчуває об'єктивну необхідність виконання цих вимог моралі, вбачає в них особистісний сенс, приймає їх як свої власні переконання.

Отже, суттєвою особливістю моральної регуляції поведінки людини є єдність об'єктивного значення й особистісного сенсу моральної вимоги, а в ідеалі – узагалі їх збіг. У такому разі особа дотримується моральних норм тому, що вона переконана в необхідності, доцільності їх виконання, об'єктивній та суб'єктивній значущості кожної з них. Як наслідок, це є запорукою того, що в різних життєвих ситуаціях поведінка та діяльність особистості узгоджується з моральними нормами. У процесі проведення нами наукового пошуку щодо розвитку морально-вольових якостей молодших школярів і їх впливу на досягнення успіхів актуальними стали праці учених: І. Беха, І. Березовської, К. Савченко та ін. Новоутворенням молодшого шкільного віку є довільність поведінки й пізнавальних процесів, а у провідній навчальній діяльності дітей цього віку найбільш інтенсивно формується морально-вольова сфера. Сформованість морально-вольових якостей особистості забезпечує зміцнення спонукальної сили і активності, при необхідності гальмування чи навіть зниження спонукальної сили предмету дії.

У вітчизняній психології воля визначається як свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, специфіка якої полягає у здатності наполегливо досягати поставленої мети, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди на шляху до неї. Г. Костюк характеризує вольову дію як свідомо спрямовану на досягнення поставлених цілей, яка пов'язана з подоланням труднощів (Костюк., 1989).

У своїх працях видатний педагог К. Ушинський визначав три значення поняття воля: «влада душі над тілом»; «почуття хотіння»; «щось протилежне неволі». Причому К. Ушинський уважав, що поняття волі є не просто необхідним для характеристики людської особистості, а взагалі її стрижневим елементом (Ушинський, 1950). «Воля - це здатність душі формувати бажання і визначати спонуку до будь-якої дії людини, яку не можна пояснити на основі рефлекторного принципу» (Бех, 1995]. Розвинена вольова активність людини сприяє людині здійснювати владу над собою, контролювати власні імпульси, а при необхідності й гальмувати їх. У працях

Л. Виготського вперше обґрунтовано важливість мотиваційної складової у структурі волі. Розуміння волі вчений трактує як опанування собою, своїми психічними процесами. Відомі грузинські психологи Ш. Надирашвілі та Д. Узнадзе у своїй мотиваційній теорії волі розглядали її специфіку й довільність вибору мотиву, а також зазначають, що морально-вольові якості виступають своєрідним механізмом поведінки, яка задовільняє зовнішні потреби, що приймаються суб'єктом. Дослідники зазначають, що діти зі слабкою волею важко управляють психічними процесами – пам'яттю, увагою, мисленням у відповідності із задачами, що пов'язані з навчанням, у той час, коли діти з достатньо розвинутою вольовою сферою успішно користуються ними для задоволення своїх актуальних потреб.

За дослідженнями К.Савченко встигаючі і розумово розвинені учні часто володіють достатньо розвиненими морально-вольовими якостями у навчальній діяльності: організованістю, наполегливістю, витримкою, самостійністю у навчанні, чого не вистачає учням, які мають проблеми у навчанні і є невстигаючими (Савченко, 2007). Ученими визначено і рівні морально-вольового розвитку школярів, відповідно їх характеристики. Високий рівня вольового розвитку - учні прагнуть самостійно долати перешкоди, досягати цілі; середній рівень - не завжди виявляють бажання і не проявляють активність для досягнення мети; низький рівень – прояв негативного ставлення до навчання, байдужі, уникають складностей (Поліщук, 2012). Розвиток морально-вольових якостей забезпечує функціонування пізнавальних процесів.

Важливою характеристикою прояву морально-вольових якостей особистості є регулювання своїх дій, вчинків, здатність до подолання перешкод. Сформованість морально-вольових якостей дозволяє керувати власною поведінкою, психічними процесами, мотивацією, відповідно свідомо управляти собою і своєю діяльністю. Одна з основних функцій волі – регулююча, завдяки якій людина досягає ефективності у діяльності. Отож, узагальнюючи погляди вчених у площині досліджень розвитку морально-

вольових якостей та їх впливу на успіхи в навчальній діяльності, можемо стверджувати, що морально-вольові якості проявляються у виборі мотивів і цілей; у вольових діях, як свідома організація – регуляція і саморегуляція внутрішніх станів людини і різних психічних процесів у досягненні цілей та подоланні труднощів.

За поглядами Ю.Приходько, під час здійснення освітнього процесу першочергову увагу слід приділяти формуванню в молоді таких морально-вольових якостей як: організованість, дисциплінованість, терплячість, наполегливість, самовладання, рішучість, відповідальність, самостійність, бо саме ці морально-вольові якості сприяють успішному навчанню, а в подальшому і успішному виконанню своїх професійних функцій. Водночас авторка підкреслює, що слід намагатися нейтралізувати прояв людиною негативних морально-вольових якостей: упертості, негативізму, безпринципності, безініціативності, боягузтва, недисциплінованості, нестриманості тощо. Ці якості, які дозволяють людині, оптимально керувати своєю поведінкою, досягати намічених цілей та вибирати при цьому такі засоби досягнення, які не приносили б шкоди іншим людям (Приходько, 2007). Учені до морально-вольових якостей відносять такі якості, як цілеспрямованість, громадська ініціатива, почуття відповідальності за свої дії, вчинки, поведінку. Ці якості дозволяють особистості вирішувати внутрішні суперечності між власними почуттями і бажаннями, усвідомленими вимогами суспільства і реальними вчинками. За дослідженнями С.Поліщук морально-вольові якості – це складне особистісне утворення, основними характеристиками якого є єдність потреб, думок, почуттів, дій, моральне ставлення [Поліщук, 2002]. Аналізуючи дослідження В.Киричок віднаходимо класифікацію, поділ морально-вольових якостей на прості (первинні): почуття обов'язку; відповідальність; цілеспрямованість; наполегливість; завзятість; сміливість; рішучість; витримка; самовладання; складні (вторинні) морально-вольові якості: самостійність; ініціативність; дисциплінованість; організованість; принциповість; самовідданість; мужність; героїзм. У

структурі морально-вольових якостей дослідники виділяють: цілеспрямованість (ясне бачення перспективної цілі), рішучість і сміливість (схильність до ризику), наполегливість і впертість (мобілізація активності в досягненні цілі та подоланні перешкод), витримка та самоволодіння (ясність розуму, здатність керувати своїми думками та діями в умовах емоційного збудження), самостійність і ініціативність. Вони зазначають, що всі морально-вольові якості формуються на підґрунті волі. У структурі вольових якостей виділено два компоненти: моральний (світогляд, ідеали, установки, мотиви) і психофізіологічний (вроджені нейродинамічні властивості: сила, рухливість і баланс нервових процесів).

На підставі викладеного підсумовуємо, що воля є важливим чинником морального розвитку особистості, основою свідомого дотримання нею правил моральної поведінки, запорукою вибору нею моделей поведінки відповідно до загальнолюдських норм моралі, навіть якщо це суперечить її власним бажанням, інтересам і прагненням. А це означає, що воля як цілісне особистісне утворення в реальній практиці виявляється у формі конкретних морально-вольових якостей.

Формування необхідних морально-вольових якостей особистості органічно й невід'ємно пов'язане з моральним вихованням, тобто ці два процеси на практиці реалізуються як єдиний педагогічний процес, у якому прояви вольових та моральних сторін особистості взаємопов'язані. Так, з одного боку, розвиток вольових якостей здійснюється в безпосередньому зв'язку з формуванням моральних якостей особистості, а з іншого – моральне виховання не може бути реалізоване поза вольовою діяльністю.

Тому під час здійснення освітнього процесу педагогам необхідно забезпечити надання вольовим зусиллям вихованців такої спрямованості, яка б спонукала їх до здійснення моральних вчинків. У такому разі подолання особистістю наявних труднощів набуває іншого емоційного забарвлення, тобто моральне виховання не може реалізовуватися без активізації вольової діяльності суб'єктів педагогічного впливу. Адже в іншому разі вони, хоч і

стануть морально освіченими, не будуть здатними втілювати свої моральні уявлення в реальній діяльності, тобто вони будуть характеризуватися лише декларативною моральністю.

Отже, процес засвоєння особистістю моральних принципів треба поєднати зі створенням відповідних проблемних ситуацій, що вимагають від неї прояву сили волі, тобто справжня моральність людини формується водночас із розвитком її вольових якостей, що є підставою для використання поняття «морально-вольові якості» .

. У молодшому шкільному віці морально-вольові якості розвиваються і проявляються в навчальній діяльності, у процесі оволодіння узагальненими способами навчальних дій, під час розв'язання задач та спеціально створених учителем ситуацій. Цей процес розвитку є складним і зумовлюється різноманітними чинниками та вимагає врахування індивідуально - вікових, статевих та інших типологічних особливостей. Від розвитку морально-вольових якостей їх регуляції багато в чому і залежать успіхи у навчанні молодших школярів.

У дослідженні окресленої проблеми, зокрема впливу морально-вольових якостей на успіхи молодших школярів у навчально-виховній діяльності використовувались і результати досліджень щодо їх класифікації на позитивні й негативні. Позитивні:цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, витримка та ін. - сприяють успіху молодшим школярам у навчальній діяльності, а негативні:упертість, недисциплінованість, байдужість та ін. – характеризують слабкість особистості і гальмують її прогрес, зростання і досягнення успіху. За дослідженнями вчених розвиток морально-вольової сфери у молодших школярів відбувається по-різному. (Поліщук, 2002, Приходько,2007). Вже на перших етапах шкільного навчання у 1-2класі може сформуватися одна якість - для прикладу: старанність, організованість. Показником є те, що школяр уміє зорганізуватись мобілізувати свої вольові зусилля доволі тривалий час при виконанні однієї і тієї ж роботи тощо. Для прикладу, якщо у 1-2 класі самостійність часто проявляється у формі рухової

розрядки, що виникає під впливом емоцій і бажань, які щойно з'явилися, без критичного усвідомлення своєї поведінки, то у 3-4 класі самостійність поступово переходить у вольову, свідомо керовану якість.

Для досягнення успіхів у навчальній діяльності в учнів мають бути сформовані такі морально-вольові якості: прагнення досягнення поставленої мети, організованість, старанність, наполегливість, витримка, дисциплінованість тощо. Школяр, який має позитивно сформовану морально-вольову сферу, вміє переборювати труднощі, впевнено йде до досягнення поставленої мети кінцевим результатом якої є успіх у навчальній діяльності. Відсутність цих якостей, іноді і виступає причиною невпевненості у своїх силах, не вміння доводити розпочате до кінця, появи порушення дисципліни, неуспіху в навчальній діяльності. Морально - вольові якості формуються саме в тій діяльності, за здійснення якої особистість цілком бере на себе відповідальність, яку вона хоче вдосконалити, вкладаючи в неї всі свої сили.

Морально-вольові якості молодших школярів формуються поступово, в цьому і їх особливість розвитку. Саме у процесі навчальної діяльності у молодших школярів розвиваються моральні переконання «можу і треба», вони набувають умінь керувати своїми складними пізнавальними і діями свідомо і впевнено переборювати труднощі, які з'являються під час виконання цих навчальних завдань. У процесі навчання вчать свідомо ставити мету до виконання поставленого завдання, виконувати ті чи інші операції, які поступово ускладнюються для досягнення поставленої цілі, проявляють свою організованість і наполегливість. Тому завдання вчителя, для формування здатності у дітей свідомо керувати своєю поведінкою, ставити перед ними завдання навчитися свідомо стежити за собою, своїм емоційно-вольовим станом, уміти, при потребі гальмувати небажані реакції. А цьому має сприяти проведення бесід, різних вправ, тренінгів тощо. Розвиток морально-вольових якостей зміцнюється і розширюється у процесі навчання молодших школярів, хоча кожен учень своєрідний в своєму індивідуальному розвитку. Водночас учитель має бути компетентний як у фахових знаннях так і в індивідуально-

психологічних особливостях молодшого школяра, має вміти віднайти підхід до кожного учня, формувати в нього віру у власні сили, впевненість у своїх можливостях. Учня необхідно переконати в тому, що він може і буде знати й розуміти те, чому його навчають. А для цього потрібно організувати роботу на уроці так, щоб учень відчував рух вперед, щоб він переживав свої успіхи, нехай вони перші і скромні. І тут важливе значення має набуття вмінь йти вперед, керувати своїми морально-вольовими якостями працьовитість і наполегливість, відповідальність і самостійність, організованість і цілеспрямованість. Учень має усвідомити, що вчитись - означає вміти виконувати дедалі складніші завдання, а для цього має бути допомога вчителя. Алгоритмом саморегуляції у досягненні успіху має бути твердження: це вже вмію, а тепер навчуся розв'язувати складніші завдання; це ще сьогодні в мене не виходить, але якщо постараюсь - обов'язково вийде. Навчальна діяльність має бути значущою, а для цього вона має бути тонким дотиком почуттів учня, пробудження чи розвитку інтересу, бажання пізнати нове. За таких умов навчання - школярі стають відповідальними, незалежними, творчими особистостями. Така праця буде радістю для школяра, а значить і успіхом.

Визначаючи теоретичні засади вольового розвитку особистості І.Бех підкреслює, що воля, спонукаючи особу до моральних дій, зумовлює її особистісний розвиток. Автор пояснює, що моральні властивості, які складають ядро особистості, є похідними від волі, адже саме воля створює морально - досконалу особистість за допомогою довільної поведінки. І. Бех також звертає увагу на той факт, що моральна поведінка є результатом насамперед прояву людиною власної творчої свободи. А людина з розвиненою волею не зможе прийняти таке рішення або здійснити такий учинок, який суперечить її моральним принципам (Бех, 2005).

Відзначаючи наявність тісного взаємозв'язку між моральною та вольовою сферами людини, вчені визначають волю як діяльну сторону розуму й моральних почуттів, що дозволяє людині управляти самою собою, особливо

в умовах подолання перешкод різного ступеня складності. Залежно від характеру взаємодії цих якостей, їх співвідношення й реалізації в конкретних умовах діяльності науковцями виділено провідні морально-вольові якості, вибір яких визначається відносно стійкими об'єктивними умовами здійснення того чи іншого виду діяльності, а також другорядні для конкретної діяльності якості, які підтримують, підкріплюють визначені провідні морально-вольові якості.

Отже, аналіз наукових робіт зарубіжних і вітчизняних вчених з проблеми морально-вольових якостей як основи успіху, дозволяє встановити певний рівень її розробки, а саме: визначені поняття «мораль», «воля», «морально-вольові якості» та їх сутність; охарактеризовані функції та властивості волі, дана їх класифікація. На відміну від зарубіжних дослідників, розвиток вольової поведінки, становлення морально-вольових якостей особистості вітчизняними вченими розглядаються у невід'ємному зв'язку з визначенням етапів здійснення вольової дії, а особлива увага звертається на роль волі у формуванні особистості людини на різних етапах онтогенезу. Морально-вольові якості молодших школярів є основою їх систематичного навчання й результативного навчання, досягнення успіху в освітньому процесі і водночас розвиваються завдяки йому. Це дозволяє їм усвідомлювати й виконувати обов'язкові завдання, підпорядкувати свою активність, керувати пізнавальними процесами, виконувати складні інструкції та вимоги дорослих. У школярів з'являється особлива вольова дія - вчинок, орієнтований на інтереси оточуючих людей.

На підставі аналізу наукових положень учених, зазначаємо, що морально-вольовий розвиток молодшого школяра зумовлений різними чинниками і формується у навчальній діяльності, яка спрямована на досягнення результативності, поставлених цілей, успіхів, а також взаємно впливає на цей процес.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу теоретичних аспектів учених з проблеми дослідження, констатуємо, що питання становлення і розвитку успіху особистості в діяльності та навчальній, зокрема, цікавило теоретиків і практиків різних галузей науки і актуальним є на тепер. Дослідження проблеми успіху, як рушійної сили в освітньо - виховному процесі, набуває особливої важливості в сучасній школі і саме сьогодні, у зв'язку зі складними подіями надзвичайних ситуацій та воєнного стану .

До проблеми забезпечення успіху в навчанні неодноразово звертались як науковці так і практики, виокремлюючи єдине спільне бачення - основою успіху школяра є віра у дитину, піклування про фізичний, психічний і духовний розвиток, любов, повага, підтримка її гідності тощо.

Оскільки провідною діяльністю дітей молодшого шкільного віку є навчальна діяльність, у якій здійснюється розвиток особистості, то певною мірою у цьому процесі відбувається і розвиток саморегуляції, морально-вольової сфери, який у свою чергу і впливає на успіхи дітей в навчанні. Морально-вольові якості особистості розглядаються вченими як психічні утворення, які характеризуються стійкістю й незалежністю від ситуації. Це є підтвердженням про володіння особистістю собою та досягнення нею певного рівня свідомої саморегуляції у навчальній діяльності. Процес цей є цілеспрямованим і здійснюється у тісній взаємодії зі змістом та організацією власне процесу навчання. Саме крізь призму виконання школярами тих чи інших завдань, передбачених метою і змістом навчальної діяльності здійснюється формування морально-вольових якостей молодших школярів. За результатами наукового пошуку зазначаємо, що важливе місце у досягненні успіху в навчальній діяльності належить, як розвитку морально-вольових якостей так і саморегуляції, яка за їх дослідженнями завершує цілісний процес самосвідомості особистості і здійснюється у власній поведінці й діяльності.

Поняття саморегуляції вчені визначають як свідоме управління власними психічними станами відповідно до вимог ситуації та їх доцільності,

систему психічного самовпливу особистості. За дослідженнями учених саморегуляція є важливою характеристикою особистості, важливим стрижнем довільної поведінки та діяльності людини – цілеспрямованої, орієнтованої на досягнення поставленої цілі, що переважно відбуваються в умовах необхідності долаття перешкод завдяки морально-вольовим діям. Саморегуляція свідчить про взаємоузгодженість функціональних взаємозв'язків і взаємовпливів різних утворень, що входять до складу систем і підсистем структури особистості, а також про тенденцію їх розвитку.

Саморегуляція діяльності – це процес зумовлений організаційно-педагогічними, соціально-психологічними та особистісними чинниками. Під впливом цих чинників суб'єкт спроможний самостійно здійснювати цілепокладання, моделювання умов діяльності, програмування власних дій, їх корекцію та самоаналіз з метою реалізації пізнавальних інтересів та потреб, розвитку інтелектуальних та особистісних якостей, самоорганізації та впорядкування дій, засобів і способів професійної діяльності. Тому для нашого дослідження важливим є визначення тих елементів у структурі особистості, які визначають міру його активності (потреби, мотиви, пізнавальний інтерес, ціннісні орієнтації, суб'єктивні позиції у процесі здійснення професійної діяльності, її регуляції, ухвалення конкретного рішення та аналізу його результатів), обумовлюють психологічну позицію, спрямовану на співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з вимогами обставин освітньої діяльності.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЯК ВАЖЛИВОГО РЕСУРСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ .

Розвиток саморегуляції, виховання морально-вольових якостей: організованість, дисциплінованість, самостійність, завзятість, рішучість, потребують певної діагностично-методичної організації цього процесу.

Відповідно у розділі другому нами і розглядаються організаційно-методичні засади дослідження: мета, завдання, методи та методики, процедура та результати вивчення особливостей саморегуляції й розвитку її морально-вольових якостей дітей молодшого шкільного віку, що є основою їх успіху в навчальній діяльності, представлено кореляційний зв'язок між успіхами рівнями навчальних досягнень учнів і рівнями сформованості їх морально-вольових якостей та здатності до їх саморегуляції.

2.1 Аналіз основних методів та методики дослідження розвитку саморегуляції та її базових морально-вольових якостей молодших школярів.

Аналіз та узагальнення основних наукових положень з проблеми дослідження дають право стверджувати, що морально-вольові якості є важливими характеристиками особистості учнів, розвиваються й формуються у провідній навчальній діяльності цього віку, а також мають вплив на досягнення успіху в процесі навчання.

Сформованість вміння у дітей молодшого шкільного віку володіти, саморегулювати собою, слідувати правилам класу, школи, діяти за зразком, приймати мету, поставлену вчителем, ставити самостійно визначати мету того чи іншого виконання завдання, старанно, активно, наполегливо досягати позитивного бажаного результату, уміло долати труднощі самостійно та у співпраці, при цьому дотримуючись моральних норм, правил діяльності, докладати зусилля (вольове) для виконання поставлених завдань - помітно впливає на їх успіхи в навчальній діяльності.

Виходячи з мети і завдань нашого дослідження (зокрема завдання другого) нами було насамперед визначено базу та респондентів дослідження. Це учні початкових класів загальною кількістю - 30 із різними навчальними досягненнями та 8 учителів початкових класів Опорного ЗЗСО, «Мигівський ліцей», Вижницького району, Чернівецької області. Наступним кроком, на етапі підготовчої роботи до проведення дослідження нами було підібрано методи та методики, навчально-методичні завдання для виявлення рівня розвитку саморегуляції, її базових морально-вольових якостей молодших школярів, їх здатності регулювати ними, а також визначити як вони корелюють з успіхами учнів у навчальній діяльності.

Дослідження проводилося поетапно. Отож, на підготовчому етапі були відібрані методи та адаптовані методики для його проведення.

На першому етапі дослідження передбачалось з'ясування рівня розвитку саморегуляції та її базових морально-вольових якостей саморегуляції молодших школярів як: організованість і дисциплінованість, самостійність і завзятість, рішучість і витримка за допомогою: спостережень, аналізу дій і вчинків особистості і їх оцінка, а також бесіди, анкетування, опитування (використання методу самооцінки) та аналізу свідоцтва досягнень учнів 2 класу визначеної бази дослідження.

Зазначимо, що свідоцтво досягнень – це документ формувального оцінювання, який дає розгорнуте уявлення про навчальний поступ їхньої дитини у навчальному році та власне зростання учня як особистості. Результат оцінювання Міністерством освіти запропоновано на заміну узагальненій бальній оцінці навчальних досягнень учнів з предмета, використовувати вербальну оцінку окремих результатів навчання учня, зокрема у 1-2 класах, власне сам процес навчання характеризувати доброзичливим, лаконічним, чітким, об'єктивним, конкретним оцінювальним судженням, що значно сприяє виконанню завдань нашого дослідження.

На цьому етапі проводилась індивідуальна бесіда, під час якої аналізуються успіхи і невдачі школярів у навчальній та інших видах

діяльності. Питаннями умовно були розподілені на два блоки. Перший блок включав такі питання: Чи потрібно ходити діям до школи? Чим тобі подобається школа? На якому етапі (році) навчання тобі було найцікавіше (найважче) ? Чи все складається добре в навчанні? У чому є складнощі? Чому? Чи можна подолати труднощі, що для цього треба? Хто приходить на допомогу? З яких навчальних дисциплін є найкращі успіхи?у чому проявляється успіх? Чи є успіхи у Ваших друзів? Чи радієте успіхам друзів?

Другий блок включав питання, які були спрямовані на виявлення рівня розвитку визначених морально-вольових якостей. Зокрема: Чи є успіхи у Ваших друзів?Чи радієте успіхам друзів? Чи вважаєш що для успіху важливо бути організованим, відповідальним, самостійним?

Дослідженням було передбачено і заповнення спеціального розробленого бланку, де респонденти (учні)виділяли навчальну діяльність, зокрема вміння, якими володіє в цьому провідному інтелектуальному процесі, оцінює їх, виділяє рівень розвитку окремих дій і операцій, власні особистісні якості тощо.

Методика дозволяє аналізувати зміни у переліку діяльностей, дій та операцій учнів. Інтерпретація результатів базувалася на таких показниках: визначає чітко для чого навчатися (мету тієї чи іншої діяльності), уміє спланувати свої навчальні дії, при потребі їх коригує, регулює; своєчасно починає виконання завдання, дає самооцінку виконаному; проявляє наполегливість, рішучість тощо.

На цьому ж етапі використовувались і методи опитування, бесіди учителів початкових класів з метою вивчення оцінки саморегуляції та рівня розвитку морально-вольових якостей молодших школярів у забезпеченні їх успіху в навчальній діяльності.

Другий етап включав 4-и серії дослідження, під час яких досліджували рівень розвитку саморегуляції та базових її морально-вольових якостей у молодших школярів (*організованість і дисциплінованість, самостійність і*

завзятість рішучість і витримка здатності володіти само регулювати собою, поведінкою) . При цьому використовувалися адаптовані до нашої проблеми методи та методика дослідження, зокрема:

- метод спостереження (адаптована методика «Спостереження для оцінки морально-вольових якостей» за О.Висоцьким);
- модифікована методика «Намалюй кружечки» (А. Штуки);
- методика «Картинка, що не складається (з пазлів)» ;
- методика «Альбом» (модифікація методики Ш.Чхартишвілі);
- методика “Викладання візерунка за зразком” (модифікований варіант методики Н. Циркун);
- методи якісного та кількісного аналізу одержаних даних.

Результати, дані отримані на першому та другому етапах дослідження, піддавались математичній обробці, які дали можливість виявити взаємозв'язок між рівнями розвитку саморегуляції та її базових морально-вольових якостей учнів молодшого шкільного віку й рівнями їх навчальних досягнень, що й передбачалось завданням нашого дослідження.

Третій етап дослідження дозволив визначити провідні морально-вольові якості (які найбільше корелюють із навчальною діяльністю у молодшому шкільному віці і забезпечують її успішність) та обґрунтувати шляхи оптимізації саморегуляції морально-вольових якостей учнів для забезпечення успіху у навчальній діяльності.

Четвертий етап – аналіз кількісних показників, тенденцій, що супроводжують розвиток саморегуляції і напрямки цього розвитку аналіз та інтерпретація даних. Завдання цього етапу й порівняти показники рівня розвитку саморегуляції й базових морально-вольових якостей з показниками навчальних досягнень учнів, їхніми успіхами.

2.2. Організація дослідження розвитку саморегуляції й її базових морально-вольових якостей та їх впливу на успіхи у навчальній діяльності учнів молодших школярів

2.2.1. *Виявлення рівня розвитку базових морально-вольових якостей саморегуляції молодших школярів та їх взаємозв'язку з навчальною діяльністю.*

З метою виявлення рівня розвитку та оцінки таких морально-вольових якостей учня як: *організованість і дисциплінованість, самостійність і завзятість, рішучість і витримка, здатність володіти, саморегулювати собою, своєю поведінкою* нами використовувались процедури спостереження адаптованої методики «Спостереження для оцінки морально-вольових якостей» за О.Висоцьким. Оцінювались морально - вольові якості молодших школярів, за шкалою 0-3бали : морально вольова якість яскраво виражена - 3 бали, частково розвинена -2 бали, 0- вольова якість взагалі відсутня. Рівень прояву кожної морально-вольової якості визначався як: високий рівень – 3бали; середній рівень - 2 бали; низький рівень прояву - 1 бал або нижче.

Перша серія дослідження спрямовувалася на співпрацю з учителями, вивчення думки вчителів щодо впливу морально-вольових якостей на досягнення успіху школярів у навчальній діяльності. Результати опитування учнів молодшого шкільного віку показали, що у навчальній діяльності морально-вольові якості проявляються у них по-різному відповідно з їх рівнем навчальних досягнень (далі РНД).

Проаналізуємо отримані дані за результатами опитування учителів. Зокрема: *високий рівень навчальних досягнень* характеризуються тим, що учні завжди приймають загальну мету уроку поставлену вчителем, самостійно, без нагадувань виконують поставлені завдання, прогнозують результат своєї роботи і прагнуть його досягти успішно, усвідомлюють способи виконання, здійснюють самоконтроль, самоаналіз й самооцінку своєї роботи, само організовують та активно зосереджують себе під час виконання завдань й

дотримуються відведеного часу виконання завдань.

Школярі, у яких виявлено *достатній рівень навчальних досягнень*, прояви вольових якостей у навчальній діяльності дещо схожі з високим рівнем навчальних досягнень. Вони переважно завжди приймають загальну мету уроку, поставлену вчителем; інколи самостійно ставлять мету до конкретної діяльності, але не завжди можуть уявити прогнозований кінцевий результат, і лише інколи прагнуть свідомо його досягти, і вибирають найоптимальніші шляхи виконання того чи іншого завдання; контролюють свою роботу, але не завжди можуть її проаналізувати, в окремих випадках її оцінити; не завжди організовують себе під час виконання завдань, хоча можуть зосередити довільну увагу на його виконанні так як і не завжди встигають виконати завдання у відведений час.

Школярі, які мають середній рівень навчальних досягнень, за словами вчителів, інколи приймають загальну мету уроку, поставлену вчителем; не завжди навіть, ставлять мету конкретної діяльності самостійно, інколи уявляють майбутній результат цієї діяльності, але не завжди усвідомлюють шляхи виконання завдання та і не прагнуть її досягти, не завжди контролюють себе під час виконання завдань, не можуть проаналізувати свою роботу, хоча інколи можуть адекватно оцінити її, організовують себе під час виконання завдань, але не можуть зосередити довільну увагу на їх виконанні й не встигають виконати завдання у відведений час.

Більшість учнів з початковим рівнем навчальних досягнень, не приймають загальної мети уроку чи певного виду діяльності на уроці, не можуть сформулювати самостійно мету для виконання того чи іншого чи іншого виду діяльності, не можуть спрогнозувати кінцевого результату своєї діяльності, не уявляють, що мають робити відповідно й не усвідомлюють, як і які мають виконувати завдання, не можуть проконтролювати себе під час виконання завдань й не можуть проаналізувати свою роботу, організувати себе під час виконання завдань, не зосереджують довільну увагу на її виконанні й не встигають виконати поставлене завдання своєчасно.

Подана нами вище характеристика прояву морально-вольових якостей у навчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку, отримана нами за результатами опитування вчителів, доводить існування неоднорідності їх розвитку в учнів з різним рівнем навчальних досягнень (РНД), однак не дозволяє зробити вичерпні висновки, що й стимулює нас до подальшого дослідження.

Друга серія дослідження була спрямована на виявлення рівнів, розвитку визначених морально-вольових якостей та їх вплив на забезпечення їх успіху в навчальній діяльності молодших школярів. При визначенні, які з них мають найтісніший взаємозв'язок з результатами навчальної діяльності, досягненні успіху, а в свою чергу навчальна діяльність впливає на їх розвиток як важливих властивостей особистості, керувались основними теретичними положеннями вчених та змістом методик (Додаток А).

Успіх у праці залежить від її організації та власне від особистості, якій притаманна така морально-вольова якість як організованість. Саме тому і спрямували стартовий етап на її дослідження методом спостереження організації та саморганізації молодших школярів у навчальній діяльності. Організованість - це якість особистості, що характеризує здатність розумно планувати і впорядковувати свою діяльність. Організованість - це вміння і здатності особистості до такого упорядкування своїх дій, яке забезпечує максимальну ефективність діяльності. Це вироблена звичка, здатність людини до дотримання правил роботи і норм поведінки, яка формується на основі організації способу життєдіяльності, взаємин за морально-раціональним, змістовним принципом. Ця якість вимагає вміння не тільки втілювати в життя свій план, а й виявляти необхідну гнучкість при зміні обставин дійсності. Організованість сприяє ефективному використанню своїх ресурсів (часу, сил) і здатності вносити своєчасні зміни в прогнозовані плани чи власне в організацію діяльності. За інтегральними показниками нашого дослідження, організованість як якість проявляється у 12% школярів на високому рівні, достатньому рівні -24%, 44% - на середньому, 20% – низький рівень організованості.

Для високого рівня організованості характерним є те, що учень постійно дотримується певного порядку (тримає у порядку робоче місце, предмети праці й розваг, книжки, зошити, тощо). І все це сприяє успіху в безпосередній діяльності, оскільки учень може уміє організувати свою діяльність, планує свої дії з передбаченням раціонального використання часу та з урахуванням непередбачуваних обставин чи ситуацій.

Середній рівень організованості в учнів проявляється в тому, що предмети праці, навчальне приладдя та їх робоче місце в цілому не завжди знаходяться в порядку. Не стежить за наявністю обгортки та закладки до книжок, абияк ведуть письмо у зошитах; іноді може спланувати свої дії і раціонально використати час з урахуванням обставин, а іноді ні, але при обставинах, що змінилися може себе організувати.

Для низького рівня організованості, характерним є недотримання порядку, який сприяє успіху в діяльності; невміння планувати свої дії під час навчання; нераціональне використання часу; невмінням організувати свою діяльність у ситуаціях, що змінилися.

Аналіз взаємозв'язку між рівнями навчальних досягнень і рівнем організованості засвідчив, що молодші школярі з *високим рівнем навчальних досягнень* проявляють й високий рівень організованості, 31,7% учнів, достатній -60%, середній рівень цієї вольової якості виявлено лише у 8,3% учнів, низький рівень не виявляє жоден високо успішний молодший школяр.

Достатній рівень досягнення у навчанні, високий рівень організованості виявлено у другокласників на достатньому – 30%, середньому рівні навчальних досягнень у 45%, школярів, а у 22% - на високому рівні; низький рівень організованості становить 9%. Серед досліджуваних з *середнім рівнем навчальних досягнень*, більшість учнів виявляли середній рівень організованості. Високий рівень якості відповідно мають лише 6% і 12,5%, а низький – 28% і 14%. У молодших школярів з *початковим рівнем навчальних досягнень* не виявлено високого рівня організованості. Так, у 100% школярів виявлено низький рівень прояву цієї вольової якості.

Наступною якістю для дослідження була *дисциплінованість*, яка має моральну та інтелектуальну складову, оскільки включає в себе загальноприйняті норми поведінки і раціональність, застосовну в ситуаціях вибору. Поведінка дисциплінованої людини впорядкована. Дисциплінованість – це вміння і прагнення таким чином керувати своєю поведінкою, щоб виконувати поставлені завдання. Дисциплінованість ґрунтується на здатності керувати своїми бажаннями і підпорядковувати свою поведінку вимогам необхідності. Сформованість дисциплінованості переходить у самодисциплінованість.

Щодо вивчення розвитку та *рівня сформованості дисциплінованості* як морально-вольової якості молодших школярів, то виявлено: високий рівень у 22% учнів, достатній - 24% учнів, 46% - середній, 18– низький рівень. Констатуємо переважання середнього рівня дисциплінованості у молодших школярів.

Характерними ознаками високого рівня дисциплінованості в учнів є: дотриманням шкільних правил, моральних норм у співпраці, виконання доручень, не порушують поведінки навіть тоді, коли дещо змінюється ситуація.

Характерними ознаками середнього рівня дисциплінованості є: підпорядкуванням в основному правилам та вимогам вчителя, класу, школи, але це не завжди свідомо виконують доручення, а то й можуть забути про його виконання, особливо не порушують правил поведінки.

Характерними ознаками низького рівня дисциплінованості є: порушення встановлених правил поведінки, не виконання доручень вчителя, прояв бешкетництва, відволікання сторонніми справами тощо.

За результатами встановлення взаємозв'язку між рівнем розвитку означеної вольової якості та рівнями їх навчальних досягнень за результатами свідоцтва досягнень констатуємо, що у молодших школярів з *високим рівнем навчальних досягнень* переважно має місце й високий рівень дисциплінованості; *достатній рівень навчальних досягнень*- переважає

середній рівень дисциплінованості; переважання середнього рівня дисциплінованості спостерігається в учнів з *середнім рівнем навчальних досягнень* і відповідно низький рівень дисциплінованості – *низький рівень навчальних досягнень*.

В цілому результати дослідження дозволяють стверджувати, що найчастіше середній та низький рівень дисциплінованості характерний для учнів, у яких низький РНД і, навпаки, для учнів з високим рівнем дисциплінованості характерний високий рівень навчальних досягнень.

Щодо сформованості *«самостійності»*, як важливої якості забезпечення успіху молодших школярів у навчальній діяльності. то: у 14% школярів високий рівень, у 28% - достатній, 32% - середній, у 26% – низький. Учні з високим рівнем самостійності самі приймають рішення і самостійно виконують завдання; під час виконання роботи не потребують постійного контролю з боку вчителя, здатні і самоорганізують свою діяльність, відповідальні за особисті рішення у тій чи іншій ситуації. Для учнів із середнім рівнем самостійності характерними є постійні нагадування і підказки щодо виконання тих чи інших навчальних завдань, боязко, а то і не приймають самі рішення, часто перекладають відповідальність на інших, тощо. Учні, віднесені до низького рівня самостійності, не вміють виконувати те чи інше завдання без сторонньої допомоги, не приймають самостійно рішення, а при підготовці до уроку, до вивчення нового матеріалу вчитель постійно нагадує їм про те, що і як треба зробити.

Зіставляючи рівні навчальних досягнень й рівні самостійності досліджуваних, встановлено наявність взаємозв'язку між ними, зокрема : з високим рівнем навчальних досягнень мають високий рівень самостійності у навчальній діяльності 20% учнів; з достатнім рівнем навчальних досягнень виявлено 36% із середнім рівнем розвитку самостійності, 20% - з високим середній рівень; 60% з середнім рівнем навчальних досягнень, **а** проявляють середній рівень самостійності 40% -з низьким РНД. Простежується тенденція до зниження показників РНД в учнів з середнім і низьким рівнем самостійності

(72,4%) – на низькому і 28,6% - на середньому рівні самостійності.

Щодо оцінювання такої якості як *«завзятість-наполегливість»* то: високий рівень завзятості виявляють 15% школярів, достатній середній - 54%, низький - 28%. Основними характеристиками високого рівня завзятості є те, що учні постійно прагнуть доводити розпочату справу до кінця; тривалий час уміють втримувати мету, долають труднощі, проявляють завзятість у тій чи іншій ситуації.

Середній рівень прояву завзятості характеризується тим, що учнями не завжди доводиться до кінця розпочата справа; ніби і є прагнення, інтерес до діяльності, але поступово згасають, а іноді цікава діяльність перемагає над тією, в якій необхідно проявити завзятість, не завжди проявляють наполегливість у подоланні труднощів чи в ситуаціях, що змінилися.

Аналізуючи показники взаємозв'язку з успіхами (рівнями) навчальних досягнень й рівнями завзятості констатуємо: що більшість учнів з *високим рівнем навчальних досягнень* (42,8%) виявляє високу завзятості у навчанні, інші (46,2% і 12,%) - середню. Низького рівня прояву завзятості серед дітей з високим РНД не виявлено; у школярів з *достатнім рівнем навчальних досягнень* завзятість оцінена таким чином: 13% - високий рівень, у 71% - середній, у 16% - низький рівень.

Серед учнів з *середнім рівнем навчальних досягнень* має місце збільшення кількісних показників середнього й низького рівня завзятості. Більшість учнів 62,5% мають середній рівень завзятості 37,5% - низький. З початковим рівнем навчальних досягнень високого рівня завзятості у навчанні не виявлено.

Досліджуючи прояв наступної вольової якості - *витримки у навчальній діяльності*, виявили: 22% дітей мають високий, 64% - середній, 14% – низький рівень.

Для високого рівня прояву *витримки* у молодших школярів характерні: вияв терпіння у діяльності, яка виконується у нелегких умовах (перешкоди, невдачі тощо); уміння поводити себе в конфліктних ситуаціях; уміння

стримувати свої почуття в ситуаціях, що провокують на емоційне збудження; саморегулюють свої дії, уміють контролювати свою поведінку у незвичних ситуацій.

Щодо прояву середнього рівня *витримки*, то слід зауважити, що в учнів ця якість не завжди проявляється у діяльності, що часто спровокує конфліктні ситуації у яких вони стримують себе, а в інших ні (не керують своїми почуттями); не проявляють уміння контролювати та саморегулювати свою поведінку у незвичних ситуаціях.

Учні з низьким рівнем прояву витримки не мають терпіння доводити розпочату справу до кінця у тій чи іншій діяльності; не вміють себе поводити в конфліктних ситуаціях; часто у них емоційне збудження підчас якого не можуть стримувати свої почуття (у великій радості, обуренні, гніві) тощо; у незвичних обставинах не уміє контролювати свою поведінку.

Аналіз взаємозв'язку рівнів навчальних досягнень і рівнів витримки показав переважання в учнів середнього рівня розвитку цієї вольової якості, помітне переважання високого рівня витримки – відповідно 55% і 53%. Середній рівень цієї якості відповідно мають 48% та 42% учнів. Низький рівень витримки серед школярів не виявлено.

У школярів з *достатнім рівнем навчальних досягнень* високий рівень витримки у 69,6% - відповідно низький рівень витримки у навчанні проявляють 15% учнів.

Переважання середнього рівня *витримки* помітне і серед учнів з *середнім рівнем навчальних досягнень* - 62% другокласники, витримку на високому рівні виявляють 25%, а 13% - на низькому.

Серед досліджуваних, що мають *початковий рівень навчальних досягнень* не виявлено жодного з високим й низьким рівнями витримки.

Показник *рішучості* у молодших школярів диференціюється наступним чином 15% мають високий рівень, 50% - середній, 3,5% – низький. Серед другокласників 24% мають високий, 62% - середній, 14% – низький рівень рішучості.

Для високого рівня рішучості характерним є те, що учні швидко, свідомо й впевнено приймають рішення в ситуаціях, які цього вимагають; рішуче діють у непередбачуваних, не прогнозованих ситуаціях; не розгублюються в прийнятті рішення у важких умовах тощо.

Для учнів з середнім рівнем прояву рішучості характерне свідоме, впевнене прийняття рішення під час виконання того чи іншого виду діяльності або вчинку, але іноді у важких та й непередбачуваних умовах і під час емоційних збуджень вони розгублюються, не можуть регулювати своїми діями тощо.

Для учнів з проявом низького рівня *рішучості* характерною є розгубленість учнів у важких умовах і під час емоційних збуджень; нерішучість діяння у непередбачуваних обставинах, не можуть само регулювати своїми діями, не можуть швидко й усвідомлено прийняти рішення в ситуаціях, які цього вимагають; виконання дії чи вчинку супроводжується значними ваганнями, невпевненістю, боязню тощо.

Аналіз отриманих показників, дозволяє констатувати про переважання середнього рівня рішучості в школярів з достатнім рівнем навчальних досягнень - 85%, рішучість на середньому рівні проявляють 9% - на високому школярів і лише 5% - на низькому.

Середній рівнем навчальних досягнень мають 75% і 25% - низький. З середнім РНД високого рівня рішучості не виявлено. Більшість учнів мають низький рівень рішучості - 58%, 28% - середній і 14,3% - високий.

Рівні розвитку морально-вольових якостей молодших школярів (у %)

Морально-вольові якості	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
Організованість.	20	30	30	20
Дисциплінованість.	18	24	30	28
Самостійність	18	22	30	30
Завзятість й наполегливість	14	24	34	28
Витримка	18	22	36	24
Рішучість	15	20	30	35

Узагальнюючи дані щодо рівні розвитку морально-вольових якостей молодших школярів і їх взаємозв'язку з успіхами у навчальній діяльності зазначаємо переважання середнього рівня розвитку, що свідчить про необхідність подальшої роботи.

Результати порівняльного свідчать про те, що навчальна успішність учнів корелює з рівнем розвитку морально-вольових якостей. Відповідно впливає висновок про те, що, розвиток морально-вольових якостей молодшого школяра, може підвищувати його успіхи у навчальній діяльності, зокрема це стосується тих вольових якостей, які, за результатами проведеного нами дослідження, найбільше корелюють з навчальною успішністю - *організованість, самостійність, завзятість*. Як бачимо, названі вище якості є тими, що однаково важливі для успіху навчальної діяльності молодших школярів. Менше корелюють з навчальною діяльністю морально-вольові якості як *рішучість, витримка й дисциплінованість*, які потребують регуляції і саморегуляції. Узагальнюючи отримані результати дослідження, дозволяють зробити такі висновки:

- Переважання середнього рівня розвитку морально-вольових якостей у досліджуваних.
- Виявлена наявність суттєвого взаємозв'язку між рівнем навчальних досягнень учнів молодшого шкільного віку і рівнем розвитку заявлених морально-вольових підтверджується високим кореляційним зв'язком у більшості досліджуваних якостей.
- Порівняльний аналіз між РНД молодших школярів і їх рівнями розвитку морально-вольових якостей виявив закономірність: учні з високими навчальними досягненнями частіше проявляють вольові якості на високому рівні. Чим нижчий РНД учнів, тим частіше вони проявляють вольові якості на середньому й низькому рівні.
- Посилений інтерес викликають учні, сформованість вольових якостей яких вчителі оцінили на низькому рівні при реальному високому чи достатньому РНД. І, навпаки, контингент таких школярів, у яких вольова якість оцінена

педагогами на високому рівні при реальних середніх і початкових навчальних досягненнях. Такі учні були виявлені у всіх класах, однак їх кількість значно менша від попередніх.

Вищезазначене дозволяє говорити про необхідність підвищення знання педагогів про вольові якості, які треба було оцінити. Навіть під час оцінювання, при наданих і запропонованих нами характеристик ознак морально - вольових якостей, деякі вчителі поєднували ознаки однієї якості з іншими, не зовсім чітко вказували на їх відмінності.

2.2. 2. Аналіз результатів дослідження здатності молодших школярів володіти, саморегулювати собою

Завдання 3-ї серії нашого дослідження спрямовувалась на розкриття особливостей розвитку здатності молодших школярів з різними рівнями навчальних досягнень володіти собою, саморегулювати свої дії, вчинки, морально-вольові якості.

За результатами наукового пошуку встановлено, що здатність володіти собою включає низку вольових якостей – організованість, дисциплінованість, завзятість, витримка, рішучість тощо.

Вивчення здатності володіти собою вивчалось за допомогою модифікованого варіанту методики Ш.Чхартишвілі (Додаток Б,В1). Ситуація побудована так, що у процесі вирішення завдання у школярів виникає супротив проти його виконання. Тобто, учень мав діяти у відповідності з певними вимогами, але всупереч своєму бажанню. Такі ситуації саме спрямовані на ті сторони поведінки учня, в яких й проявляється його здатність володіти собою. Методика, названа нами “Альбом”, полягала в наступному. Учням пропонувався альбом із 12 аркушів паперу. На білій лівій стороні кожного аркуша у центрі і внизу розташовані два кола діаметром 3 см., на правій стороні – кольорові картинки на всю величину сторінки (пейзажі й портрети). Учень отримував таку інструкцію: - Перед тобою альбом, у якому є картинки й кола. Тобі потрібно уважно дивитися по-черзі на кожне коло, спочатку на верхнє, потім на нижнє і відразу перегортати сторінку. На

картинки дивитися *не можна*. (Останнє слово інтонаційно підкреслювалося). Завдання давалося індивідуально кожному досліджуваному. В індивідуальній картці учня фіксувалися: зорові реакції на кожну сторінку (не подивився, подивився коли перегортав аркуш, подивився); виконав вимогу, частково виконав, не виконав; характер поведінки (зосереджено, старанно, але не застосовує допоміжні засоби; старанно, та застосовує допоміжні засоби (закриває лице рукою, відвертається від картинки); не старанно) Вищенаведені три градації особливостей поведінки у співвідношенні із класифікацією виконання, слугували для визначення міри здатності учнів само регулювати свої дії, володіти собою під час виконання завдань. Відповідно було виділено три рівні здатності володіти собою: високий, середній, низький.

Високий рівень здатності саморегуляції характеризувався тим, що учень виконав вимогу, жодного разу не дивився на картинки або дивився 1-2 рази, коли перегортав аркуш, виконував завдання зосереджено, старанно й не застосовував допоміжні засоби.

Середній рівень саморегуляції характеризувався тим, що досліджуваний частково виконав завдання, дивився на картинки коли перегортав аркуші, працював старанно, але застосовував допоміжні засоби (закривав лице рукою, відвертався від картинки тощо).

Про низький рівень здатності до саморегуляції свідчило те, що учень не виконав вимоги вчителя, він лише розглядав картинки. Навіть коли і застосовував допоміжні засоби, продовжував дивитися на картинки, коли перегортав аркуші (підглядав), працював аби-як.

Співвідношення кількості успішних спроб, спрямованих на виконання інструкції-заборони, і неуспішних, які свідчать про нездатність дитини встояти перед спокусою із 12 можливих розцінювалося як відносний показник прояву здатності володіти собою.

Спостереження за саморегуляцією поведінки і діяльності дітей, що здійснюються в рамках освітнього процесу: на уроках, перервах тощо..

Високий рівень саморегуляції проявлявся у тому, що діти самостійно могли організувати свою діяльність, виконували поставлене перед ними завдання, орієнтувалися в рамках у складній обстановці і самостійно знаходили шляхи подолання труднощів. Охайно і дбайливо ставилися до шкільних предметів, проявляли інтерес до завдань на уроках. У колективних іграх правила дотримуються, іноді діти цього рівня беруть на себе провідну роль. Школярі із середнім рівнем саморегуляції поведінки і діяльності досягали поставленої мети при стимулюванні з боку дорослого, іноді простежувалися спроби налагодити свою діяльність самостійно, що і підтверджувалось успіхом. У спільних іграх, захоплювалися і забувати про правила, але при нагадуванні - правила дотримуються. Діти з низьким рівнем саморегуляції не могли контролювати власну діяльність, самостійно не ставили цілей і не досягають, поставлених цілей дорослим. У таких дітей була відсутня самокритичність, вони не можуть стримувати своїх емоцій, часто викрикували з місця, не виявляли належного пізнавального інтересу до навчальним завданням. У колективних іграх не дотримуються правил і діють за власним бажанням.

На основі спостереження можна зробити висновок, що розвиток саморегуляції у навчальній діяльності у дітей знаходиться в основному на середньому рівні. Цей рівень сформованості знаходиться в залежності від сформованості у них дій самоконтролю. Окремим дітям (зокрема, що потребують особливої допомоги, достатньо важко співвідносити свої дії з правилами завдань, психічного розвитку.

Наступним завданням нашого дослідження було виявлення не лише рівня здатності молодших школярів володіти собою, а й взаємозв'язок показників розвитку морально - вольових якостей з рівнем їх навчальних досягнень. Аналіз виявленого такого взаємозв'язку подано у табл. 2.1.3.

Таблиця 2.1.3

**Взаємозв'язок рівнів здатності молодших школярів до саморегуляції з
рівнями їх навчальних досягнень (у %)**

Рівні здатності володіти собою, класи	Рівні навчальних досягнень			
	Високий	Достатній	Середній	Початковий
Високий рівень	24,1	54,4	21,5	-
Середній рівень	20,8	37,5	37,5	4,2
Низький рівень	-	-	100	-

Дані, подані у таблиці, свідчать, що високу здатність до саморегуляції мають 38% учнів, 52,4% - з достатнім і лише 9,5% - із середнім РНД. Спостерігаючи за зоровими реакціями та характером поведінки цих учнів під час виконання завдання ми помітили, що вони виконували вимогу, деякі з них жодного разу не подивилися на картинки, інші - лише декілька разів подивилися коли перегортали листок, виконували завдання зосереджено, старанно й не застосовували допоміжні засоби. Так, наприклад, Максим Ж. (рівень навчальних досягнень – високий) уміє керувати своєю поведінкою залежно від поставленого вчителем завдання, яке виконував зосереджено, старанно, не застосовував допоміжні засоби. Такі поведінкові реакції свідчать про те, що учень вміє стримувати свої бажання, хоча це дається Максимові і нелегко, оскільки із 12 листків альбому він, коли перегортав 8 і 10 сторінку подивився на заборонені картинки, але після цього відразу виправив себе і продовжив слідувати інструкції. Це свідчить про те, що цікавість у цьому віці ще переважає над необхідністю слідувати інструкції і повністю діяти всупереч своїм бажанням. Виконання учнем завдання і те, що він жодного разу не

застосував допоміжних засобів, свідчить про наявність здатності володіти собою на високому рівні.

Співставляючи середній рівень здатності до саморегуляції з рівнями навчальних досягнень досліджуваних констатуємо, що серед учнів з високим рівнем, середній рівень здатності до саморегуляції виявили у 20,8%.учнів. Серед учнів з достатнім і середнім РНД - 37,5%. Серед дітей, які мають початковий РНД з цим рівнем здатності володіти собою відповідно 4,2%. Наведемо приклади виконання завдання із середнім рівнем здатності володіти собою.

Іванко К. при *достатньому рівні навчальних досягнень* здатен володіти собою на середньому рівні. Завдання виконав частково. На шести сторінках подивився на праву сторону з кольоровими картинками, коли перегортав їх, старався й допомагав собі у цьому: повертався боком, щоб не дивитися, декілька разів закривав очі. Марта Ч. (*рівень навчальних досягнень - достатній*) завдання виконала на високому рівні, старалася, не застосовувала допоміжні засоби під час перегляду всіх 12 сторінок альбому. Дивилася по черзі на кожне коло, спочатку на верхнє, потім на нижнє, і так на кожній сторінці. Лише на останній дванадцятій сторінці подивилася на картинки коли перегортала листок, закриваючи альбом.

Аліна Т. (*початковий рівень навчальних досягнень*) здатна володіти собою на середньому рівні, оскільки частково виконала завдання, дивилася на картинки коли перегортала 1, 5, 7, 11 і 12 сторінки, старалася не дивитися на заборонену сторону й тому застосовувала допоміжні засоби (повертала голову від картинки, сідала напівобертом, закривала лице рукою).

Низький рівень здатності володіти собою виявлено у 100% школярів із середнім РНД. Прикладом може слугувати поведінка Василя О. (*середній рівень навчальних досягнень*). Завдання не виконав: на п'яти сторінках альбому подивився на заборонені картини, коли перегортав наступні п'ять листків також дивився на них і лише на останній 12 сторінці він не подивився на малюнки; не намагався допомогти собі, навіть не закривав лице рукою, не

відвертався і не сідав напівоберту; не слідував інструкції. Це свідчить про невміння організувати себе на досягнення мети, невміння підпорядкувати свою поведінку певним правилам (у даному випадку не дивитися на картинки), невміння стримувати свої бажання, що йдуть всупереч з метою. У Анастасії К. (*середній рівень навчальних досягнень*) ми помітили, що на перших двох сторінках Настя подивилася на їх праву сторону, а після, з 4 по 12 сторінку напружено й старанно дотримувалася інструкції. Під час виконання завдання стукала пальцем спочатку по верхньому, потім по нижньому колу.

Аналіз даних поданих у табл. 2.13, показує, що серед учнів, які виявили високий рівень здатності володіти собою, 25% учнів мають високий РНД, 68,7% - достатній і лише 6,3% - середній. Учні з початковим РНД серед них не виявлено.

Співвідношення кількості успішних спроб, спрямованих на виконання інструкції-заборони, і неуспішних, розцінювалося нами як високий показник здатності дівчинки володіти собою.

Середній рівень здатності володіти собою виявили 32% учнів з високим, 36% - з достатнім, 20% - з середнім та 12% - з початковим рівнем досягнень у навчанні.

Олексій К. (8 років, *рівень навчальних досягнень – високий*) віднесений до середнього рівня здатності володіти собою, оскільки лише частково виконав завдання: подивився зображені картини на п'яти сторінках, коли перегортав їх, із решти альбомних листків дивився лише на ліву їх сторону і коли переглядав 8 і 12 сторінку подивився на праву сторону, де були пейзажі, що свідчило про нездатність дитини встояти перед спокусою. Працював зосереджено, старанно і не застосовував допоміжних засобів.

Взаємозв'язок середнього рівня здатності володіти собою із *середнім рівнем навчальних досягнень* можна розглянути на прикладі виконання завдання Іваном Б. Він частково виконав його, однак старався і застосовував допоміжні засоби для цього: розглядаючи першу сторінку альбому, подивився на заборонену сторону, хоч і закривав очі, на другій сторінці не подивився,

закрив очі коли перегортав сторінку, на третій і четвертій закриваючи очі всерівно підглянув на праву сторону, потім перегортаючи наступні дві сторінки знову підглянув, на восьмій і дев'ятій сторінці прикрив очі рукою і слідував інструкції, з десятої по дванадцяту відвертався від правої сторони і дивився лише на кола, що розташовані на лівій.

Низький рівень здатності володіти собою виявили 33,3% учнів із достатнім, 22,2% - із середнім та 44,5% - із початковим РНД.

Сашко О. (9 років, *початковий рівень навчальних досягнень*) не вміє володіти собоюб не зміг стримати свої бажання і не справився зі своєю поведінкою у відповідності з поставленим завданням. Лише на одній сторінці він успішно здійснив спробу стримати своє бажанням не подивитися на заборонені картинки. Переглядаючи решту листків альбому не напружувався, не старався і не використовував допоміжні засоби, він просто дивився на них, або дивися, коли перегортав листок. Відповідно така поведінка Сашка свідчила про низький рівень здатності володіти собою.

Отже, підсумовуючи результати отримані нами у 3-й серії дослідження можна зробити наступні *висновки*:

1. Молодші школярі проявили різні рівні здатності до саморегуляції у навчальній діяльності, зокрема: *високий, середній, низький*.

2. Переважна більшість учнів, що мають високий і достатній рівень навчальних досягнень здатні стримувати негативні емоції, що викликають небажані для учнів спонукання, можуть підпорядковувати свої бажання, свою поведінку вимогам, правилам, корегувати своїми бажання на відміну від учнів з середнім і початковим рівнем навчальних досягнень, в яких зазначені параметри є недостатньо розвинутими.

3. Порівняльний аналіз дозволив констатувати помірний кореляційний зв'язок між рівнем здатності володіти собою й рівнем навчальних досягнень досліджуваних. Це свідчить про те, що рівень

навчальних досягнень дітей залежить від рівня розвитку саморегуляції морально-вольових якостей.

Одним із специфічних напрямів нашого дослідження стала діагностика саморегуляції навчальної діяльності молодшого школяра, який навчається за *індивідуальною програмою розвитку* (дитини з особливими освітніми потребами). Завдання нашого дослідження реалізовувалося крізь призму аналізу реалізації індивідуальної програми розвитку школяра, зокрема: забезпечення емоційно-мотиваційного компоненту; оволодіння рідною мовою (розширення та збагачення активного та пасивного словарного запасу); удосконалення навичок усного мовлення (розповідь, переказ, структура розповіді) та писемного мовлення (каліграфія, списування, диктант, переказ); формування загальноприйнятих моральних норм та правил безпечної соціальної поведінки; вдосконалення навичок самообслуговування і самостійності взагалі; залучення до співпраці з іншими учасниками освітнього процесу; участь позаурочних заходах; реалізація колекційної складової.

На основі наших спостережень констатуємо: що учень висловлює власні думки і судження у Ранковому колі. Знає імена деяких однокласників, ідентифікує їх. У неформальному спілкуванні, грі на перерві повноцінно залучений до учнівської спільноти. Проте, не завжди йде на контакт з однолітками і дітьми старшими за віком.

Під час організації навчальної діяльності потребує регулярної активізації діяльності, мотивації, повторення інструкцій щодо виконання завдань (задач). Допомогу вчителя, асистента - вчителя сприймає позитивно.

Проявляє цікавість та активність проявляє на уроках Я досліджую світ: учень знає своє ім'я та прізвище, назву країни, села, свою адресу, проявляє спостережливість при виконанні дослідів, прагне систематизувати свої знання про навколишній світ: розрізняє живу та неживу природу, пори року, знає їх основні ознаки; називає дні тижня, але назви місяців не знає. Знає й реагує на правила поведінки в школі. На уроках Інформатики бере участь у комп'ютерних іграх з використанням знань з математики та української мови,

спрямованих на закріплення умінь і навичок.

Знижена активність і продуктивність роботи на уроках Української мови, Літературного читання, Англійської мови. Зокрема: літери алфавіту знає частково, писати вміє, проте пише досить неохайно і з небажанням. Потребує як допомоги, так і контролю з боку вчителя, асистента-вчителя.. Знає не всі рукописні літери. Друкований текст списує з допомогою вчителя. Складає розповідь за серією малюнків, встановлює хронологічні послідовності, переказує з навідними питаннями.

Найбільше труднощів має з літературним читанням: літери алфавіту знає частково, читає склади з допомогою вчителя. Не виявляє інтересу до читання віршів та казок. Частково розуміє зміст прочитаного. Не завжди може відповісти на поставлене запитання, у зв'язку з тим, що відволікається та не виявляє особливого інтересу до навчання. Складає розповідь за малюнком за допомогою вчителя.

Складність проявляється у математичних обчисленнях виду $36+16; 236+116$, лічбі з переходом через десяток; задачі самостійно не розв'язує, не структурує. Вміє писати цифри. Знає прямий рахунок у межах 100. У зворотному напрямку рахує в межах 100. Самостійно розв'язує приклади не використовуючи пальці або лінійку. Задачі розв'язує з допомогою вчителя. Розрізняє дії додавання та віднімання. Знає назви основних геометричних фігур, проте плутає їх. Таблиця множення дається важко, учень множить самостійно на 2, 3, 4. Таблицю ділення плутає.

Найбільше захоплення викликають уроки Образотворчого мистецтва, Музичного мистецтва, із задоволенням виконує творчі завдання (спів, малювання, ліплення, створення аплікацій тощо), обирає відповідні кольори для створення композицій, вміє користуватися матеріалами і інструментами (малювання пензлем, вирізання ножицями, робота з клеєм). Має поняття про правила поведінки у класі, школі.

Навички саморегуляції недостатні, емоційний стан нестабільний, процеси збудження володіють над процесами гальмування. Емпатія розвинута

на достатньому рівні. Висока втомлюваність, поступове зниження концентрації протягом дня.

Відповідно рекомендуємо: працювати на формуванням правильної вимови, збагачувати словниковий запас, проводити роботу над розвитком лексико-граматичної, діалогічної, монологічної та комунікативної компетентностей. Займатися корекцією емоційно-вольової незрілості, покращенням соціальних навичок. Розвивати довільність сприйняття, наочно-образне та логічне мислення. Проводити виховні бесіди про правила поведінки у шкільному колективі. Продовжити роботу над вдосконаленням фонематичного, граматичного, лексичного компонента мовлення, вдосконалення монологічного, діалогічного мовлення та зв'язного мовлення. Вчитися визначати головну думку, тему, розділяти основне і другорядне, розвивати вміння об'єднувати предмети/поняття за спільною ознакою, систематизувати, аналізувати власний досвід і знання.

Висновки до другого розділу

За результатами емпіричного дослідження рівень розвитку саморегуляції молодших школярів можна оцінити як середній. Прояв більшості якостей та складових саморегуляції у дітей носить ситуативний характер. Учні перевіряють правильність виконаних завдань, обдумують, планують справи та вчинки, прислуховуються до зауважень вчителя, але не аналізують помилки та невдачі, не можуть самостійно долати труднощі, потребують підтримки та схвалення з боку дорослих, підпорядковуються іншим, хоча і не завжди розділяють їх думку.

Вивчення особливостей розвитку морально-вольових якостей молодших школярів у навчальній діяльності (організованості, дисциплінованості, самостійності, завзятості-наполегливості, витримки, рішучості,) і вольової поведінки, зокрема здатності до саморегуляції своїх дій і вчинків, володіти собою дозволило встановити різні рівні їх розвитку (високий, середній, низький).

Дослідження рівня розвитку морально-вольових якостей дає підставу стверджувати, що зазначені якості потребують подальшого розвитку, особливо в учнів із середнім і початковим рівнями навчальних досягнень.

Порівняльний аналіз між рівнями розвитку досліджуваних морально-вольових якостей та рівнями навчальних досягнень учнів дає право констатувати наявність тісного зв'язку між ними й значимого, зокрема. Найбільше з рівнями навчальних досягнень молодших школярів корелюють такі морально-вольові якості як: *наполегливість переживання, організованість і відповідальність, рішучість та дисциплінованість*. Отож, як свідчить практика і результати дослідження -, розвиваючи морально-вольові якості молодшого школяра, можна підвищувати їх успіхи у навчальній діяльності.

З метою сприяння успіху молодших школярів у навчальній діяльності, психолого-педагогічного супроводу, у даному контексті, дослідження, потребує і робота учителів.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИВАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗМІСТ, ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТИ.

3.1. Характеристика змісту розвивально-корекційної програми розвитку саморегуляції молодших школярів у навчальній діяльності.

Узагальнюючи результати констатувального етапу дослідження та відповідно до четвертого завдання нашої магістерської роботи на основі науково-теоретичних положень провідних учених з проблеми саморегуляції молодших школярів у навчальній діяльності нами розроблено розвивально-корекційну програму оптимізації розвитку саморегуляції й морально-вольових якостей учнів молодшого шкільного віку.

Основною метою програми є розвиток саморегуляції в учнів молодшого шкільного віку як важливого чинника їх успішної навчальної діяльності.

Програма спрямована на розв'язання таких завдань: 1

1. Допомогти учасникам тренінгу в оволодінні прийомами саморегуляції.
2. Формувати саморегулятивні навички, уміння адаптуватися, орієнтуватися в непередбачених життєвих ситуаціях.

Теоретичним підґрунтям розвивально-корекційної програми оптимізації саморегуляції й розвитку морально-вольових якостей у навчальній діяльності молодших школярів стали положення компетентнісного та діяльнісно-інтегрованого підходів щодо організації навчальної діяльності учнів початкових класів з врахуванням їх індивідуального психологічного розвитку. Навчальна діяльність розглядається як «особлива форма активності особистості, спрямована на засвоєння соціального досвіду пізнання й перетворення світу, що включає оволодіння культурними способами зовнішніх, предметних і розумових дій» (Мельникова, 2013, Яновська 2005).

Основне завдання початкової школи уже в учнів молодшого шкільного віку формувати такий психологічний механізм, який дав би їм змогу в

подальшому здійснити процес самореалізації, саморозвитку, щоб пізнавальна потреба не згасала впродовж життя, а сприяла особистій регуляції, корекції й особистісному зростанню; розвивати в дітей молодшого шкільного віку такі якості особистості, які необхідні для життя в нових умовах відкритого суспільства: організованість, відповідальності, ініціативність, самостійність, що можливо тільки за наявності високого рівня саморегуляції.

Зміст, форми і методи реалізації програми базуються на вихідних теоретичних положеннях, зокрема принципах: врахування вікових й психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку; “зони найближчого їх розвитку”; організації інтегрованої діяльності, яка є найбільш сприятливою для розвитку саморегуляції й базових її морально-вольових якостей; суб’єктного ставлення до дитини (прийняття дитини такою як вона є, повага до її особистості та сприяння розвитку).

Передбачені програмою навчальні завдання для 1-3 класів організовувались переважно в ігровій формі, що викликали в учасників живий інтерес, жваву активність, яку супроводжували позитивні емоції, а для учнів 3-4 зміст гри часто часто замінювався ситуаціями, які потребували розв’язання, корекції та прийняття відповідного рішення.

Завдання на заняттях вирізнялися як змістом так і поступовим ускладненням підходів щодо їх виконання, відповідними до них вимогами тощо. Такий висхідний підхід до підбору завдань здійснювався з врахуванням досягнення учнем успіху під час виконання раніше поставленого, менш складного завдання на попередніх заняттях. Це є підтвердженням того, що в класі створювалися реальні можливості досягати успіху під час розв’язання передбачених завдань. Це безумовно, викликало в учнів як радість так і переживання, рішучість чи стриманість..

Стосунки з дітьми мають бути доброзичливими, що й підтверджувало важливість моральної складової програми. Кожен успіх дітей постійно схвалювався як вербально (похвалою, радісною посмішкою, правом носити звання найкращого учня), так і отриманням високого рівня оцінки.

Значна увага на заняттях приділялась розвитку в учнів молодшого шкільного віку організаційних умінь (за О. Савченко): планувати, організувати, контролювати й давати самооцінку виконаній роботі, що й складало основу саморегуляції в навчальній діяльності.

Зміст програми відображено трьома етапами.

Перший етап підготовчий – на якому здійснюється ознайомлення з умовами роботи, засвоєння правил взаємодії у групі, класі для створення позитивного емоційного настрою роботи.

Другий - *діяльнісно-розвивальний*, спрямований на формування: умінь приймати поставлену мету вчителем та вироблялись навички самостійно її ставити, планувати й організувати свою діяльність різного рівня складності, дотримуючись правил формування мотивації досягнення успіху в діяльності; тренування морально-вольових якостей; долати труднощі; на вироблення учнями навичок спільної діяльності, самоконтролю.

Третій підсумковий етап передбачав підбиття оцінки тій чи іншій виконаній роботі, надання психолого-педагогічних рекомендацій вчителям початкової школи.

У змісті розвивально-корекційної програми поєднувались різні види діяльності дітей, найбільш характерних для цього віку: навчально-ігрова, спортивна, трудова, які були спрямовані на розвиток морально-вольових якостей, довільності поведінки молодшого школяра. При виконанні того чи іншого завдання, в окремих випадках (зокрема коли йде мова про розвиток морально-вольових якостей) використовувався музичний супровід, так звана музикотерапія-мелодії із записаним співом птахів, шумом морських хвиль, дощу тощо. Це сприяло саморегуляції емоційної сфери школяра. Набуті в одній діяльності уміння і навички за певних умов успішно переносилися на інший вид діяльність, що й сприяє успіху в цілому. З метою забезпечення психологічного настрою, емоційного контакту, кожне заняття розпочиналось традиційно за НУШ «ранковим колом», зміст якого включав ігри, вправи з

урахуванням поставлених нами цілей і завдань.

За модифікованою та адаптованою до нашого дослідження методикою «Сходишки самооцінки» Т.Дембо, С.Рубінштейна, учні виконували завдання, вправи зокрема: для закріплення уявлень про морально-вольові якості особистості й розвитку умінь самоаналізу, самооцінювання власних вольових якостей пропонувалась вправа «Оціни свої морально-вольові якостей». Учнім було запропоновано сім намальованих східців, кожна з яких несла зміст морально-вольових якостей, а саме: організованість, дисциплінованість, самостійність, наполегливість, витримка, рішучість, відповідальність. Завдання учнів визначити ту чи іншу морально-вольову якість і вибрати свою сходинку, залежно від здійсненої самооцінки щодо сформованості тієї чи іншої якості. Цьому допомагала підказка вчителя, що передбачається при розвитку саморегуляції: дай відповідь на питання «Який Я», «На що мені треба звернути увагу», «Щоб я хотів змінити у собі, своїх діях, вчинках» та ін. По завершенні виконаного завдання вчитель залучав учнів до коментаря – пояснити чому учень чи учениця обрали чи не обрали ту чи іншу сходинку; чи мають прагнення бажання бути на іншій сходинці і що для цього треба зробити та ін. Учні давали й оцінку своїм однокласникам, щодо правильності вибору сходинки в контексті чи заслуговують вони її, тобто чи чесно поступили при виборі. У бесіді вчитель і привертав увагу учнів до того кому потрібна допомога і від кого вони хотіли б її отримати.

На етапі завершення заняття використовувалися вправи тренінги на релаксацію.

На кожному занятті учні дотримувались правил: слухати і чути; своєчасно починати роботу і виконувати відповідно вимог; виконувати завдання від початку і до кінця; працюючи в групі не ображати один одного; не відволікатися на сторонні справи і вчасно завершувати роботу; аналізувати оцінку вчителя і прагнути до самооцінки.

Для розвитку в учнів уміння ставити мету, планувати й організувати свою діяльність, працювати в команді, а також самостійно, здійснювати

самоконтроль пропонувалося самотійно скласти свій режим дня, план будівництва «Будиночок для менших друзів», які втратили житло і господарів, внаслідок воєнних подій. Важливою умовою при виконанні завдання було відповідальне ставлення за виконання дорученого завдання, а також прояв максимальної самотійності. Цікаві завдання пропонувались на уроках технологій (трудове навчання), а також окремі з них на уроках «Я досліджую світ». За вчасне й якісне виконання запланованих завдань впродовж дня учні отримували звання «Кращий учень дня» або «Головний конструктор, будівельник» тощо. Це сприяло формуванню мотивації досягнення успіху у діяльності, інтересу до виконуваної діяльності та тренування морально-вольових якостей. Так, для прикладу вправи: «Галявинка з квітами», «Розфарбуємо візерунок своїми кольорами» використовувались при тренуванні самотійності, наполегливості, витримки та ін.

Використання на уроках інтерактивного методу «Мозковий штурм» сприяло швидкості, зосередженості та рішучості у прийнятті рішень. Вправа «Знайду вихід» на уроках «Я досліджую світ» спрямовувалась на розвиток самотійності, формування умінь, знаходити шляхи, у розв'язанні ситуації, робити вибір, та внести свої пропозиції щодо її розв'язання. Усі запропоновані варіанти поступово записувалися на дошці, що потребувало від учнів витримки і терпіння, коли дійде їх черга, усвідомлення мети виконуваної роботи та вироблення умінь аргументувати свій вибір чи пропозицію, пояснити як би поступили вони в тій чи іншій ситуації. Такі підходи в організації роботи учнів допомагали учням як усвідомлювати свої бажання так і відповідати за свій вибір, розуміти наслідки власних дій та результати навчальної діяльності. Розгорнутий план проведення занять і зміст вправ, ігор тренінгів програми розвитку саморегуляції морально-вольових якостей у молодших школярів подано у Додатку Д.

Розвиток саморегуляції у навчальній діяльності доцільно розпочинати з перших днів приходу (вступу) дітей до школи. Враховуючи індивідуальні вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, провідний вид навчальної

діяльності тісно інтегрувався з грою. Це сприяє вихованню активного прагнення учнів до пізнання навколишньої дійсності, прояву ініціативи й розвитку саморегуляції у навчальній діяльності.. Для прикладу: Під час екскурсії до лісу на тему «Чарівний пензлик осені» перед учнями ставилось завдання: 1) знайти п'ять листочків різних дерев, що розмалювала багряна осінь і назвати їх. З метою розвитку саморегуляції крії виконання цього виду роботи поставлене завдання провели через усі складові (етапи) процесу саморегуляції, зокрема: 2) вказати, що це за дерева (ознаки листків, розміри, кількість, конкретизував місце збирання); 3) час виконання завдання тощо. Тобто вчитель окреслював детальну програму дій - зібрати листки, вибирати екземпляри за вказаними ознаками, прикріпити до білого аркуша паперу і принести на наступний урок. Наступний урок розпочинається з оцінки результатів виконаного завдання і корекції неправильних дій, що й стимулювало до саморегуляції навчальних дій. Надалі, на наступному занятті, це ж завдання ускладнювалося тим , що перед учнями була задача, не лише виконати, а й показати алгоритм, хід виконання завдання, отриманого результату. Такі завдання практикувались на уроках математики, літературного читання, Я досліджую світ та ін. У першому випадку мета була поставлена вчителем прямим шляхом, а в іншому – непрямим (розкажіть, допоможіть як діяти тощо).

Важливим методичним засобом саморегуляції навчальних дій є перевірка помилок у процесі виконання чи виконаного уже завдання. При цьому доцільним є використання гри Вчитель-учень. Учні мають можливість побути в ролі вчителя і відповідно перевірити й оцінити роботу однокласника. Мета такої корекційної вправи самоперевірка себе, а також формування вміння оцінити інших, дотримання доброчесності при виконанні запропонованого завдання. Методичний аспект вправи: Клас ділиться на два варіанти і методом взаємоперевірки виконується завдання. Після чого вчитель вибірково перевіряє і коментує виконане завдання.

Отже, чітка організація того чи іншого завдання, врахування усіх

складових саморегуляції, логіка розвитку і розгортання системи навчально-пізнавальної діяльності привчає учнів організовувати свою навчальну діяльність, навчає учитися, сприяє розвитку саморегуляції у навчальній діяльності.

Цікавим завданням за змістом програми було і проведення вправи-тренінгу. Основним ритуалом тренінгу було самонавіювання, що сприяло само переконанню та вселяння віри в себе: Я зможу. Я подолаю труднощі. Я сильніший за ситуацію. Я маю знання. Я знаю як треба діяти. Я вмію володіти собою!

Отже, основні цілі розвивально-корекційної програми саморегуляції й базових її морально-вольових якостей у навчальній діяльності молодших школярів та засоби їх досягнення спрямовані: 1) на зняття напруги, звільнення відчуття тривоги, підвищення впевненості в собі; 2) формування адекватної самооцінки, позитивного погляду на виникнення проблеми та вміння її розв'язання; 3) розвиток позитивного налаштування на майбутнє, розвиток навичок рефлексії та саморефлексії.

Психолого-педагогічний супровід розвивально-корекційної програми включає такі засоби: спостереження індивідуальні бесіди, міркування, вправи, тренінги, що і сприяє чіткій технології її реалізації її основних напрямів.

3.2. Технологія реалізації програми саморегуляції й базових її морально-вольових якостей молодших школярів у навчальній діяльності

Технологія навчання саморегуляції морально-вольових якостей є досить складною. Нею передбачено вироблення навичок якісного аналізу умов, за дотримання яких учню доводиться вирішувати ті чи інші завдання й досягати результату; навичок вибору дій, що відповідають умовам й заданим цілям; способам вирішення завдань, оцінки скоєних дій та корекції помилкових. Завданням учителя є своєчасне формування в учнів умінь виконувати стереотипні завдання, відпрацювання швидкісних та точних навичок

спостереження за інформацією. У ході такого навчання формуються механізми саморегуляції, що забезпечують старанність, своєчасну реактивність, відповідальність, працелюбність та інші особистісні параметри.

Формування саморегуляції забезпечує навчання учнів спеціальним умінням планувати свою діяльність, встановлювати порядок дій, помічати відхилення «реалізованої програми» від заданої та у зв'язку з цим коригувати свої дії

Саморегуляція не виробляється сама собою. Дітей треба навчати перевести свої відчуття в інформацію, яку вони можуть використати, щоб регулювати думки, емоції та поведінку. Діти починають краще справлятися з емоціями, якщо замість «У мене не виходить» привчають себе думати «Це важко, але я впораюся, якщо намагатимуся далі». Регулювання почуття тривоги і думок допомагає дітям бути послідовними під час вирішення важких завдань, не здаватися, що у своє чергу збільшує можливість освоєння навичок, необхідні такої діяльності.

Важливою складовою саморегуляції є планування. Щоб регулювати власні емоції та дії, дітям потрібно усвідомлювати, який зовнішній вплив та відчуття сигналізують про «небезпеку», і вчасно робити дії, щоб «зменшити ступінь загрози. З розвитком більшість дітей починають застосовувати навички саморегуляції без нагадування чи допомоги. Вони розвивають власні стратегії, які допомагають справлятися з інформацією, що надходить, вибирати відповідну реакцію і підтримувати рівень активації/збудження, який допомагає їм брати участь у навчанні. Коли діти регулярно застосовують навички саморегуляції без допомоги дорослих, вони інтерналізують навички. Щоб розвивати навички саморегуляції, дітям необхідний певний досвід і практика процесів саморегуляції разом з ровесниками та дорослими, які вже мають такі навички. Допомогти дітям розвинути навички саморегуляції не менш важливо, ніж навчити їх читати, рахувати чи їздити велосипедом. Для розвитку навичок саморегуляції важливими є три стратегії: *особистий*

приклад, використання підказок та поступове зменшення допомоги дорослого.

Особистий приклад. Демонструючи відповідну поведінку, учителі-вихователі показують дітям, як виконувати завдання та використовувати навички саморегуляції, необхідні для його виконання.

Використання підказок. Іноді, крім особистого прикладу, дітям потрібні підказки, Використання вчителем інструкцій, алгоритмів порад, жестів та дотиків тощо. Усім цим дають дітям важливі підказки, як і коли потрібно регулювати емоції, увагу та поведінку. Учитель може допомогти дітям регулювати увагу, вказуючи на важливі деталі на малюнку, слова або коментуючи їхню поведінку.

Поступове зменшення підказки. Відповідно до того, як діти справляються із завданнями, починають звертати увагу, щоб попросити допомоги, цим зміцнюють свою здатність діяти незалежно. Учитель відстежуючи прогрес, не втручається, але коли потрібна відповідна підтримка, безумовно її надає.

Чим молодша дитина, тим більше непослідовні її навички саморегуляції.

Саморегуляція відбувається у щоденному досвіді спілкування з дорослими, яким дитина довіряє та які регулюють її думки, увагу, емоції, поведінку та мотивацію.

Розвиток саморегуляції морально-вольових якостей у навчальній діяльності передбачає перехід від системи зовнішнього управління навчальною діяльністю до самоврядування. Такий перехід є однією з провідних закономірностей вікового розвитку.

З метою реалізації розвивально-корекційної програми розвитку саморегуляції нами визначена покрокова технологія роботи вчителя, а саме:
Крок 1. Учень повинен насамперед усвідомити та прийняти мету навчальної діяльності. Усвідомлення мети, проміжних цілей сприятиме учневі стати і бути активним суб'єктом навчальної діяльності, а також уміти висловлювати свої пропозиції, вносити зміни до завдань, приймати необхідні рішення у тій чи іншій ситуації тощо.

Крок 2. Відповідно до усвідомлення мети, учень продумує послідовність дій та оцінює шляхи її досягнення. Результатом дій є суб'єктивна модель навчальної діяльності, на основі якої учень обирає програму дій, засобів та способів її здійснення.

Крок 3. У процесі виконання навчальних завдань учень пристосовує модель навчальної діяльності, визначені умови, програму дій, засоби виконання.

Крок 4. Для оцінки результатів своєї діяльності учні повинні мати у своєму розпорядженні дані про те, наскільки вона визнається успішною. Тому вони зацікавлено стежать за оцінками та коментарями, що йдуть з боку вчителя.

При цьому зіставляються показники самооцінки з показниками вчителя, а також тими критеріями, які вони висувають як вимоги до навчальних дій.

Від адекватності оцінки результатів навчальної діяльності залежить спрямованість навчальних дій, відповідно й при необхідності їх корекції.

Завдяки саморегуляції навчальної діяльності відбуваються зміни у самому учні (поступово уточнюються й удосконалюються функції його як суб'єкта), у засобах, які він використовує. Цілісна система регулювання навчальної діяльності буде порушена, знижена продуктивність дій, якщо окремі складові саморегуляції виявляються недостатньо сформованими. Навчальна саморегуляція є основою для розвитку інших видів активності учня. А набутий досвід досягнення успіхів у навчальній діяльності створює особистісний фонд навчальної саморегуляції і сприяє успіхам у будь-яких інших видах діяльності.

Саморегуляція знаходиться у великій залежності від уявлення учня про себе, про свої реальні здібності та можливості, про своє «Я». Якщо учні мають неадекватну самооцінку (завищену чи занижену), це позначається на їхньому вмінні аналізувати досягнення і невдачі, усвідомленні своїх можливостей. Розвиток саморегуляції, зокрема морально-вольової, потребує пильної уваги як з боку педагогів, так і з боку учнів і батьків.

Саморегуляція діяльнісна та особистісна не існують ізольовано, а знаходяться у взаємозалежності та взаємодії, хоча змістовно відрізняються.

Саморегуляція діяльності обумовлює послідовність просування учнів відповідно етапів навчальної діяльності: від мотиву до її результату та досягнення поставленої цілі. Предметом діяльнісної саморегуляції є події, створені задля перетворення предметного світу, на регуляцію виконавчої діяльності. Отже, якщо в діяльнісній саморегуляції переважає регулювання дій, то в особистісній - регулювання відносин, які регулюються завдяки морально-вольовим якостям. Особистісна саморегуляція проявляється у рефлексуванні учнями сенсу та значення своїх вчинків, у дотриманні своїх принципів та вмінні їх аргументувати. Щодо предмету особистісної саморегуляції, то вона спрямована на зміну ставлення учня до різних видів діяльності, до інших людей, а також до самого себе. Обидва види саморегуляції здійснюються та закріплюються у вчинках, діях та відносинах.

Розвиток саморегуляції у учня залежить від професіоналізму педагога, який має передбачати основні етапи процесу учіння і наuczіння, змістовність і новизну навчального матеріалу, його складність і зацікавленість для учня. Тому в його арсеналі мають бути засоби, що сприяють зосередженню уваги учнів на необхідний зміст, створенню асоціацій, використанню схем та наочних посібників, запам'ятовуванню сприйнятого матеріалу у різних формах: слуховій, зоровій, руховій та інших. Якщо вчитель, має досвід і здатний швидко визначити особливості індивідуального стилю саморегуляції того чи іншого учня, рівень її окремих компонентів, то це полегшує, при потребі педагогічну корекцію і робить її більш цілеспрямованою. Не менш значимим для розвитку саморегуляції учнів є психологічна обізнаність вчителя, зокрема знаннями, що стосуються особливостей їх сприйняття, пам'яті, мислення, уяви та особистості загалом. Вчитель повинен розуміти, що в учнів функції моделювання умов здійснення навчальної діяльності пов'язані з пізнавальними процесами. Доведено, що ефективність вирішення навчальних завдань та закріплення пройденого матеріалу підвищуються, якщо матеріал включений до контексту більш загального завдання. Такі завдання сприяють переходу зусиль, що додаються, на рівень саморегулювання.

Підтвердженням дієвості розвивально-корекційної програми розвитку саморегуляції й базових її морально-вольових якостей молодших школярів є наявність позитивних змін внаслідок її реалізації: підвищився свідомий рівень активністю, який характеризується високим рівнем відповідальності, наполегливістю у доведенні будь-якої справи до кінця, самостійності у цілеспрямованості пізнавальних дій, у їх доцільності; у характері знань, умінь, способів діяльності, у мобільності їх використання; у бажанні розширити, поглибити навчально-пізнавальну діяльність, стійкістю моральних принципів.

. Всього виразних позитивних змін саморегуляції досягли 18% (11 осіб) учнів, з яких 5 учнів зазнали трансформації з низького рівня саморегуляції в середній і 5 учнів з високим рівнем, 1 особа з типу з низького рівня у високий та 4 особи із середнього рівня саморегуляції.

Наслідками позитивних зміни у дітей стало підвищенням рівня впевненості та зниження пасивності.

На основі теоретичних положень проблеми дослідження, результатів проведеного емпіричного дослідження, позитивних результатів реалізації розвивально-корекційної програми розвитку саморегуляції й базових морально-вольових якостей та їх впливу на досягнення успіхів молодших школярів у навчальній діяльності нами розроблена низка настанов учителям початкових класів:

1. Особливе значення в розвитку саморегуляції має особистісна рефлексія, особливості якої розкриті і доведені у працях І.Д.Беха. Рефлексія за дослідженнями вченого - «це відображення себе, свого внутрішнього світу та власної поведінки в свідомості особистості, що об'єднує самопізнання, переживання та є елементом саморегуляції поведінки» (І.Бех).

2. Для того, щоб учень виконав запропоноване вчителем завдання, необхідно досягти розуміння учнями поставленої перед ними мети, цілеспрямованого усвідомлення змісту дій необхідних для її реалізації. Тобто, продумати той мотиваційний контекст, в якому вона буде сприйматися. Поєднувати завдання з потребами і інтересами учнів.

3. Розвиток саморегуляції, морально-вольових якостей залежить й від того, наскільки учителю вдалося включити завдання, що виконується в мотиваційну сферу учня, щоб учень відчував його значимим для себе, своєї життєдіяльності. Виконання кожного завдання, потребує створення такої ситуації, коли реально діючий мотив лежав би в основі самого завдання, яке виконує дитина, а не був зовнішнім по відношенню до нього. В такому випадку дитина керуватиметься безпосереднім інтересом до роботи, її здібності максимально розкриватимуться, сама робота стане для неї задоволенням.

4. Поступово, крок за кроком формувати в учнів не тільки позитивні мотиви, систему знань, а й уміння долати труднощі і керувати своєю поведінкою, враховуючи їх реальні можливості і здібності. В освітньому процесі учень підпорядковує свою поведінку певним поставленим перед ним вимогам, які не завжди співпадають з його безпосередніми бажаннями. На перший план психічного розвитку учнів молодшого шкільного віку виступає процес формування довільності в його поведінці й діяльності, і в цьому йому має вчитель допомогти: навчити самостійно і свідомо керувати, само регулювати своєю поведінкою.

5. Важливу роль у формуванні морально-вольових якостей відіграє оцінка вчителем знань учнів, їх можливостей і здібностей, певний рівень виконаної ним роботи. Відповідно цей аспект має бути врахований учителем. Якщо учень отримує низьку оцінку, надається допомога, певні поради щодо реальних шляхів досягнення кращих результатів. Не дорікати учневі за низькі оцінки, оскільки це викликає у них негативне ставлення до навчальної діяльності. Недопустимим є й застосування покарань за низькі оцінки.

6. Заохочувати учнів слід не тільки за кінцевим результатом (правильне виконання письмового чи іншого завдання), а більше у процесі роботи за проявлену старанність й самостійні зусилля досягти кращого результату, під час розв'язання важких для них завдань. Важливою умовою є схвалення, підбадьорення педагогом кожного найменшого успіху дитини.

7. Перед учнями необхідно ставити завдання оптимального ступеня складності, оскільки будь-яка діяльність учнів набуває цілеспрямованого характеру, важливою є умова чіткості постановки мети і завдань та поступового їх ускладнення, усвідомлення просування до мети як наслідок прикладання власних зусиль в умовах досяжності мети. Занадто легкі завдання розслабляють діяльність, прагнення учнів, проте й надто складні можуть призвести до послаблення вольових зусиль, а то й відмови взагалі від виконання завдань («так, ні це я не виконаю, мені не під силу зробити цього»). Завдання, з одного боку, повинні бути посильними, а з іншого - зачіпати самолюбство учня («а чи зможеш ти виконати це завдання самостійно?»). Така постановка завдання забезпечує переживання учнем успіху, що, в свою чергу, активізує подальші його зусилля.

8. Надавати чітку інструкцію щодо виконання завдання: послідовність виконання завдання, засоби використання, зокрема: картки-алгоритм, картки-підказки тощо. В інших випадках учні виконують завдання механічно, а після деяких невдалих спроб вони розчаровуються у досягненні успіхів.

9. Організовувати навчальну діяльність учня так, щоб кожен учень бачив свою траєкторію досягнення мети, усвідомлював, що шлях її досягнення – нелегкий, але це результат його особистих прикладених зусиль.

10. На розвиток саморегуляції, суттєво впливає емоційність навчальної діяльності, створення таких дидактичних умов і методик, які сприяли б формуванню окремих компонентів саморегуляції, взаємини з учителем та учнями.

Висновки до третього розділу

Саморегуляція є критерієм успішності будь якої діяльності особистості, зокрема й навчально-пізнавальної діяльності учнів початкових класів. Розвиток саморегуляції передбачає можливість учнів усвідомлювати і контролювати ту чи іншу ситуацію.

З метою оптимізації розвитку саморегуляції й базових морально-вольових якостей розроблена розвивально-корекційна програма цього процесу, спрямована на допомогу учням в оволодінні методами й прийомами саморегуляції, формування ефективних саморегулятивних навичок, які забезпечують успіх у навчальній діяльності молодших школярів.

Реалізація розвивально-корекційної програми саморегуляції як свідчать результати розвитку саморегуляції, базових її морально-вольових якостей сприяє формуванню вміння самостійно виконувати завдання, здійснювати самоконтроль та самооцінку результатів, що є важливою умовою забезпечення успіху в початковій діяльності молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Вивчення та узагальнення теоретичних, емпіричних та прикладних результатів дослідження наукової проблеми саморегуляції й базових її морально-вольових якостей дозволило нам обґрунтувати наступні висновки.

Сутність, функції і зміст саморегуляції вивчалась із позицій різних підходів: системно-структурного, мотиваційного, особистісного, діяльнісного. Під поняттям «саморегуляція» вчені-дослідники розуміють управління людиною своїми емоціями, думками і переживаннями; цілеспрямовану зміну як окремих психофізіологічних функцій, так і нервово-психічних станів в цілому; внутрішню регуляцію поведінкової активності людини тощо. Складовими саморегуляції є такі компоненти: 1) усвідомлення мотиву саморегуляції; 2) усвідомлення способу саморегуляції; 3) усвідомлення об'єкта саморегуляції. А основними етапами є мотиваційний, операційно-пізнавальний і рефлексивно-оціночний.

Необхідність формування саморегуляції набуває особливої гостроти в молодшому шкільному віці. Невміння управляти собою проявляється в дезадаптивній поведінці, зниженні успішності в навчанні, погіршенні психосоматичного здоров'я дітей. Здатність дитини до саморегуляції відіграє важливу роль в організації складних форм довільної діяльності молодшого школяра, до якої в першу чергу відноситься навчальна.

Саморегуляція в навчальній діяльності, має структуру, аналогічну саморегуляції всіх інших видів діяльності, тісно пов'язана з уявленнями дітей про себе, свої можливості, які складаються під впливом взаємодії з дорослими і однолітками. Не можна недооцінювати роль морально-вольового акту в процесі саморегуляції навчальної діяльності. Відповідно, складання розвивально-корекційної програми дій на основі аналізу конкретних умов, вибір відповідних їм способів дій та послідовності його виконання – це не лише розумовий, але і вольовий процес. Передбачення проміжних та кінцевих результатів діяльності.

Результати досліджень учених та власне проведеного нами дослідження показали, що чим вищий рівень усвідомленої саморегуляції, тим вищі можливості дитини по оволодінню новими видами діяльності і тим ширше коло дій, які дитина може опанувати (за наявності спеціальних здібностей і відповідної мотивації, сформованості морально-вольових якостей). Щодо рівня саморегуляції, то результати свідчать, домінування середнього рівня властивостей саморегуляції, не залежно від успіхів у навчанні.

Важливими прийоми психолого-педагогічної регуляції, яка забезпечує успіх у навчальній діяльності є: доброзичливий стиль спілкування, довіра, відкритість педагога, виражена увага до кожного учня; позитивний настрій, і мотивація, емоційний комфорт та безпека; постановка спільної мети, об'єднання загальними інтересами, організація взаємодій учнів за принципом психологічної сумісності; адекватність засобів, методів та методичних прийомів реального стану та індивідуальних можливостей дітей; при потребі сугестивних методів (методи навіювання), які стосуються зняття страхів, тривоги, стресу, невпевненості, підвищення працездатності), використання музики та ігротерапії..

Для успішнішого конструювання процесу розвитку навичок саморегуляції молодших школярів необхідно також враховувати те що, кожен урок, вид навчальної діяльності мають бути добре структурованими з урахуванням психоемоційної напруги, вікових особливостей (оптимальні за часом для сприйняття) і включати різноманітні за інтенсивністю фізичної активності види діяльності.

Формування потреби досягнення успіху у дітей молодшого шкільного віку відбувається у період, коли мозок дитини ще не досить зрілий, щоб диференційовано реагувати на оточення.

Провідними для навчальної успішності у молодшому шкільному віці є морально-вольові якості (організованість і дисциплінованість, витримка, здатність володіти собою, саморегулювати свою поведінку, діяльність), які і

важливо розвивати у цей віковий період. Морально-вольова сфера молодшого школяра формується в навчально-ігровій діяльності й ґрунтується на певних умовах стимулювання розвитку вольових дій, морально-вольових якостей та саморегуляції.

Проблема магістерської роботи присвячена дослідженню особливостей саморегуляції, морально-вольових якостей, як важливого чинника забезпечення успіху молодших школярів у навчальній діяльності залишається бути актуально в площині досліджень науковців і практиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвілі Ш. Дитина в гуманному навчально–виховному процесі / Ш. Амонашвілі // Завуч. – 1999. – Квіт. (№ 9). – С. 2.
2. Балашов Е. Саморегуляція особистості як психологічна проблема. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Гуманітарні, соціальні і точні науки як основа соціального розвитку». Харків: Центр наукових технологій. 2017. с. 42–47. 32.
3. Балаєва Н.І. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках у початкових класах. *Педагогіка і психологія*. 2004. №278. С. 8–10.
4. Бех І. Д. Від волі до особистості: навч.-метод. посіб. Україна - Віта, 1995. 202 с.
5. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. К.: Академвидав, 2012. 256 с.
6. Бех І. Педагогічне умовляння: концептуальні засади методу / І. Бех // Початкова школа. – 2007. – № 12. – С. 14–16. – 2008. – № 1. – С. 4–6.
7. Березовська Л.І. Самовиховання та саморегуляція особистості / Л.І. Березовська. – К., 2011. – 168 с.
8. Білозерська С. Моральні цінності як регулятор поведінки молодшого школяра / С. І. Білозерська // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».- Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. - Вип. 10. Психологія. - С.17-23.
9. Білозерська С. І. Психологічні умови формування когнітивної складової моральних переконань у молодшому шкільному віці / С.І. Білозерська // Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал. - 2003. - № 3. - С. 116-121.
10. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / М. Й. Боришевський. - Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. - 608 с.

11. Боришевський М.Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів. Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1980. – 143 с.
12. Боришевський М.Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості : понятійний апарат / М.Й. Боришевський. – К., 1993. – 223 с.
13. Борисова З. Мета - самовиховання : дидакт. матеріал Марії Монтессорі і сенсор. розв. дитини / З. Борисова, Р. Семерникова // Дошкіл. виховання. - 2001. - № 10. - С. 20-21
14. Галян І. Психологічний аналіз сутності саморегуляції як особистісної здатності // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – 2015. Вип. 20 (1). С. 154–161
15. Василь Сухомлинський про виховання успіхом у навчанні // Початкова школа. – 2015. Вип. 20(1). С. 154-161.
16. Гончаренко С. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997. - 376 с.
17. Гриньова М. В. Саморегуляція. Навчально-методичний посібник – Полтава: АСМІ. – 2012. – 294 с.
18. Гриньова М. Саморегуляція як основа розв'язання педагогічної ситуації. Витоки педагогічної майстерності. 2012. Випуск 9. С. 55-60.
19. Гриньова М. В. Фактори формування саморегуляції навчальної діяльності // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 2. – С. 124-126.
20. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1956.- 374
21. Діхтяренко З. М. Виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності / Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2008. 23с.
22. Дячок Н.В. Обґрунтування і характеристика діагностичного комплексу для вивчення психологічних особливостей саморегуляції у навчальній діяльності студентів. Інноваційний розвиток: освіта та наука ХХІ століття. Київ.2018. Том 6. С. 108-116.

23. Занюк С.С. Мотивація та саморегуляція учня: учбов. посібник. К.: Главник, 2004. 96 с.
24. Іванніков В.А. Психологічні механізми вольової регуляції. М.: Изд-во МГУ, 1991. 142с.
25. Камен В.К. Воля, емоції, інтелект / / Емоційно-вольова регуляція поведінки та діяльності. Тези Всесоюзної конференції молодих вчених. Сімферополь. 1983.
26. Інноваційні технології навчання та виховання : навч. посіб. / О. М. Коберник, О. В. Бялик. – Умань : Жовтий, 2010. – 209 с.
27. Комар О. Інтерактивні методи як інноваційна діяльність сучасного вчителя початкової школи / О. Комар // Початкова школа. – 2010. – № 8. – С. 47–50.
28. Коменський, Я.А. Вибрані педагогічні твори / Я.А. Коменський. - У 2-х т. Т.1. -М .: Педагогіка, 1982.
29. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с. – (Б-ка учителя)
30. Конопкін О.А. Психічна саморегуляція довільної активності людини / / Зап. психології, 1995. № 1.
31. Конопкін, О. А. Психологічні механізми регуляції діяльності / О. А. Конопкін. - М .: Наука, 1997. - 256 с.
32. Кононко О. Розвинена особистість як гарант компетентності // Початкова школа. – 2010.№3. С.10-15
33. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколієнко. - К., Рад. школа, 1989. - 608с.
34. Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Януш Корчак ; пер. с пол. К. Э. Сенкевич. – М.: Педагогика, 1979. – 474 с.
35. Киричок В.А. Виховання базових моральних цінностей молодших школярів (теоретичний аспект) / В.А. Киричок // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць / Ін-т

- проблем виховання АПН України. – К., 20015. – Кн. 1. – С. 104 – 108.
36. Круглова Н. Психологічні особливості саморегуляції підлітків у навчальної діяльності // Психол. журнал. 2004. Т.15. № 2.
37. Круглова, Н. Ф. Психологічна діагностика та корекція структури навчальної діяльності молодшого школяра / Н. Ф Круглова. - К , 2004. - 247 с.
38. Левківський М.В. Відповідальність у суб'єкт-суб'єктній взаємодії / М.В. Левківський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук .праць / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2003. – Кн. 1. – С. 69 – 74.
39. Мельничук І.В. Особливості емоційного розвитку дітей різного віку та статі //Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського \ Зб.наук.пр.-2002. – № 11-12. – С. 149-154.
40. Мельникова О. Пізнавальна активність учнів початкової школи. *Відкритий урок*. – 2013. – №11. – С. 34-37.
41. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в будинках дитини // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / За ред. З.Борисової. - К.: Вища школа, 2004. - С. 104-121.
42. Москальова А. Психологія успіху // Шкільний світ.- 2000. №23. С. 8.
43. Миславський Ю.А. Саморегуляція і творча активність особистості // Зап. психології. 1988. № 3. С.7.
44. Михайлюк І. Адаптація - умова життєвого успіху / Михайлюк І. // Завуч. - 2000.-№ 34. -С. 6-7.
45. Нікітіна, Н. М. Активізація пізнавальної активності учнів шляхом використання ігрових моментів і цікавих завдань. Поч. навчання та виховання. – 2011. – № 31. – С. 26–31.
46. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи.URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 13.06.2022).

47. Олійник В. В. Особистість як самокерована система: психологічний аспект [Електронний ресурс] / В. Олійник // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2013. – № 1. – Режим доступу : https://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=13160064232195668182&hl=uk&as_sdt=0,5&scioldt=0,5.
48. Осницький А.К. Саморегуляція діяльності школяра та формування активності особистості. М.: Знання, 1986. 80с. (Нове у житті, науці, техніці, Сер. «Педагогіка і психологія»; № 6.
49. Павелків Р.В. Рефлексія як психологічний механізм саморегуляції. Психологія: реальність та перспектива. 2018.№11. С.5-10.
50. Павелків Р. В. Особливості схильності молодших школярів до регуляції своєї поведінки / Р. В. Павелків // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць І -ту психології ім.. Г. С. Костюка / За ред.. С. Д. Максименка. - К., 2002. - Т.ГУ, Ч.4. - С. 200 - 208.
51. Пенькова, О.І. Проблема саморегуляції особистості: ціннісний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2016. Вип. 2(1). С. 114–118.
52. Поняття саморегуляції. Способи саморегуляції URL : <https://sumygospital.lic.org.ua/novyny-2/poniattia-samorehuljatsii-sposobysamorehuljatsii/>.
53. Прохоров О.О. Саморегуляція психічних станів у навчальній та педагогічній діяльності // Зап. психології. 1991. № 5.
54. Приходько Ю.О., Савченко К.В. Розвиток вольових якостей молодших школярів як чинник їх навчальної успішності. Навч.-метод. посібник. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 60 с.
55. Прохоренко Л. І. Формування саморегуляції на уроках математики у молодших школярів із затримкою психічного розвитку / Л.І. Прохоренко. – Чернівці: Букрек, 2015. – 190 с.

56. Поліщук С.А. Розвиток вольових якостей у дітей молодшого шкільного віку // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. - №4. – С. 12 –14.
57. Романовський О. Г. Педагогіка успіху : підручник / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Харків : НТУ "ХПІ", 2011. – 322 с.
58. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. / За редакцією Є.І.Коваленко; Упоряд., прим.Є.І.Коваленко, І.М.Пінчук. - К.: Либідь, 1997. - Кн.2: Дидактика. - С.134-300.
59. Руссо Ж. -Ж. Эмиль, или О воспитании // Педагогическое наследие / Сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. - М.: Педагогика, 1989. -
60. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2013. – 504 с. 264.
61. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. К.: Педагогічна думка, 2014. 176 с.
62. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів.- К.,1999.-220с.
63. Савченко К.В. Психокорекційна робота як засіб формування вольових якостей молодших школярів. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – Вип. 4 (28). – С. 95 – 99.
64. Савченко К.В. Цілеспрямованість молодших школярів із різними рівнями навчальних досягнень // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. С.Д. Максименка – К.: Логос, 2007, т. 7, вип. 10. – С. 352 - 362.
65. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с
66. Сковорода Г. Твори: У 2 т. - К.: Наукова думка, 1973. - Т.2: Благодарний Еродій. - С. 99-118.
67. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання особистості / В. М. Федорчук// Проблеми сучасної психології : [зб. наук. праць

- Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. - Вип. 9. - С. 690-700.
68. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания // Собр. соч. – М., 1950. – Т.8. – 626с.
69. Успіх у навчанні як психолого-педагогічна основа діяльності й розвитку особистості учня // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – К.:Знання, 2010. – С.206-212
70. Учбова діяльність молодшого школяра: діагностика і корекція неблагополучностей/ Гапонов В.П., Гергієвська В.А., Гільбух Ю.З та ін./ За ред. Ю.З.Гільбуха. – К.: фірма “ВПОЛ”, 2001. – 96 с.
71. Царькова О. В. Методи емоційно-вольової саморегуляції психологічного стану студентів. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 316–320.
72. Чайка В. М. Дидактико-технологічні знання і вміння в системі підготовки вчителя до здійснення саморегуляції педагогічної діяльності // Формування професійної компетентності вчителя в умовах європейської інтеграції (28-29 листопада) – Житомир, 2005. – С. 73-76
73. Яновська Т.А. Формування мислення молодшого школяра в процесі розвивального навчання // Розвивальна освіта та багатовимірний досвід особистості: Зб. наук. пр. / Редкол. О.Ф.Іванова (відп. редактор) та ін. – Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2005. - № 702. – Вип. 34. – С.234-236.
74. Ярема А.І. Соціологічний аспект сутності феномену успіху / А. І. Ярема // Шевченківська весна: матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Логос, 2010. – Вип. VII. – 444 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Характеристика ознак вольових якостей

Вольова якість	Ознаки вольової якості
Дисциплінованість	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Свідоме дотримання порядку у діяльності, своєчасне виконання вимог та доручень вчителя. ➤ Добровільне виконання правил, встановлених колективом (класом, членами гуртка, товаришами по спортивній команді тощо). ➤ Недопустимість пропусків (залишення без дозволу занять, неявка на лінійку, свято тощо). ➤ Дотримання поведінки, якщо навіть змінюється звична ситуація.
Самостійність	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Виконання учнем посильної роботи без допомоги і постійного контролю з боку вчителя (без нагадувань і підказок виконувати навчальне, спортивне завдання, завдання з праці тощо). ➤ Уміння самому зайняти себе й організувати свою діяльність (розпочати підготовку уроків, уміння обслуговувати себе, організувати відпочинок тощо). ➤ Уміння відстоювати свою думку й не проявляти при цьому впертості.
Наполегливість (настирливість)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Прагнення постійно доводити розпочату справу до кінця; уміння тривалий час втримувати мету, долати труднощі. ➤ Уміння продовжувати і доводити роботу до завершення, якщо до неї уже й спав інтерес.

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Уміння проявити завзятість в обставинах, що змінилися (зміна школи, класу, умов праці тощо).
Витримка	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Вияв терпіння у діяльності, яка виконується у важких умовах (великі перешкоди, невдачі тощо). ➤ Уміння поводити себе у конфліктних ситуаціях. ➤ Уміння стримувати свої почуття у ситуаціях, що провокують емоційне збудження (велика радість, обурення, гнів тощо). ➤ Уміння контролювати свою поведінку у незвичних обставинах.
Організованість	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Дотримання певного порядку, який сприяє успіху у діяльності (учень тримає у належному порядку книжки, зошити, робоче місце, предмети праці й розваг тощо). ➤ Планування своїх дій і розумне їх чергування; раціональне використання часу з урахуванням обставин, уміння організувати свою діяльність в обставинах, що змінилися.
Рішучість	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Швидке й усвідомлене прийняття рішень у ситуаціях, які цього вимагають. ➤ Виконання прийнятого рішення без вагань, впевнено, відсутність розгубленості у важких умовах і під час емоційних збуджень.
Ініціативність	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Учень проявляє творчість, вигадку, приймає участь у здійсненні нововведень, гарного починання, що йде від інших. ➤ Активна підтримка товаришів по класу в реалізації намічених планів. ➤ Вміння проявити ініціативу в незвичній обстановці.

Додаток Б

**Індивідуальна картка дослідження вольових якостей молодшого
школяра**

Прізвище, ім'я дитини _____

Школа _____ Клас _____ Вік _____

Дата 1-го дослідження _____

Дата 2-го дослідження _____

*1 – позначати «+» навпроти того показника, який у цьому випадку є дійсним за результатами констатувального дослідження.

*2 – за результатами контрольного експерименту

Показник для аналізу	Критерії оцінювання	*1	*2	Примітка
Методика «Намалюй кружечки»				
Час виконання завдання (в хв..)	5-10 хвилин – 3 бали 10-15 хвилин – 2 бали 20 хвилин – 1 бал			
Кількість намальованих кружечків	240-180 – 3 бали 179 - 90 – 2 бали 89 і менше кружечків – 1 бал			
Утримання мети	Утримує протягом виконання завдання – 3 бали Утримує частково – 2 бали Утримує у перші хвилини роботи – 1 бал			
Коефіцієнт прагнення досягнення мети	1,0-0,7 – 3 бали 0,6 -0,4 – 2 бали 0,3-0,1 – 1 бал			

Кожний показник оцінюється за 3 бальною системою: яскраво проявляється – 3 бали; проявляється – 2 бали, не проявляється – 1 бал.				
Емоційне ставлення учня до завдання				
Поведінка учня під час завдання				
Рівень прагнення до досягнення мети	Високий – 12-9 балів Середній – 8-5 балів Низький – 4-1 бала			
Методика «Картинка, що не складається (з пазлів)»				
Час початку складання 1 картинки				
Час закінчення складання 1 картинки				
Час початку складання 2 картинки				
Час від моменту відмови до остаточного припинення діяльності по складанню 2 картинки				

Кількість спроб скласти картинку				
Поведінка при утрудненнях	<p>Роботу не залишає, активно відновлює спроби.</p> <p>Звертається по допомогу після багатьох невдалих спроб.</p> <p>Звертається по допомогу після однієї-двох невдалих спроб.</p> <p>Пасивний (-а), чекає допомоги.</p> <p>Відмовляється після багатьох невдалих спроб.</p> <p>Відмовляється при зіткненні з першими труднощами.</p>			
Рівень наполегливості (настирливості)	<p>1- високий</p> <p>2- середній</p> <p>3- низький</p>			

Додаток В

Модифікований опитувальник «Академічна саморегуляція молодших школярів» (оригінальна версія Р.М. Райана, Д.Р. Коннелла)

Я виконую домашню роботу

1. Тому що хотів (ла) би, щоб вчитель думав, що я хороший учень

Ні

Іноді

Так

2. Тому що не хочу мати погані оцінки через невиконані завдань

Ні

Іноді

Так

3. Тому що мені це подобається.

Ні

Іноді

Так

4. Тому що робити всі домашні завдання - дуже важливо Я тягну руку і відповідаю на питання вчителя

Ні

Іноді

Так

5. Для того, щоб учитель не сварив мене.

Ні

Іноді

Так

6. Тому що я хотів (ла) би, щоб вчитель думав, що я хороший учень

Ні

Іноді

Так

7. Тому що мені подобається добре відповідати на питання

Ні

Іноді

Так

8. Тому що мені дуже важливо правильно відповісти на питання вчителя Я
намагаюсь бути хорошим учнем

Ні

Іноді

Так

9. Тому що я хотів (ла) би, щоб мої однокласники вважали мене розумним

Ні

Іноді

Так

10. Тому що я буду пишатися собою, якщо буду добре вчитися

Ні

Іноді

Так

11. Тому що мені подобається добре вчитися

Ні

Іноді

Так

12. Якщо я буду добре вчитися, батьки будуть мене хвалити, купувати подарунки

Ні

Іноді

Так

Ключ: Відповіді оцінюються в балах, де «Ні» - 0 балів, «Іноді» - 1 бал, «Так» - 2 бали. Інтринсивна (внутрішня) саморегуляція – сума балів за номерами 3, 7, 11. Екстринсивна (зовнішня) регуляція – сума балів з а номерами 2, 5, 12. Інтроєктована регуляція – сума балів за номерами 4, 8, 10. Ідентифікована регуляція – сума балів за номерами 1, 6, 9.

ДОДАТОК В1

Зміст та особливості проведення методики (Ш.Н.Чхарташвілі).

Для дослідження сформованості вольового акту в процесі саморегуляції навчальної діяльності адаптована методика визначення рівня мобілізації волі Ш.Н.Чхарташвілі.

Зазначена методика проста у використанні, передбачає точне і швидко заповнення протоколу експерименту, точно фіксує результат, дозволяє швидко зробити обробку первинних матеріалів. Її можна застосовувати для дослідження різного вікового періоду з підбором відповідного матеріалу, тому ми використали методику визначення рівня мобілізації волі Ш.Н.Чхарташвілі в навчальній діяльності і молодших школярів із ЗПР.

Зміст методики

Дітям пропонували розв'язати завдання, яке було розміщене на подвійному аркуші паперу. На лівій стороні аркуша була умова завдання, яке необхідно розв'язати, а на правій –розв'язання цього завдання. Перед розв'язанням завдання, дітям оголошувалась наступна інструкція: «На подвійних аркушах паперу подані завдання, зліва розміщене те завдання, яке потрібно розв'язати, справа – його розв'язання. Ви повинні уважно розглянути і виконати завдання, яке написано на лівій стороні аркуша, однак, його розв'язання, яке подано на правій стороні – дивитися НЕ МОЖНА (останнє слово підкреслювалося інтонаційно)».

Обробка результатів полягала в наступному. У випадку, якщо дитина дотримувалася інструкції завдання, приймала рішення, яке обумовлювалося цілою програмою дій, безпосередньо переходила до виконання прийнятого рішення, лише після певних роздумів, мисленнєвого планування, самостійно розв'язувала завдання –отримувала оцінку в 5 балів.

Якщо дитина частково розглядала розв'язування, після чого намагалася пояснити як впровадити прийняте рішення в дію, – свідчило про те, що ця дитина не може утриматися в руслі складного для неї завдання і замінює його

простішим, тим самим мимоволі полегшуючи свою розумову діяльність. При прийнятті рішення такі діти не виявляли певної програми дій, намагалися списати окремі дії чи відповідь, домінуючим мотивом був мотив отримання гарної оцінки. Таке виконання оцінювалося у 3 бали.

Повне списування завдання розцінювалося як неприйняття мети завдання дитиною, що свідчить про несформованість необхідних знань і вмінь для розв'язання завдання, невміння орієнтуватися в умові та керуватися інструкцією при прийнятті рішення, невміння правильно планувати і виконувати свої дії, домінуючим мотивом був мотив уникнення невдачі, що і обумовило вибір між самостійним розв'язанням завдання чи списуванням. При такому розв'язуванні завдання дитина отримувала 0 балів.

Таким чином, розробка діагностичного комплексу передбачає підбір та розширення методів діагностики саморегуляції навчальної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку. Ми вважаємо, що найбільш об'єктивною вважається діагностика, що спирається на тривале спостереження в поєднанні з поглибленим дослідженням психічних компонентів саморегуляції та з'ясуванням здатності дитини до саморегуляції в навчальній діяльності.

З метою вивчення саморегуляції навчальних дій до кожного завдання всіх методик розроблені різні рівні допомоги: дво-три разове пояснення змісту завдання, спільний з досліджуваним початком виконання, демонстрація зразка, спільне виконання аналогічного завдання, попереднє спільне виконання завдання з подальшим самостійним, навідні запитання за змістом завдання, запитання-підказки, репліки.

3.2. Діагностична оцінка процесу саморегуляції навчальної діяльності.

Показником усвідомленості саморегуляції виступає уміння виконати навчальне завдання відповідно до поставленої мети, контролювати хід його виконання та коректувати в разі необхідності. Критерієм у визначенні рівня саморегуляції виступав передусім процес виконання завдання, а вже потім – правильність кінцевого результату.

1. Сприймання завдання (як дитина сприймає і розуміє завдання, наскільки адекватно діє до його змісту, утримує в пам'яті суть завдання чи швидко втрачає його): а) завдання сприймається одразу, дитина діє у відповідності до його змісту, хоча результат при цьому не завжди буде вірним; б) завдання сприймається частково, дитина починає діяти адекватно, але згодом втрачає його сутність і припиняє працювати або просто маніпулює тим матеріалом, який знаходиться перед нею; в) зміст завдання не усвідомлюється, дитина довільно маніпулює запропонованим матеріалом.

2. Обдумування подальших дій: а) діти здійснюють пошукову діяльність, обдумують виконання, міркують, іноді звертаються із запитаннями до дорослого; б) діють імпульсивно, але запитують про правильність своїх дій у дорослого; в) діють імпульсивно, не усвідомлюючи своїх дій.

Перший спосіб виконання властивий дітям з нормальним психічним розвитком, у дітей з затримкою психічного розвитку в основному проявляється другий, іноді й третій, іноколи спостерігається й перший.

3. Критичність виконання завдань (уміння знайти помилки і виправити їх): а) дитина самостійно перевіряє свою роботу і за наявності помилок намагається виправити їх; б) самостійно завдання не перевіряє, але шукає помилку, коли вказують на її наявність і намагається самостійно виправити її; в) не шукає помилки, навіть якщо вказують, що вона є виправляє лише в тому випадку, коли вказують на конкретну помилку; г) не виправляє помилок навіть тоді, коли вказують на конкретні помилки.

Для дітей з нормальним розвитком властивий перший варіант критичності виконання завдань – а), але зустрічається і б). Для дітей із затримкою психічного розвитку – другий (б), проте, проявляється і третій (в), іноді – четвертий (г).

4. Вміння використовувати допомогу в процесі виконання завдання. Оцінюється міра допомоги, якої потребує дитина.

Уміння дитини самостійно виконувати те, що вона вже виконала, з допомогою дорослого – зона найближчого розвитку. Уміння самостійно виконувати завдання, аналогічне тому, яке вже виконувалось, – перенос знань:

- а) самостійний перенос знань. Дитина самостійно бачить подібність завдань, визначає спосіб виконання;
- б) самостійно аналогія в завданнях не виявляється, але вказівка на спосіб виконання забезпечує адекватні дії;
- в) самостійно аналогія в завданнях не виявляється і вказівка на спосіб виконання не стимулює активізацію потрібних знань, завдання не виконується.

Перший варіант властивий для дітей із нормальним інтелектом, другий – переважає у дітей із затримкою психічного розвитку, однак, зустрічається третій варіант.

5. Вміння переключатися з одного способу дії на інший.

Ступінь прояву: а) усвідомлене самостійне переключення з одного способу виконання на інший, розуміння відмінностей в завданнях; б) переключення відбувається після того, як увага дитини фіксується на неоднотиповості завдань; в) переключення не відбувається і після пояснення вчителем відмінностей у завданнях, дії залишаються стереотипними. Нормальні діти виявляють перший та другий ступінь вміння переключатися з одного способу дії на інший, діти із затримкою психічного розвитку – другий і третій.

6. Мовленнєве опосередковування дій. У дітей з нормальним інтелектом мовлення є регулятором діяльності. Одержавши завдання вони планують його виконання, орієнтуючись на умову. Після виконання завдання можуть адекватно словесно обгрунтувати виконані дії та отриманий результат.

Діти із затримкою психічного розвитку відчують великі труднощі у словесному оформленні звіту про виконані дії. Вони не визначають послідовності виконаних ними дій, замість основних дій описують другорядні, безпосередньо не пов'язані з виконанням завдання.

Висновок.

В основу діагностичного комплексу дослідження покладено систему саморегуляції, яка включає три підсистеми: *мотиваційну* яка реалізує установку, мету діяльності, мотивацію; *операційну*, що забезпечує алгоритм виконання, спосіб вирішення, самоконтроль; *регулюючу*—регуляція діяльності, корекція і рефлексія. Підсистеми саморегуляції мають свою структуру і взаємозв'язані одна з одною, залежно від рівня розвитку дитини розкриваються і реалізуються можливості цих підсистем: відносно високий рівень сформованості психічного розвитку школяра припускає, як правило, і відносно високі рівні розвитку мотиваційної, операційної і регулюючої підсистем саморегуляції, і навпаки, несформованість психічного розвитку дитини є першопричиною несформованості саморегуляції.

Загальною діагностичною ознакою для ЗПР церебрально-органічного генезу є порушення довільної саморегуляції навчальної діяльності: недорозвиток цілепокладання, що проявляється в труднощах під час прийняття умови навчального завдання, фрагментарне дотримання умов запропонованого завдання; недорозвиток функцій контролю і уваги, несформованість функції програмування (фрагментарність, спрощення або спотворення програми дій, уникнення складної діяльності); часті відмови від навчального завдання з переходом до гри, тобто особлива увага приділялася стану регуляторних систем з диференціацією оцінок функцій цілепокладання, програмування і контролю.

Діагностичний комплекс дослідження саморегуляції навчальної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку передбачає використання взаємодоповнюючих методик, що забезпечують оцінку розвитку механізмів саморегуляції. Оскільки, компоненти саморегуляції навчальної діяльності взаємопов'язані, дослідження окремого компоненту неминує переплітається з іншими, в різній мірі. В підґрунті аналізу даних покладена специфічна система психічних процесів, що обумовлює саморегуляцію навчальної діяльності.

Практична значущість розробленого діагностичного комплексу полягає в розкритті прогностичних механізмів, які є підґрунтям розвитку компонентів саморегуляції, які виконують функції ініціації, мотивації, програмування і контролю в навчальній діяльності. У діагностичному плані, метою впровадження методичних блоків було з'ясування особливостей тієї чи або іншої функції саморегуляції при виконанні конкретно заданої операції, симптоматики «загального» характеру, вивчення саморегуляції як механізму, що забезпечує становлення навчальної діяльності дитини.

Додаток Г

Анкета для учителів (Додаток Г1)

1. Що означає “саморегуляція”?
2. Яку людину можна назвати, що вона саморегульована?
3. Які ознаки прояву успішної саморегуляції?
4. Яке місце займає саморегуляція у структурі особистості серед інших пріоритетних рис особистості?
5. Чи важливою є саморегуляція у навчальній діяльності учнів початкових класів?
6. Які прийоми та методи використовуються Вами для розвитку саморегуляції в учнів молодшого шкільного віку?
7. Назвати труднощі у розвитку саморегуляції учнів початкових класів?

*Анкета (Додаток Г2)**Шановні вчителі!*

Звертаємося до Вас з проханням відповісти на поставлені нижче запитання, що стосуються вольових дій та якостей учнів молодших класів. Будь ласка, відзначте галочкою в кружечку ті якості чи дії учня (учениці), які їм притаманні і які Ви спостерігаєте під час навчання у школі (можна відзначати декілька варіантів). Ваші відповіді будуть використані при вивченні вольової сфери молодшого школяра та її впливу на його успішність.

П.І.П учня (учениці) _____

Школа _____

Клас _____

Вік дитини _____

Рівень навчальних досягнень _____

Середній показник успішності з основних предметів (математика, українська мова, читання) _____ балів.

1. *Учень (учениця) на уроках:*

- зосереджений (-на);*
- часто відволікається.*

2. *Учень (учениця) завжди в класі:*

- встигає закінчити завдання, що задаються;*
- часто не встигає закінчити завдання, що задаються.*

3. *Як виконує роботу в класі:*

- самостійно, впевнено;*
- звертається до вчителя за допомогою, поясненням;*
- підглядає до сусіда;*
- не виконує.*

4. У відповідності з вимогами інструкції, зразка, учень (учениця):

- вміє себе організовувати;
- не вміє себе організовувати.

5. Якими навичками самоорганізації і самоконтролю володіє:

---

6. Як учень (учениця) поводить себе, якщо стикається з труднощами:

- намагається завершити все сам (-а);
- кидає справу;
- просить допомоги;
- не звертається за допомогою, хоча потребує її.

7. Як реагує на невдачі:

- переживає, але докладає зусилля, щоб подолати;
- байдужий (-а);
- плаче, хниче, кидає.

8. Як себе поводить на перервах:

- грає індивідуально;
- любить грати з компанією;
- верховодить;
- підкоряється.

9. Про учня (ученицю) можна сказати:

☐ старанний(-а)	☐ нестаранний (-а)
☐ слухняний (-а)	☐ неслухняний (-а)
☐ любить працювати	☐ лінивий (-а)
☐ посидючий (-а)	☐ непосидючий (-а)
☐ має терпіння	☐ нетерплячий (-а)
☐ ініціативний (-а)	☐ безініціативний (-а)
☐ рішучий (-а)	☐ нерішучий (-а)

Додаток Г

*Тест на виявлення вольової поведінки дитини**(для батьків, вихователів групи продовженого дня (ГЗ))*

1. *Як дитина приступає до виконання уроків:*
  - а) сама, без нагадувань;*
  - б) потрібно нагадати;*
  - в) потрібно примусити.*
2. *Як виконує домашнє завдання:*
  - а) самостійно від початку до кінця;*
  - б) іноді звертається за допомогою;*
  - в) завжди звертається за допомогою;*
  - г) не звертається, але допомоги потребує;*
3. *Як довго виконує домашнє завдання:*
  - а) швидко;*
  - б) повільно;*
  - в) лише після наполягання батьків.*
4. *Як поводить себе дитина у випадку труднощів:*
  - а) докладає зусилля;*
  - б) звертається за допомогою;*
  - в) кидає роботу.*
5. *Чи завжди доводить дитина до кінця розпочату справу:*
  - а) намагається завжди завершити роботу;*
  - б) залишає при появі перших труднощів.*
6. *Як дотримується дитина режиму дня:*
  - а) самостійно;*
  - б) при нагадуванні батьків;*
  - в) не дотримується.*

Додаток Д

Розвивально-корекційна програма оптимізації процесу розвитку саморегуляції молодшого школяра

Вправа «Самооцінка вольових якостей».

Мета: розвиток умінь самоаналізу, самооцінювання власних вольових якостей.

Учні отримують аркуш паперу із намальованими восьми східцями. Інструкція: «Діти, уявіть собі, що на восьми намальованих сходинках сидять учні: на вищій сходинці перших східців розташувалися «найбільш дисципліновані», а на нижчій – «найбільш не дисципліновані», аналогічно і на інших. Тепер позначте ручкою своє місце на сходинках усіх сходів».

Далі вихователь проводить бесіду за допомогою якої визначає уміння дітей самоаналізувати і самооцінювати свої вольові якості.

Етюд «Масаж по колу».

Мета: розслаблення учасників, зняття емоційного напруження.

Учасники стають по колу. Повертаються праворуч. Кладуть руки один одному на плечі. Починають робити масаж. Спочатку кругові рухи навколо плечей, шиї. Потім масажують спину, руки, мнуть плечі тощо. Вихователь дає команду: «А тепер усі розверніться ліворуч! Зробіть масаж своєму сусідові зліва».

Вправа «Коник-стрибунець».

Мета: розвиток здатності приймати мету і планувати свою діяльність згідно із правилами 1-го рівня складності.

Учасникам пропонується намальоване на дошці ігрове поле із 9 клітинок (рис. Д 1). Вихователь просить уявити «коника-стрибунця», який буде переміщуватися по дев'ятиклітинковому полю: «Діти, Вам потрібно дізнатися, як «коник-стрибунець» може переміститися із клітинки, з числом 1, у клітинку, з числом 9, за таким правилом: дозволяється переміщатися лише по тих клітинках, де числа не діляться на 27».

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Рис. Д 1

Вправа «Півник».

Мета: розвиток різноманітної пошукової діяльності, що впливає на розвиток здатності планувати свою діяльність згідно із правилами 2-го рівня складності. Вихователь показує дітям іграшкового півника і просить їх уявити собі, що цей «півник» ходить по подвір'ю, яким є 25-клітинкове поле (рис. Д 2), що лежить на килимі.

Інструкція: «Наш іграшковий півник може переміщуватися клітинками поля дотримуючись правила чергування кроків: він переміщується тільки у сусідні клітинки, чергуючи кроки - крок прямо, крок навскоси. Крок прямо – це переміщення у сусідню клітинку по горизонталі, або по вертикалі, наприклад, із клітинки з літерою «У» у клітинку з літерою «Т», або у клітинку з однією стрілкою. Крок навскоси – це переміщення у сусідню клітинку по діагоналі, наприклад: із клітинки з літерою «У» у клітинку з двома стрілками». Після пояснення правил виконання вправи психолог ставить запитання: «У яку клітинку ми поставимо нашого «півника», якщо він крокує прямо із клітинки з літерою «Т»? А тепер у яку клітинку попав «півник» крокуючи з клітинки з двома стрілками?, ...з одним світлим кружечком?, ...із двома трикутниками?, тощо». Потрібно заздалегідь підготувати на ватмані 25-клітинкове поле для вправи, у якому клітинки й зображення в них розфарбувати яскравими кольорами.

♥	♥ ♥		z	z z
☾	☾ ☾	△	△ △	
○	○ ○	☆	☆ ☆	⤴
	↑	↑ ↑	□	□ □
Т	У		И	Е

Рис. Д 2

Етюд «Перепад напруги».

Мета: зняття м'язових затискань, розвиток уміння розслаблятися, зняття емоційного напруження.

Учасникам пропонується максимально напружити праву руку. Поступово

розслабляти її, водночас переводячи напруження на ліву руку. Так само поступово розслаблюючи її, перевести напругу на ліву ногу, праву ногу і так далі.

Вправа «Складання власного режиму дня».

Мета: розвиток у дітей уміння приймати мету планувати й організовувати свою діяльність та самостійно виконувати її.

Дітям пропонується скласти й написати на окремому листку паперу режим свого дня, виконувати який треба починати з наступного дня після нашого заняття і слідувати йому до наступного заняття. Потім дітям пропонується за допомогою кольорових олівців, фломастерів, паперу, фарб, різних фігурок прикрасити свій листочок, на якому написаний режим дня і помістити у щоденник на першу сторінку. Після того як діти закінчать свою роботу, вихователь задає домашнє завдання: ввечері кожного дня пропонується учням на окремому листі паперу написати все те, що вони зробили протягом дня, а потім порівняти обидва листочки на наступному занятті.

Інструкція: зараз ми з вами будемо виконувати важливе завдання. Я вам роздам листочки білого паперу, на якому ви повинні будете самостійно спланувати і потім розписати свій режим дня. Після кожен із вас може прикрасити свій план: розфарбувати різними кольорами, намалювати візерунки, або наклеїти будь-які картинки – так як вам захочеться. Коли ви – все це зробите, кожен помістить свій листочок у щоденник на першу сторінку, так щоб ви кожен день його бачили. Починати виконувати свій режим дня потрібно вже завтра – це буде перше ваше домашнє завдання. Наступне завдання – ввечері кожного дня ви візьмете окремий листочок, на якому запишете все те, що зробили протягом дня із запланованого. Завдання потрібно виконувати самостійно, без допомоги батьків. Обіцяєте? На наступному занятті ми з вами порівняємо обидва листочки.

Вихователь допомагає кожному учаснику скласти свій індивідуальний режим свого дня, а для того, щоб дитина не забувала його виконувати, її

просять зранку подивитися на першу сторінку свого щоденника і спробувати весь день дотримуватися того, що там записано. Бажано заздалегідь домовитися з батьками про контроль над виконанням домашнього завдання цієї вправи, але так, щоб дитина робила все самостійно. Можна використати заздалегідь підготовлену наочність: плакат, де розписаний режим дня молодшого школяра.

Вправа «Виготовлення цегли для школи казкових героїв».

Мета: розвиток уміння діяти за зразком; поетапно організовувати свою діяльність; формування мотивації досягнення успіху; тренування прояву активності, самостійності, наполегливості.

Інструкція: «Сьогодні ви будете оволодівати професію робітника який виготовляє будівельні матеріали, а саме готувати цеглу для школи казкових героїв. Ми будемо робити це поетапно (розповідаються етапи роботи). Ви знаєте, що на виробництві кожен робітник має своє завдання і свій план роботи на день. Ось і ви, сьогодні, повинні зробити кожен по 3 цегли до кінця заняття. Хто виконає все вчасно й старанно, той буде названим «Кращим робітником дня!», а на наступному занятті цей учень стає «Головним будівельником, який відповідатиме за з'єднання та перекриття цеглин!».

Вихователь після пояснення етапів роботи, займає роль спостерігача, надає незначну допомогу у випадку необхідності. Під час запису на плакаті (рис. Д 3) кількості й якості роботи з виготовлення цегли, діти повинні оцінити якість своєї роботи

Гра «Слухай команду».

Мета: тренування організованості та активності.

Кожна дитина повинна виконати рухи згідно з командами вихователя, які промовляються пошепки. Команди даються тільки на виконання спокійних рухів. Гра проводиться до тих пір, поки гравці добре слухають і добре виконують завдання.

Інструкція: «Ми пограємо в гру «Слухай команду». Для цього потрібно стати по колу один за одним і рухатися кроком під музику, маршируючи. Коли музика

закінчиться, потрібно зупинитися й уважно слухати мене. В цей час я пошепки дам команду, наприклад «підняти руки», і всі гравці повинні виконати цю команду. Будьте уважні.». Грає музика С. Прокоф'єва «Марш». Приклади команд: присісти; нахилитися вперед і витягнути руки; зігнути праву ногу в коліні, руки розвести в сторону; сісти на підлогу й обхватити коліна двома руками та ін.

Вправа «Нове правило».

Мета: розвиток організованості й самостійності.

Спочатку дітям пропонується самостійно скласти правила поведінки учнів в уявній школі «Школа для казкових героїв», яку вони побудували на попередніх заняттях. На дошці розміщують плакат «Правила шкільного життя казкових героїв» (рис. Д 4), де заздалегідь записані декілька правил (запропоновані вихователем). Діти повинні самостійно придумати ще декілька й записати на плакаті.

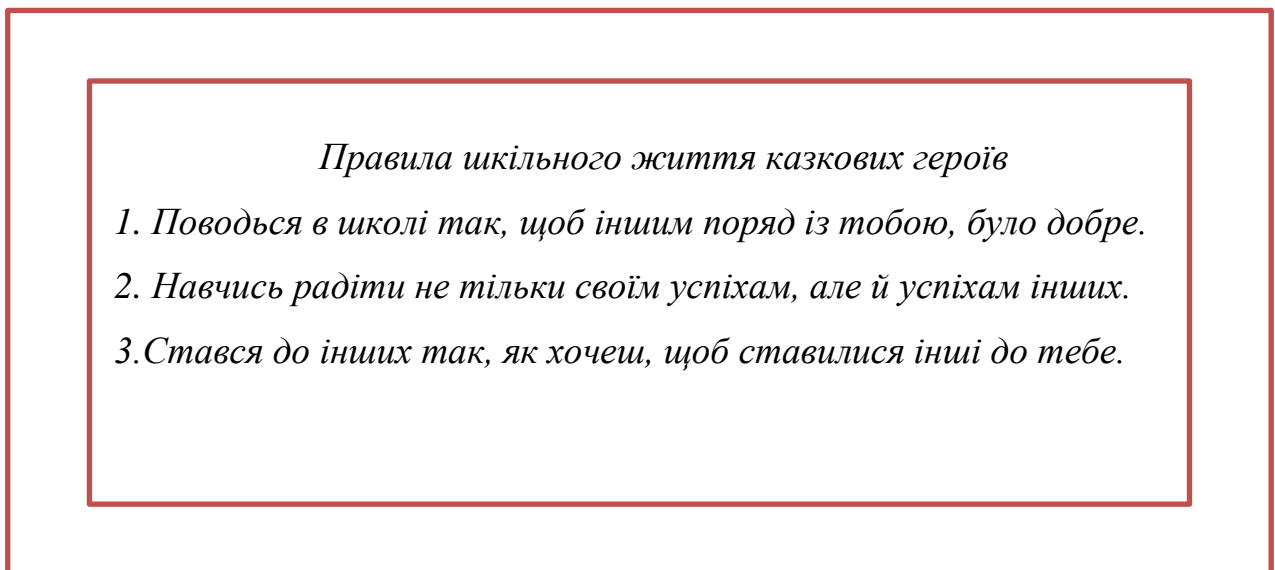

Рис. Д 4

Вправа «Зразок і правило».

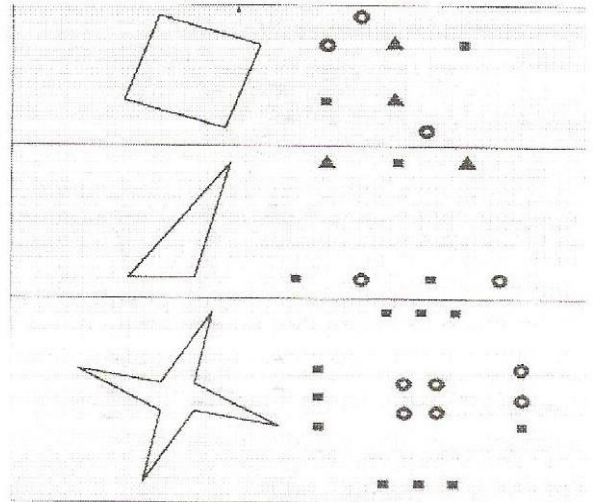
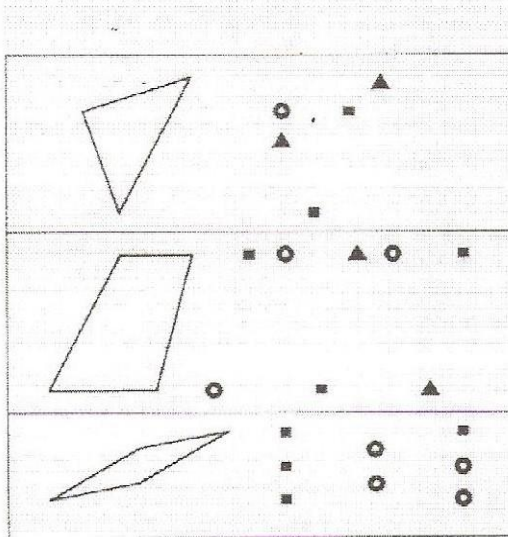
Вправа «Перевірка виконання власного режиму дня».

Мета: вправа спрямована на розвиток організованості, вміння діяти за зразком, завершувати справу до кінця.

Дітям роздаються олівці та картки із завданнями. Кожне завдання є фігурою

– зразок і знаходиться правіше від крапок. Дітям пропонується з'єднати крапки так, щоб вийшов малюнок, як на зразку (див. рис. Д 5). Бажано щоб кожна дитина отримала одну картку, на якій є декілька зразків із фігурами, починаючи від простого до складного.

Гра «Полярна сова і ховрашки».

Мета: розвиток довільності, саморегуляції, уваги, витримки.

Вихователь пропонує одному з учасників грати роль «Полярної сови». Усі інші учасники - це «ховрашки». Полярна сова знаходиться в кутку кімнати. Під тихі ритмічні удари невеличкого бубну ховрашки бігають по кімнаті. На голосний удар бубну ховрашки зупиняються і не рухаються, стоять наче стовпчики. Полярна сова облітає ховрашків і того, хто поворухнеться або стоїть не стовпчиком, забирає із собою. В кінці гри (після трьох-чотирьох повторень) відмічають тих гравців, які відзначилися більшою витримкою.

Голосні удари бубна не повинні звучати довго, діти повинні швидко реагувати на зміну ударів.

Вправа «Розфарбуй візерунок за кольором».

Мета: розвиток уміння діяти за правилом; тренування самостійності й наполегливості.

Діти отримують кольорові олівці й папір, на якому зображений чорно-білий візерунок (рис. Д 7). Їх просять самостійно розфарбувати той, чи інший

елемент візерунка, згідно з тими кольорами, що зазначені цифрами. Після вихователь показує всім дітям зразок кольорового візерунка, а діти порівнюють чи всі елементи візерунка вони замальовали в ті кольори, що треба.

Інструкція: «Зараз ви будете малювати. Подивіться кожен на свій загадковий візерунок, що поділений на багато різних квадратиків, кружечків, трикутничків. В кожному з них знаходиться певна цифра, наприклад, в квадратику стоїть 1, це означає, що його потрібно зафарбувати зеленим кольором, в кружечку, або в трикутничку 2 – жовтим кольором, червоний колір, 4 – синій колір і так до кінця поки ви не побачите замальований малюнок. Потім я вам покажу кольоровий зразок цього візерунка і ви порівняєте, чи все ви зробили вірно.

Потрібно у полі зору дітей розмістити плакат, де зазначені цифри й кольори, які їм відповідають.

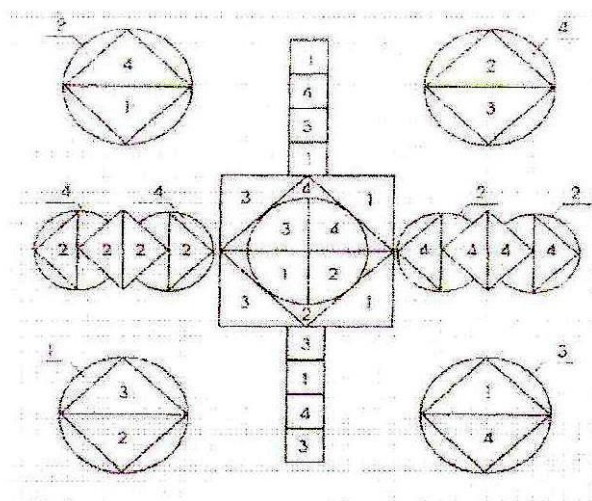

Рис. Д 7

Вправа «Свято».

Мета: розвиток самостійності й організованості, активності.

Дітям пропонується самим організувати «свято», яке присвячене певній даті чи дню народження. Діти самі повинні вигадати розваги, розподілити обов'язки, підготувати й прикрасити приміщення тощо.

Дорослий може вносити деякі ідеї, але не перебирати на себе ініціативу.

Вправа «Оплески».

Мета: тренування стійкості уваги, навичок спільної діяльності.

Учні сидять у колі. В заданому ритмі вони плескають у долоні, один за другим, по ходу годинникової стрілки. Починати слід із простого ритму, по мірі формування в учасників навичок спільної діяльності ритм можна ускладнювати. «Хоп!» – за цією командою ведучого, оплески повинні відбиватися у зворотньому напрямку, проти годинникової стрілки. Головне – не збитися з ритму в цей момент переходу. Команда «Хоп!» повинна застати учасника за мить до оплеску, щоб його сусіди, правий чи лівий встигли зорієнтуватися – хто з них повинен зробити наступний хлопок.

Етюд «Океан».

Мета: розслаблення учасників, зняття втоми.

Інструкція: «Сідаємо на підлозі у зручній позі. Не напружуйтесь. Закрийте очі. Уявіть собі океан. Ви бачите безмежний водний простір, хвилі піднімаються й ростуть, розбиваються на піску прямо біля ваших ніг, відповзають назад. Продовжуйте спостерігати, як хвилі набігають на берег і відкочуються назад. Якщо ви про щось думаєте, ваші думки відносять хвилі. Дивіться на океан. Ви дивитесь на хвилі, і відчуття спокою наповнює вашу душу. Це – ваш власний світ, сповнений спокою. Ви можете відчути його в будь-який момент. Відкрийте очі. Якщо хочете, посидьте декілька хвилин».

ДОДАТОК 3

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ

1. Період виконання з 01.09.2022 р. по 31.05.2023 р.

2. Загальні відомості про учня:

прізвище, власне ім'я, по батькові

дата народження

повне найменування закладу загальної середньої освіти, в якому навчається учень:

рік навчання ....

клас навчання

контактні номери телефонів батьків (інших законних представників) для термінового зв'язку

3. Індивідуальні особливості розвитку учня:

Нааявний рівень знань, вмінь і навичок учня (компетенції)	Опис освітніх труднощів учня, виявлених у закладі освіти	Потреби
<p>Фізичний розвиток, координованість, рухливість відповідають віковим показникам. Зустрічаються помилки, пов'язані з перестановками та замінами звуків, фразове мовлення сформоване недостатньо. Сюжетна картинка: називає окремі короткі речення, орієнтується в ситуації спілкування, самостійно розпочинає та підтримує розмову, веде діалог. Спосіб читання: побуквенно-поскладове, плутає графічно та акустично схожі літери, хоча в усному мовленні звуки вимовляє правильно. Мислення наочно-дієве,</p>	<p>інтелектуальні труднощі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • часто відволікається на сторонні подразники, увага нестійка, важко розподіляється • переключення уваги залежить від зацікавленості роботою • текст списує, при диктанті допускає багато помилок; • читає повільно • може вивчити вірш, переказати твір за допомогою навідних питань • переважає наочно-дієве мислення • пам'ять короткочасна; • повільний темп засвоєння навчального матеріалу • увага мимовільна 	<p>Освітній процес за програмою закладу освіти з адаптацією навчального матеріалу до індивідуальних потреб учня в умовах інклюзивного навчання. Проведення індивідуальних корекційних занять</p> <p>працювати над:</p> <ul style="list-style-type: none"> • покроковою подачею навчальної інформації з покроковим контролем її засвоєння • організуючої та стимулюючої допомоги вчителя • збагачення словникового запасу • розподіл уваги в межах 10-15 хв. • робити аналіз помилок

<p>виконує прості мисленнєві операції. Пам'ять короткочасна. Емоційний стан не стійкий Навички самоконтролю розвинені недостатньо.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • бідний словниковий запас, що не відповідає віковій нормі. <p>навчальні труднощі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • труднощі під час виконання усних та письмових робіт • труднощі під час виконання самостійних та контрольних робіт (учневі легше виконати контрольну чи самостійну роботу з застосуванням тестових матеріалів) • інтерес до навчання нестійкий (потребує постійного схвалення, чекає на підтверження правильності обраних дій, труднощі з ухваленням особистих рішень) • потребує сторонньої допомоги, стимуляції в засвоєнні навчального матеріалу, активізації. <p>наявні функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві) труднощі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • має труднощі у вербалізації своїх емоцій • вразливий до сторонньої критики, мають місце сплески агресії та деструктивні прояви до навколишнього оточення. <p>наявні фізичні труднощі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • фізичний розвиток, координованість рухливості відповідають віковим показникам. 	<ul style="list-style-type: none"> • корекцією психоемоційних станів • розширенням обсягу знань відповідно до шкільної програми. <p>розвивати:</p> <ul style="list-style-type: none"> • зорову та слухову вагу • словесно- логічне мислення • звязне мовлення • пам'ять • навчальну мотивацію • емоційно-вольову сферу • слухове сприймання • пам'ять • розвиток дрібної моторики • розвиток просторової орієнтації. <p>формувати:</p> <ul style="list-style-type: none"> • правильні соціальні навички • навичку письма (виправлення дисграфічних помилок) • граматичну складову мовлення. <p>вчити:</p> <ul style="list-style-type: none"> • використовувати схеми роботи для виконання завдань • володіти інтонаційними засобами виразності мовлення • адекватно оцінювати свої можливості, наслідки своєї роботи, вчитися контролювати себе; • розвиток здатності діяти за правилами, слідувати інструкціям, доводити розпочату справу до кінця.
--	--	--

4. Рекомендації щодо організації освітнього процесу особи з особливими освітніми потребами (зазначити необхідне):

1) рекомендований рівень підтримки:

- перший рівень підтримки
- другий рівень підтримки
- третій рівень підтримки
- четвертий рівень підтримки
- п'ятий рівень підтримки

2) адаптація та модифікація освітнього середовища:

Назва адаптації/модифікації	Так/ні	Примітка
Доступність	Ні	
Освітлення	Так	в межах норми
Рівень шуму	Так	в межах норми
Потреба в усамітненні, його періодичність та місце (ресурсна кімната, медіатека тощо)	Так	створено кімнату психологічного та сенсорного розвантаження (ресурсна кімната)
Використання візуального розкладу	Ні	
Збільшення часу на виконання завдань	Так	За потребою
Збільшення обсягу допомоги (навідне питання, демонстрація зразка, нагадування тощо)	Так	Використання наочності
Руховий режим	Так	Додаткове розвантаження (за потребою)
Використання заохочень	Так	стимуляції та заохочення
Використання засобів для концентрації уваги	Так	Словесне заохочення, спеціальний роздатковий матеріал
Інше	зміна видів діяльності	

3) потреба у використанні:

- жестової мови та/або залученні перекладача жестової мови
- шрифту Брайля

4) потреба в додаткових заняттях з:

- ✓ так - заняття з практичним психологом, вчителем-логопедом
- ні

5) потреба в консультації з:

- ✓ фахівцями інклюзивно-ресурсного центру
- ✓ фахівцями спеціальних закладів освіти
- іншими фахівцями

б) наявність індивідуального навчального плану:

так

У разі потреби в індивідуальному навчальному плані зазначити навчальні предмети (інтегровані курси), які потребують адаптації чи модифікації, та відповідального за розроблення індивідуального навчального плану педагогічного працівника:

5. Додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги (заняття):

Найменування заняття (послуги)	Фахівець, який проводить заняття (надає послугу)	Місце проведення	Розклад занять
Корекція мовлення	Заняття з вчителем-логопедом Боднаршек Наталією Орестівною	каб. Соціального педагога	ПН 13:55-14.40
Корекція розвитку	Заняття з вчителем з корекційно-розвиткових занять Романюк Валентиною Петрівною	Ресурна кімната	ЧТ 13:55-14.40

6. Навчання:

- ✓ за розкладом класу
- за адаптованим розкладом, з відвідуванням окремих уроків за індивідуальним розкладом відповідно до індивідуального навчального плану, зазначити які
- за модифікованим розкладом

7. Забезпечення асистента учня (учениці):

1) потреба в асистенті учня (учениці) (супроводі під час інклюзивного навчання):

- так
- ні

2) асистентом учня (учениці) є:

- батьки:
- інші законні представники
- уповноважена батьками особа
- соціальний робітник

8. Забезпечення допоміжними засобами навчання:

1) потреба у підручниках:

- підручники для закладів загальної середньої освіти та матеріали
- адаптація підручників для закладів загальної середньої освіти та матеріалів
- підручники для осіб з особливими освітніми потребами та матеріали

2) допоміжні засоби для навчання:

- так
- ні

Зазначити перелік засобів для навчання, які потребує учень (учениця):

9. Потреба в розумному пристосуванні:

- так, зазначити яка: зменшення зорових і шумових подразників
- ні

10. Особливості проведення оцінювання:

- адаптації проведення оцінювання за часом та змістом, зокрема: збільшення часу на виконання завдань; зменшення кількості завдань; використання зручних форм роботи (тести, усні опитування, аудіозавдання тощо) відповідно до потреб
- використання доступних форм викладу інформації для оцінювання (шрифту Брайля, письмових чи усних завдань тощо)
- використання окремих карток з завданнями чи адаптованих матеріалів під час оцінювання
- адаптація завдань для оцінювання до особливостей сприйняття інформації (унікнення графічних завдань для осіб з порушенням зору, уникнення або створення комфортних умов для усних опитувань для осіб, які цього потребують, тощо)
- інше (зазначити що)

11. Потреба у продовженні строків навчання:

- так
- ні

12. Додаткові напрями роботи:

За сферами розвитку	Ціль	Очікувані результати, яких планується досягнути	Рівень досягнутих результатів (заповнюється після виконання індивідуальної програми розвитку)
Розвиток інтелектуальної сфери	Оволодіння новими знаннями та вміннями. Розширювати світогляд дитини та сприяти її всебічному розвитку. Вчити сприймати усний виклад навчального матеріалу. Потребує комплексної роботи з усіх розділів програми з акцентом на когнітивному та мовленнєвому розвитку. Розвиток дрібної моторики.	Розширення та поглиблення загальних життєвих уявлень; навчальних вмінь та навичок. Розширення уявлення про навколишній світ. Підвищення рівня сформованості всіх видів навчальної діяльності учня. Сприймає усний виклад навчального матеріалу протягом 15-20 хв.	
Розвиток сенсорної, моторної сфери	Продувжувати розвиток орієнтування у просторі. Розвивати тактильні відчуття та відчуття власного тіла. Розвиток вміння користуватися сенсорними еталонами.	Підвищення рівня розвитку орієнтування в просторі, сприймати на дотик різні фактури. Збагачення знань про навколишній світ, властивості предметів та явищ у ньому, їхні властивості і взаємозв'язок між ними.	
Розвиток мовленнєвої сфери	Корекція звуковимови, розвиток фонематичних процесів, вдосконалення мовленнєвих узагальнень в процесі вправ звукового аналізу і синтезу, розвиток граматичної будови мовлення. Ліквідація недоліків в оволодінні лексиною та граматиною. Робота над зв'язним мовленням.	Покращення зорової мовленнєвої уваги та пам'яті. Учень навчиться правильно будувати двослівні речення та складати двослівні речення із залученням слів. Покращення розвитку складової структури слова. Розвиток фонематичного звуку	

Розвиток фізичних здібностей	Продувжувати розвиток дрібної моторики. Розвиток точності в русі, спритності рівноваги, гнучкості та працездатності.	Підвищення рівня розвитку дрібної моторики та зазначених фізичних показників і навичок. Розвиток координації рухів.	
Розвиток емоційно-вольової сфери	Формувати вміння вільно спілкуватися в різних ситуаціях. Навчати висловлювати свої переживання почуття; формувати навички самооцінювання, підвищувати впевненість у собі, своєї самооцінки. Стимулювати бажання дитини працювати, виконувати завдання, виявляти ініціативу.	Покращиться стан емоційно-вольової сфери, навчиться висловлювати свої переживання та почуття, сформується навички самооцінювання, підвищиться впевненість у собі та своєї самооцінки. Покращиться бажання дитини працювати, виконувати завдання та виявляти ініціативу.	
Розвиток соціальної сфери	Допомагати дитині в соціальній адаптації, вчити регулювати свої емоції й бажання. Розвивати відчуття відповідальності, вчити проявляти емоції. Розвивати уяву. Створювати позитивні ситуації співпраці з дорослими. Залучати до групових ігор, вправ та позакласних заходів.	Дитина краще буде соціально адаптуватися, навчиться регулювати свої емоції і бажання. Розвине більше відчуття відповідальності та покращиться прояв емоцій Розвине краще уяву. Розвинути комунікативні навички та налагодження соціальних контактів.	
Подолання навчальних труднощів	Працювати над осмисленням навчального матеріалу і можливістю застосовувати нові знання за аналогією. Розвиток психічних процесів, концентрації на виконанні завдань та саморегуляції поведінкових навичок. Розвиток швидкості сприймання та переробки інформації.	Учень до кінця навчального року розуміє навчальний матеріал і виконує аналогічні завдання. Підвищення рівня сформованості всіх видів навчальної діяльності. Розвиток здатності до більш складного аналізу й синтезу сприйманих об'єктів, повноти і точності сприймань, вдосконалення спостереження.	
Інші	Потребує комплексної роботи з усіх розділів програми з акцентом на когнітивному розвитку.	Проведення індивідуальних корекційних занять.	

13. індивідуальну програму розвитку складали:

Прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності)	Посада	Підпис

Індивідуальну програму розвитку погоджено одним з батьків (іншим законним представником) учня:

_____

підпис

Директор ЗЗСО

_____

_____

дата

Тренінг

Тема тренінгу: Тренінг емоційної саморегуляції

Мета тренінгу:	послаблення психологічної напруги, рефлексивне усвідомлення власних потреб та особливостей емоційної сфери, розвиток внутрішніх ресурсів, збагачення прийомів самопомоги та самоорганізація психологічної підтримки
Тривалість:	5 год
Завдання навчального тренінгу:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уточнення, конкретизація, розширення системи знань про власну емоційну сферу, свої ресурси, можливості та потенціали; 2. Вироблення позитивного самоствавлення; 3. Розвиток аспектів емоційної саморегуляції; 4. Відпрацювання навичок ефективної саморегуляції
Очікуванні результати:	<p>Учасники тренінгу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • оволодіють прийомами і методами глибокого проникнення у власну особистість, розширенням можливостей самоаналізу і корекції самосприйняття учасників.; • сформують вміння та навички саморегуляції емоційних станів з метою профілактики і подолання станів емоційної напруги (навчання прийомів релаксації, спеціальних фізичних та дихальних вправ, самоконтролю емоційних станів, зняття «м'язових затисків» тощо); • розвинуть вміння адекватно пізнавати як свої власні, так і особистісні особливості інших учасників тренінгу; • проведуть аналіз та оцінку професійної компетентності, корекцію психологічних установок у міжособистісному та професійному спілкуванні; • ознайомляться з особливостями формування навичок досягнення стану релаксації через дихальні вправи, м'язову релаксацію, концентрацію уваги тощо .
Тренер	Психолог школи.Учитель початкових класів

Отже, саморегуляція діяльності – процес зумовлений організаційно-педагогічними, соціально-психологічними та особистісними чинниками, під впливом яких суб'єкт спроможний самостійно здійснювати цілепокладання, моделювання умов діяльності, програмування власних дій, їх корекцію та самоаналіз з метою реалізації пізнавальних інтересів та потреб, розвитку інтелектуальних та особистісних якостей, самоорганізації та впорядкування дій, засобів і способів професійної діяльності. Тому для нашого дослідження важливим є визначення тих елементів у структурі особистості, які визначають міру його активності (потреби, мотиви, пізнавальний інтерес, ціннісні орієнтації, суб'єктивні позиції у процесі здійснення професійної діяльності, її регуляції, ухвалення конкретного рішення та аналізу його результатів), обумовлюють психологічну позицію, спрямовану на співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з вимогами обставин освітньої діяльності.

Власний стиль саморегуляції та його сформованість досить багато впливають та визначають успішність студента у навчальній діяльності. Проаналізувавши останні наукові дослідження, можна прийти до висновку, що саморегулятивні проблеми у навчальній діяльності день за днем стають актуальнішими для викладачів, науковців, психологів. При розгляданні саморегуляції у навчальній діяльності студентів, виявляються питання про академічну саморегуляцію, це пов'язано з високим рівнем довільної саморегуляції у суб'єкта, те, як він вміє самостійно реалізовувати та визначати способи для досягнення успішності у навчальній діяльності, враховуючи об'єктивні та суб'єктивні чинники.

Саморегуляція у навчальній діяльності – це вид специфічної регуляції, який здійснюється студентом як суб'єктом діяльності і є одним із визначальних чинників для успішної професійної підготовки майбутніх 10 фахівців.

Сучасні українські психологи М. Й. Боришевський і І. Д. Бех вважають, що рефлексія є змістовно-функціональною характеристикою саморегуляції поведінки [4]. Так, характеризуючи специфіку особистісної рефлексії, І. Д. Бех

зазначає, що вона є основою самосвідомості як єдності самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегуляції поведінки. Довільність поведінки конкретної людини залежить від ступеня оволодіння його регуляторними способами, необхідними умовами такого оволодіння є формування образу «Я». Саме при довільній поведінці суб'єкт звільняється від впливу певної життєвої ситуації [9].

Саморегуляція у навчанні означає володіння виконання операцій у навчанні таким чином, щоб будь-яка зміна умов завдання, зустріч зі складнощами спричиняло таку дію мислення, що призводить до самостійного розв'язку проблеми чи завдання за яке взялася людина у навчальній діяльності. Саморегуляція – це вища ступінь діяльності, коли вміння виконувати навчальні операції перетворюється на навички і їх послідовність їх здійснюється автоматично. Формування саморегуляції гарно організовує навчальну роботу людини, дає вміння самостійного виконувати поставлені завдання, закладаються основи вміння вчитися, що є в свою чергу є головним завданням освіти, через це питання формування саморегуляції і пошуки оптимальних шляхів для його здійснення є досить актуальним та відповідає усім вимогам сьогодення. Саморегуляція може формуватися тільки в діяльності. Навчальна діяльність, яка створюється з навчальних потреб, проблем і задач, створення навчальної ситуації, співвіднесення утруднень в рефлексії і дії вимагає проходження кожним учнем компонентів саморегуляції, що надають можливість переходу до самостійної навчальної діяльності, організованого саморозвитку і самозмін. Саморегуляція у навчальній діяльності має структуру, що складається з таких компонентів: модель значущих умов, мета, програма дій, корекція, контроль і оцінка. Факторами для формування саморегуляції є: - формування саморегуляції як природо-відповідного процесу; - організація будь-якої навчальної дії згідно з компонентами саморегуляції; - сприйняття учнем поняття цілеспрямованої мотивації у внутрішньому плані структури саморегуляції; - правильна і чітка організація навчального заняття, що дозволяє відпрацювати компоненти

саморегуляції; - встановлення між учнем і вчителем суб'єкт- суб'єктних відносин; - час як форма для послідовної зміни та вдосконалення особистості учня при формуванні саморегуляції у навчальній діяльності. Саморегуляція у діяльності розглядається у декількох аспектах: 1. Психологічний аспект саморегуляції розкриває механізми формування саморегуляції через взаємодію свідомості і підсвідомості, рефлексії, мислення. 2. Соціальний аспект саморегуляції – вміння індивіда відшукати своє місце в суспільстві, відповідно до своїх здібностей, уподобань і можливостей. 3. Педагогічний аспект саморегуляції – створення таких дидактичних умов і методик, які сприяли б формуванню окремих компонентів саморегуляції і їх системи.

Наразі у системі сучасної освіти складається досить складна ситуація. Постійно збільшується потік інформації, необхідний для засвоєння, що призводить до інтенсифікації процесу у навчанні, тому важливим зараз має вдосконалення і розвиток індивідуальної системи саморегуляції студентів з урахуванням індивідуальних потреб та розвитку їх потенційних можливостей в цьому процесі [20], [19]. Кінцева оцінка результатів навчальної діяльності, є важливою ознакою саморегуляції. У цій ознаці інформація про результат зіставляється із критеріями успіху. Аби при виконанні завдань студент усвідомлював організованість послідовності дій, його треба озброїти інформацією щодо критеріїв успішності діяльності. Але навіть при наявності такої інформації у реальній практиці виявляється, що лише деякі студенти покращують свої навчальні результати. Коли студент усвідомлює ці завдання, він стає суб'єктом своєї діяльності. Студент обирає умови, які відповідають поставленому завданню, зазначає способи перетворення вихідної ситуації, оцінює отримані результати та вирішує, чи потрібно вносити якісь зміни у свою навчальну діяльність.

Актуальність дослідження проблеми розвитку саморегуляції під час навчання у ЗВО зумовлена прикладними так і теоретичними аспектами сучасної психології вищої школи. Формування готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності і всебічний розвиток студента є одним з

пріоритетних завдань підготовки у ЗВО. Розвиток у майбутніх фахівців процесів саморегуляції є важливою передумовою в учбово-професійній діяльності.

Саморегуляція навчальної діяльності має таку ж структуру, що й саморегуляція будь-якої іншої діяльності, а саме: планування, визначення цілі та послідовності здійснення навчальних цілей; моделювання, урахування значущих умов навчальної діяльності, необхідних для її виконання; програмування та визначення послідовності виконання дій; оцінка результатів та їх співвідношення з критеріями, визначеними викладачем чи самим студентом; контроль за результатами та корекція навчальних дій на основі індивідуально прийнятих еталонів успішності (В. І. Моросанова) [21]. Психічна саморегуляція є одним з рівнів регуляції активності живих систем, що виражає специфіку психічних ресурсів відображення та моделювання дійсності, які її реалізують в тому числі і рефлексії суб'єкта.

Гарна саморегуляція – це запорука успіху у будь-якій справі студента, а потім майбутнього фахівця. Через недоліки емоційної саморегуляції, можуть виникати життєві невдачі, невдачі у навчанні, які обумовлюються різними причинами, більшість з яких, відноситься до особливостей внутрішнього, психологічного світу людини або до взаємин з оточуючими людьми. Тому треба заохочувати студентів, розвивати власну саморегуляцію.

Проведене дослідження можна умовно можна поділити на декілька етапів: - на першому етапі – підібрано методики з вивчення психічної саморегуляції у студентів ЗВО як чинника успішності навчальної діяльності; - на другому етапі – була проведена діагностика рівня саморегуляції у студентів ЗВО як чинника успішності навчальної діяльності. - на третьому етапі – проведено емпіричне дослідження студентів різних курсів ВНЗ з різним рівнем успішності у навчанні. Методика А. А. Файзулаєвої – «Оцінка мотиваційної саморегуляції» показує чотири групи чинників мотиваційної саморегуляції (МС), властивих людині у різному ступені.

ДОДАТОК

Методика №5 «Сходинок» Використовувалася для визначення рівня моральної самооцінки та її адекватності.

Інструкція: Дітям пропонується поставити себе на різних «моральних сходах», що відображають рівень сформованості 7 моральних якостей (добрий, чесний, співчутливий, совісний, справедливий, дружелюбний, милосердний)

Інструкція для досліджуваних: «На якій сходинці ти поставиш себе; 2) сходинка, на яку поставлять тебе твої батьки; 3) сходинка, на яку поставлять тебе друзі; 4) сходинка, на яку поставить тебе твій вчитель.

Поставлене завдання стимулює дитину до роздумів щодо моральності своєї особистості та поведінки.

Сходинок доброти:

					Дуже добра людина
				Добра людина	
			Ні добра, ні недобра		
		Недобра			
	Дуже недобра				

Критерії визначення рівня моральної самооцінки:

Високий - 6 - 7 випадків учень «ставить» себе на найвищу сходинку і 2 - 3 рази на інші «сходинок»; середня - у 6 - 7 випадках молодший школяр ставить себе на третю, четверту чи п'яту «сходинок», а решту випадків на інші

«сходинки»; низька - у 6 -7 випадках учень ставить себе на 1 - у - 2 - у «сходинки», а у решту випадків - на інші сходинки.

Для визначення адекватності моральної самооцінки ми просили педагога виконати аналогічне завдання щодо кожного досліджуваного.

Критерії визначення адекватності моральної самооцінки:

- адекватна моральна самооцінка: оцінка досліджуваного у 5 - 7 випадках співпадає з оцінкою педагога, а у 1 - 2 випадках не співпадає;
- неадекватна завищена: досліджуваний у 4 - 7 випадків ставив себе на 2 чи більше «сходинок» вище, ніж педагог;
- неадекватна занижена: досліджуваний у 5 - 7 випадках ставив нижче, ніж ставив педагог.

Критерії сформованості моральної самооцінки:

- сформована моральна самооцінка: учень після роздумів чи після незначних додаткових пояснень «ставить» себе на певну «сходинку».
- несформована моральна самооцінка: учень після кілька-разових пояснень не може однозначно «поставити» себе на певну «сходинку», ставить хаотично, або взагалі не може виконати завдання.

Сформована моральна самооцінка: предмет морального самооцінювання включає 4 - 5 елементів, молодший школяр володіє 3- 4 оцінними діями та активно реагує на мотиви-стимули, постійно оцінює себе.

Несформована моральна самооцінка: учень не може оцінити більшість аспектів моральної поведінки, не володіє оцінними діями, пасивний в ситуаціях мотивації, не володіє еталонами само оцінювання. Навіть під впливом дорослого не може оцінити моральні аспекти поведінки.

Не встановлено сформованість моральної самооцінки: учень епізодично оцінює окремі елементи предмета морального самооцінювання, володіє однією оцінною дією, реагує на ситуацію пасивно або під впливом дорослого. Володіє тільки окремими діями.